

Warunki życia ludności w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r.

Living conditions of the population in Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016

Opracowanie merytoryczne:

Content-related works:

Urząd Statystyczny w Bydgoszczy
Statistical Office in Bydgoszcz

Zespół autorski:

Editorial team:

Bożena Białasik, Michał Cabański, Paulina Goldiszewicz-Cyl, Dariusz Klamecki, Leszek Kozłowski, Ewa Liminowicz, Dorota Malicka, Bożena Małecka, Magdalena Miško, Anna Nakielska, Magdalena Poreda, Barbara Ptaszyńska, Alicja Redelbach, Małgorzata Rybak, Barbara Szyda, Radosław Żmuda-Trzebiatowski, Agnieszka Wasila, Joanna Wojciechowska

Kierujący:

Supervised:

Leszek Kozłowski

Prace redakcyjne:

Editorial work:

Bożena Małecka, Anna Nakielska, Barbara Ptaszyńska, Małgorzata Rybak
Editorial team of the Kujawsko-Pomorskie Centre for Regional Surveys

Tłumaczenie:

Translation:

Magdalena Miško, Barbara Ptaszyńska

Skład i opracowanie graficzne:

Typesetting and graphics:

Adam Mańkowski, Jacek Pruski

ISSN 1896-804X

Publikacja dostępna na:

Publication available on website:

<http://bydgoszcz.stat.gov.pl/>

Przy publikowaniu danych GUS prosimy o podanie źródła.

When publishing Statistics Poland data please indicate the source.

100lat

Zakład Wydawnictw
Statystycznych

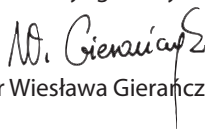
00-925 WARSZAWA, AL. NIEPODLEGŁOŚCI 208
Informacje w sprawach sprzedaży publikacji – tel.: (22) 608 32 10, 608 38 10
Zam. XXX/201X/nakł. XXX

Przedmowa

Przekazuję Państwu czwartą z kolei edycję publikacji analitycznej Urzędu Statystycznego w Bydgoszczy, poświęconej warunkom życia w województwie kujawsko-pomorskim. Poprzednie ukazały się w latach 2006, 2010 i 2014. Obecne opracowanie, pt. **Warunki życia ludności w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r.**, dostępne jest zarówno w wersji papierowej, jak i elektronicznej. W celu umożliwienia prowadzenia analiz porównawczych warunków życia mieszkańców województwa, w publikacji zastosowano podział obszarów tematycznych analogiczny do zastosowanego w poprzedniej edycji. Opracowanie zawiera analizę zmiennych, charakteryzujących warunki życia mieszkańców województwa kujawsko-pomorskiego w 2016 r. Zagadnienie zostało przedstawione w czterech rozdziałach, opisujących poziom rozwoju ekonomicznego, stan infrastruktury społecznej, stan infrastruktury technicznej oraz kwestie ochrony środowiska naturalnego. Ramą spinającą treść opracowania jest sytuacja demograficzna województwa – całość poprzedza omówienie potencjału demograficznego, a kończy analiza zróżnicowania przestrzennego typów demograficznych gmin. Każdy z kolejnych rozdziałów zawiera porównanie wybranych zmiennych w czasie, tj. w okresie 2009-2016, oraz w przestrzeni, odnosząc kształtowanie się zjawisk w województwie kujawsko-pomorskim do sytuacji w kraju oraz przedstawiając ich wewnętrzne zróżnicowanie na poziomie powiatów i miast na prawach powiatu. Opis analityczny wzbogacony został tablicami, wykresami i mapami. W celu umożliwienia właściwej interpretacji prezentowanych informacji zachęcam do zapoznania się z treścią uwag metodycznych, które obejmują źródła i zakres danych statystycznych, sposoby prezentacji, stosowane klasyfikacje i grupowania oraz definicje najważniejszych pojęć znajdujących się w opracowaniu. Oddając do rąk Państwa niniejsze opracowanie wyrażam nadzieję, iż zebrany materiał statystyczny stanie się źródłem informacji o standardzie życia ludności w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. i służyć będzie pogłębieniu wiedzy o sytuacji społeczno-gospodarczej Regionu oraz monitorowaniu zachodzących zmian. Zachęcam do zgłaszania uwag i sugestii. Państwa opinie pozwolą udoskonalić kolejne edycje opracowania.

Zapraszam Państwa również do szerszej współpracy z Urzędem Statystycznym w Bydgoszczy w zakresie działań o charakterze analityczno-badawczym oraz publikacyjnym, których realizacja jest ukierunkowana na zaspokajanie potrzeb Użytkowników informacji statystycznych.

p.o. Dyrektora
Urzędu Statystycznego
w Bydgoszczy

dr Wiesława Gierańczyk

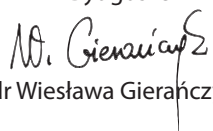
Bydgoszcz, kwiecień 2018 r.

Preface

I present the fourth (consecutive) edition of the analytical publication of the Statistical Office in Bydgoszcz, dedicated to living conditions in Kujawsko-Pomorskie Voivodship. The previous ones were published in 2006, 2010 and 2014. The current study, **Living conditions of the population in Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016**, is available in both, printed and electronic versions. The arrangement of content in current publication is similar to the previous editions, giving the reader an opportunity to make a comparative analysis of overtime changes in the living conditions occurring in the voivodship. The elaboration contains an analysis of variables characterizing the living conditions of the residents of Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016. The subject matter is presented in four chapters describing: the level of economic development; the condition of social infrastructure; the condition of technical infrastructure; and the matter of an environmental protection. The frame connecting the content of our study is the demographic situation of the voivodship, which is preceded by the discussion of demographic potential, and concluded with an analysis of spatial differentiation of demographic types of municipalities (gminas). Each of the chapters contains a comparison of selected variables over time, i.e. in the period 2009-2016 as well as in space, comparing the situation in Kujawsko-Pomorskie Voivodship to the situation in the rest of the country and presenting their internal differentiation at the level of powiats (including cities with the powiat status). The analytical description has been supplemented with tables, charts and maps. Reading the content of the methodological notes (which include sources and range of statistical data, presentation methods, used classifications and groupings as well as definitions of the most important concepts contained in the publication) will assure the most accurate interpretation of the presented information. The collection of mentioned statistical material intends to serve as a source of detail information regarding standards of living in Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016. It also intends to broaden the knowledge of the socio-economic situation of the Kujawsko-Pomorskie residents. Any comments and suggestions will be welcomed. Your opinions will allow to improve the following editions of publications.

The Statistical Office in Bydgoszcz encourages cooperation in the field of publication and analytical activities. The implementation of which intends to enhance the satisfaction of the statistical information Users.

Acting Director
of the Statistical Office
in Bydgoszcz

dr Wiesława Gierańczyk

Bydgoszcz, April 2018

Spis treści

Contents

	Str.
	<i>Page</i>
Przedmowa	3
<i>Preface</i>	4
Spis treści	5
<i>Contents</i>	5
Objaśnienia znaków umownych. Ważniejsze skróty	6
<i>Symbols. Major abbreviations</i>	6
Potencjał demograficzny	8
<i>Demographic potential</i>	8
Poziom rozwoju ekonomicznego	11
<i>The level of economic development</i>	11
Charakterystyka poziomu rozwoju ekonomicznego w województwie kujawsko-pomorskim	11
<i>Characteristics of the level of economic development in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship</i>	11
Infrastruktura społeczna	33
<i>Social infrastructure</i>	33
Charakterystyka infrastruktury społecznej w województwie kujawsko-pomorskim	33
<i>Characteristics of social infrastructure in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship</i>	33
Infrastruktura techniczna	61
<i>Technical infrastructure</i>	61
Charakterystyka infrastruktury technicznej w województwie kujawsko-pomorskim	61
<i>Characteristics of technical infrastructure in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship</i>	61
Stan środowiska naturalnego	71
<i>The condition of the natural environment</i>	71
Charakterystyka środowiska naturalnego w województwie kujawsko-pomorskim	71
<i>Characteristics of the natural environment in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship</i>	71
Podsumowanie	79
<i>Summary</i>	79
Uwagi metodyczne	84
<i>Methodological notes</i>	84
Bibliografia	98
<i>Bibliography</i>	98

Objaśnienia znaków umownych

Symbols

Symbol <i>Symbol</i>	Opis <i>Description</i>
Znak x	wypełnienie pozycji jest niemożliwe lub niecelowe. <i>not applicable.</i>
Kropka (.)	zupełny brak informacji albo brak informacji wiarygodnych. <i>data not available or not reliable.</i>

Ważniejsze skróty

Major abbreviations

Skrót <i>Abbreviation</i>	Znaczenie <i>Meaning</i>
BAEL	Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności <i>Labour Force Survey</i>
COICOP	Klasyfikacji Spożycia Indywidualnego według Celu <i>Classification of Individual Consumption According to Purpose</i>
COICOP/HICP	Klasyfikacji Spożycia Indywidualnego według Celu <i>Classification of Individual Consumption by Purpose Adapted to the Needs of Harmonised Indices of Consumer Prices</i>
ISCED	Międzynarodowa Standardowa Klasyfikacja Kształcenia <i>International Standard Classification of Education</i>
NFZ	Narodowy Fundusz Zdrowia <i>National Health Fund</i>
OECD	Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju <i>Organisation for Economic Co-operation and Development</i>
PESEL	Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności <i>Common Electronic System of Population Register</i>
PKD	Polska Klasyfikacja Działalności <i>Polish Classification of Activities</i>
km	kilometr <i>kilometre</i>
m ²	metr kwadratowy <i>square metre</i>
km ²	kilometr kwadratowy <i>square kilometre</i>
ha	hektar <i>hectare</i>
m ³	metr sześcienny <i>cubic metre</i>
dam ³	dekametr sześcienny <i>cubic decametre</i>
t	tona <i>tonne</i>

Skrót (dok.) <i>Abbreviation (cont.)</i>	Znaczenie (dok.) <i>Meaning (cont.)</i>
mln	milion <i>million</i>
zł zl	złoty <i>zloty</i>
tys. <i>thous.</i>	tysiąc <i>thousand</i>
p. proc. <i>pp</i>	punkt procentowy <i>percentage point</i>
szt. <i>pcs</i>	sztuka <i>piece</i>

Rozdział 1

Chapter 1

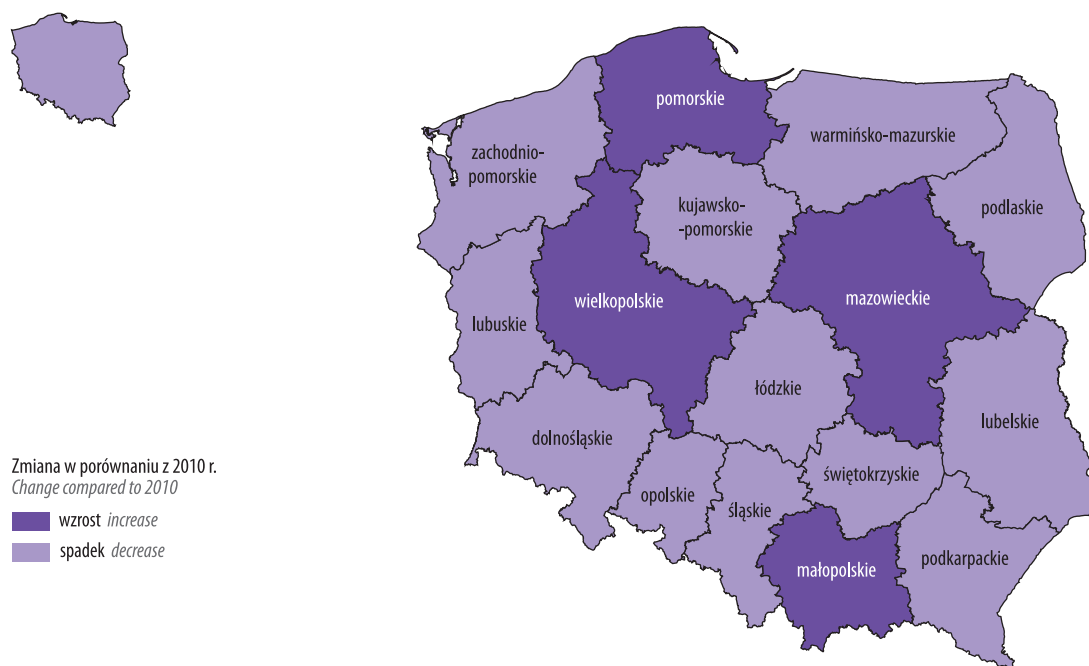
Potencjał demograficzny

Demographic potential

Punktem wyjścia do analizy warunków życia w województwie kujawsko-pomorskim jest opis potencjału demograficznego, jego zmian w czasie i strukturze. Obserwowane niekorzystne trendy, nie tylko w województwie, ale i całej Polsce, między innymi obniżenie poziomu dzietności i starzenie się społeczeństwa, mają wpływ na inne obszary życia społeczeństwa. Wahanie liczby ludności wynikają głównie ze zmian zachodzących w ruchu naturalnym ludności oraz w migracjach. W województwie kujawsko-pomorskim, podobnie jak w całej Polsce, korzystnemu zjawisku wydłużania się przeciętnego trwania życia, towarzyszą zmiany wzorca płodności. Zauważalny jest spadek liczby urodzeń i małżeństw oraz przesuwanie się średniego wieku rodzenia. Wszystkie te zjawiska prowadzą do zmniejszania przyrostu naturalnego.

Mapa 1. Zmiana liczby ludności w 2016 r. w stosunku do 2010 r.

Map 1. *Change in population in 2016 compared to 2010.*

W 2016 r. województwo kujawsko-pomorskie, zajmujące powierzchnię 17972 km², zamieszkiwało 2084 tys. osób (5,4% ogółu ludności kraju). Rok 2016 był szóstym z kolei, w którym odnotowano obniżenie liczby ludności. Zarówno w 2010 r., jak i w 2016 r., około 60% ludności województwa mieszkało w miastach. W 2016 r. kobiety stanowiły 51,6% populacji województwa kujawsko-pomorskiego, a współczynnik feminizacji wyniósł 106 kobiet na 100 mężczyzn (w kraju współczynnik feminizacji wyniósł 107).

Województwo w 2016 r. odnotowało ujemny przyrost naturalny, który na 1000 ludności wyniósł minus 0,33. W porównaniu z 2010 r. sytuacja w tym zakresie uległa zasadniczym zmianom, bowiem wówczas województwo zanotowało dodatni przyrost naturalny na 1000 ludności (1,0 osób). W 2016 r. ujemny przyrost naturalny w województwie kujawsko-pomorskim spowodowany był spadkiem liczby urodzeń

(o 12,2%) przy podobnym poziomie liczby zgonów (wzrost o 0,4%). W Polsce przyrost naturalny również osiągnął wartości ujemne i w 2016 r. wyniósł minus 0,1 na 1000 ludności, natomiast w 2010 r. podobnie jak w województwie kujawsko-pomorskim był dodatni i wyniósł 0,9.

Poziom współczynnika dzietności w województwie w 2016 r. wyniósł 1,32. Oznacza to, że tyle dzieci urodziłaby przeciętnie kobieta w ciągu całego okresu rozrodczego (15–49 lat), przy założeniu, że w poszczególnych fazach tego okresu rodziłaby z intensywnością obserwowaną w badanym roku. Przyjmuje się, że korzystna dla stabilnego rozwoju demograficznego wartość współczynnika powinna kształtować się na poziomie 2,10–2,15. Jest to sytuacja, gdy na 100 kobiet w wieku rozrodczym (15–49 lat) przypada średnio 210–215 urodzonych dzieci, zapewniając tym samym prostą zastępowalność pokoleń.

Zarówno w województwie kujawsko-pomorskim, jak i w Polsce, zwiększa się mediana wieku matek. W województwie wyniosła ona 29,2 lat w 2016 r., w Polsce 29,9 lat. Mediana kobiet rodzących pierwsze dziecko w województwie kujawsko-pomorskim wyniosła 26,9 lat, w kraju 27,8. Zauważalny jest spadek liczby zawieranych małżeństw, w stosunku do 2010 r. o 16,5% w województwie kujawsko-pomorskim i o 15,3% w kraju. W 2016 r. liczba zawartych małżeństw na 1000 ludności wyniosła w województwie i w Polsce 5,0.

Analiza kierunków migracji wskazuje, iż w województwie utrzymuje się niekorzystny bilans migracyjny. W rozpatrywanych latach w województwie kujawsko-pomorskim odnotowano więcej wymeldowań na pobyt stały niż zameldowań. W konsekwencji współczynnik salda migracji ogółem wyniósł w 2016 r. minus 0,78, a w 2010 r. minus 0,80.

Analiza struktury ludności według płci i wieku stanowi podstawę oceny potencjału demograficznego oraz umożliwia przewidywanie przyszłych stanów liczby ludności. Przeobrażenia struktury demograficznej przebiegają w kierunku postępującego starzenia się społeczeństwa. Proces ten jest jedną z głównych tendencji współczesnej sytuacji demograficznej, która niesie ze sobą wiele problemów społecznych i gospodarczych.

Do pełniejszego zobrazowania sytuacji demograficznej niezwykle istotne jest ustalenie relacji ilościowych między ekonomicznymi grupami wieku, które określają poziom obciążenia demograficznego. W 2016 r. w stosunku do 2010 r. największe zmiany w strukturze ludności odnotowano w poprodukcyjnej grupie wiekowej, gdzie wzrost liczby ludności wyniósł 22,9%. Najmniejsze zmiany odnotowano w produkcyjnej grupie wiekowej – populacja ta zmalała o 4,5%. W konsekwencji ludność w wieku produkcyjnym stanowiła 62,2% ogółu ludności województwa, jest to wartość niewiele wyższa niż średnia dla Polski, która wyniosła 61,8%.

Dopełnieniem analizy struktury ludności według grup wieku jest analiza współczynnika obciążenia demograficznego, a więc porównania liczby osób w wieku nieprodukcyjnym z populacją osób w wieku produkcyjnym. Miernik ten dostarcza informacji na temat obciążeń, które są pośrednio ponoszone przez osoby w wieku produkcyjnym. Analiza tego miernika wskazuje, iż obciążenie wzrasta – z prawie 55 osób w wieku nieprodukcyjnym przypadających na 100 osób w wieku produkcyjnym w 2010 r., do prawie 61 osób w 2016 r. (w Polsce zjawisko wygląda podobnie, tj. wzrost z 55 do prawie 62 osób).

Bardzo wyraźnie zwiększa się również obciążenie osób w wieku produkcyjnym osobami w wieku poprodukcyjnym. W 2010 r. w województwie na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało 25 osób w wieku poprodukcyjnym. Natomiast w 2016 r. wartość ta wyniosła już 32 osoby. W grupie osób w wieku produkcyjnym 63% osób to grupa osób w wieku mobilnym (18–44 lata). W Polsce zachodzą analogiczne procesy i podobnie kształtują się wartości omawianych wskaźników.

Korzyści wynikające z rozwoju nowych technologii medycznych i nowoczesnych metod diagnostycznych oraz poprawa kondycji zdrowotnej mają swoje odzwierciedlenie w trwającym już od ponad dwudziestu lat spadku natężenia zgonów, a tym samym wydłużaniu przeciętnego trwania życia. Wydłużanie się trwania życia wpływa na przyrost liczby osób starszych. W przypadku kobiet przeciętne trwanie życia zwiększyło się z 79,8 lat w 2010 r. do 81,4 lat w 2016 r., a wśród mężczyzn miało miejsce w tym czasie wzrost o 2,3 lata (odpowiednio z 71,4 do 73,7 lat). W kraju wartości te również wzrosły, dla kobiet odpowiednio z 80,6 do 81,9 lat, a dla mężczyzn z 72,1 do 73,9 lat.

Przedstawione aspekty potencjału demograficznego województwa wskazują na problemy ludnościowe, wymagające interwencji państwa i samorządów w ramach polityki społecznej. Niekorzystne perspektywy rozwoju demograficznego są odzwierciedleniem ogólnopolskich tendencji w tym zakresie. Uwarunkowania demograficzne rzutują na dynamikę rozwoju gospodarczego i mają ścisły związek z warunkami i poziomem życia mieszkańców województwa. Istnieje sprzężenie zwrotne pomiędzy demografią, rozwojem gospodarczym i warunkami życia ludności. W kolejnych rozdziałach przedstawione zostały zmienne, ukazujące te współzależności.

Rozdział 2

Chapter 2

Poziom rozwoju ekonomicznego

The level of economic development

Stan gospodarki regionu stanowi istotną determinantę warunków życia jego mieszkańców. Poziom i tempo rozwoju ekonomicznego decydują o zamożności społeczeństwa, kształtując jego dochody oraz dostarczając większości dóbr materialnych i niematerialnych, warunkujących zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych.

W relacji rozwoju ekonomicznego do warunków życia mówić możemy o swoistym dodatnim sprzężeniu zwrotnym, kiedy wzrost poziomu rozwoju ekonomicznego regionu skutkuje poprawą warunków życia zamieszkującego go społeczeństwa i odwrotnie, poprawa warunków życia wpływa na rozwój ekonomiczny poprzez wzrost zapotrzebowania na zasoby materialne i konsumpcję usług.

Bezpośredni wpływ gospodarki na warunki bytowe ludności jest ponadto uzupełniany przez oddziaływanie pośrednie, widoczne w zmianach wyposażenia infrastrukturalnego regionu czy zmianach (poprawie lub pogorszeniu) środowiska naturalnego.

Charakterystyka poziomu rozwoju ekonomicznego w województwie kujawsko-pomorskim

Characteristics of the level of economic development in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship

Finanse publiczne

Public finance

Wysokość dochodów budżetu województwa jest istotnym czynnikiem warunków życia mieszkańców, ponieważ właśnie w kompetencji samorządu województwa leżą m.in. zadania z zakresu promocji i ochrony zdrowia, pomocy społecznej, wspierania rodziny, polityki prorodzinnej, modernizacji terenów wiejskich, ochrony środowiska, gospodarki wodnej, transportu zbiorowego i dróg publicznych czy bezpieczeństwa publicznego¹.

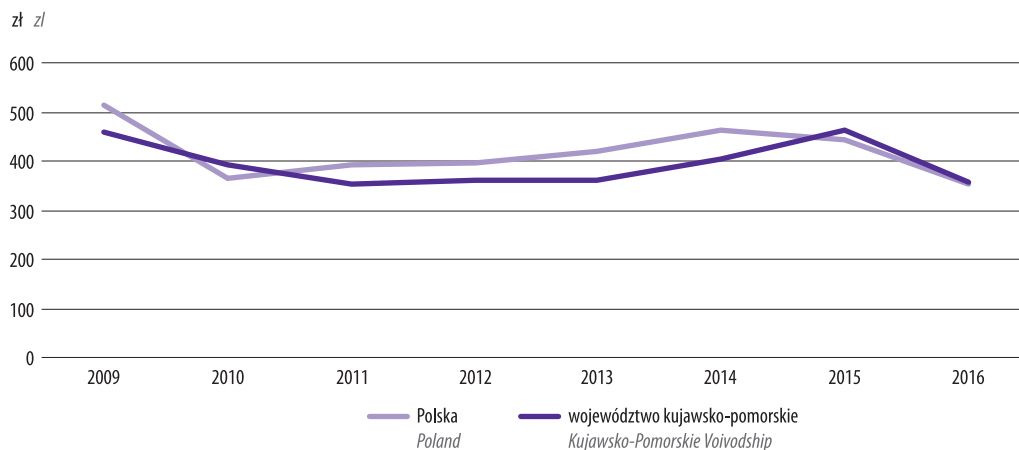
W 2016 r. dochód samorządu województwa kujawsko-pomorskiego wyniósł 740,4 mln zł, co w przeliczeniu na 1 mieszkańca dało kwotę 355,20 zł (w Polsce 351,46 zł). Analizując dane od 2009 r. można zauważyć, że po spadkach liczonych rok do roku w latach 2010-2011 i stagnacji trwającej 2 kolejne lata, w 2014 r. nastąpił wzrost tego wskaźnika. Jednak tendencja wzrostowa potrwała tylko 2 lata by w 2016 r. dochód samorządu województwa kujawsko-pomorskiego na 1 mieszkańca spadł w skali roku o 23,0%. Biorąc pod uwagę wysokość dochodów na 1 mieszkańca wykonanych przez samorządy poszczególnych województw, województwo kujawsko-pomorskie znalazło się na pozycji 9. Najwyższe zanotowano w województwie opolskim (509,02 zł), a najniższe w województwie śląskim (269,08 zł).

¹ Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (tekst jednolity Dz.U. z 2016 r. poz. 486 z późniejszymi zmianami).

W strukturze dochodów samorządu województwa największy udział w 2016 r. miały dochody własne, a wśród nich udział w podatku dochodowym od osób prawnych (27,0% dochodów ogółem) oraz fizycznych (8,1% dochodów ogółem).

Wykres 1. Dochody budżetu samorządu województwa kujawsko-pomorskiego na 1 mieszkańca

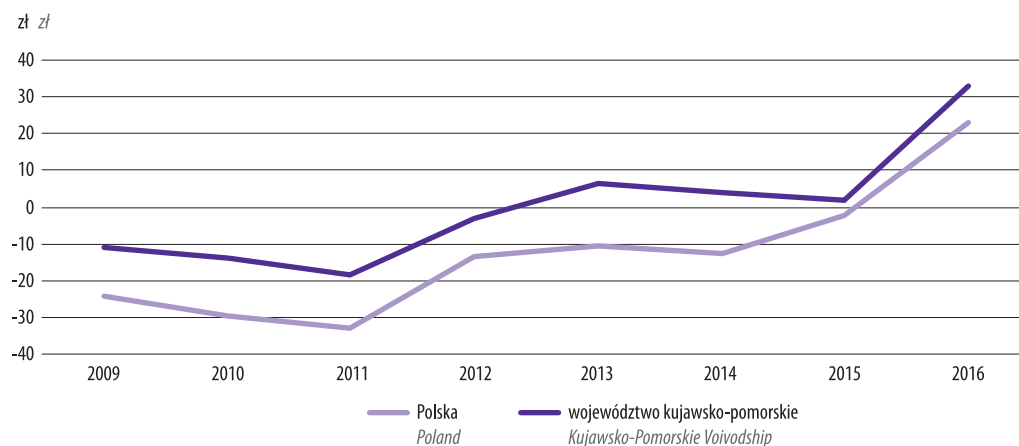
Chart 1. Budget revenues of local government of the Kujawsko-Pomorskie Voivodship per capita

Wśród dotacji, największy udział miały dochody z paragrafów 200, 205 i 620² oraz 625, przekazane w ramach programów finansowanych z udziałem środków europejskich oraz innych środków zagranicznych nie podlegających zwrotowi lub płatności z budżetu środków europejskich (21,8% dochodów ogółem). Natomiast niemal połowę subwencji ogólnej stanowiła część wyrównawcza (10,5% dochodów ogółem), która jest przyznawana samorządom tych województw, które charakteryzuje niższy poziom dochodów podatkowych na 1 mieszkańca w porównaniu do średniej krajowej.

Wykres 2. Wyniki budżetu samorządu województwa na 1 mieszkańca

Chart 2. Budget result of local government voivodship per capita

W 2016 r. budżet województwa kujawsko-pomorskiego został zamknięty łączną nadwyżką w wysokości 69,1 mln zł, w przeliczeniu na 1 mieszkańca 33,16 zł. Wydatki natomiast wyniosły 671,3 mln zł i stanowiły 90,7% dochodów. Dodatkowo saldo budżetu obserwuje się w województwie kujawsko-pomorskim od 2013 r. (w latach 2009-2012 odnotowano deficyt). W przypadku przeciętnych danych dotyczących

² Paragrafy według szczegółowej klasyfikacji dochodów i wydatków, przychodów, rozchodów oraz środków pochodzących ze źródeł zagranicznych (Dz. U. z 2014 r. poz. 1053 z późn. zm.).

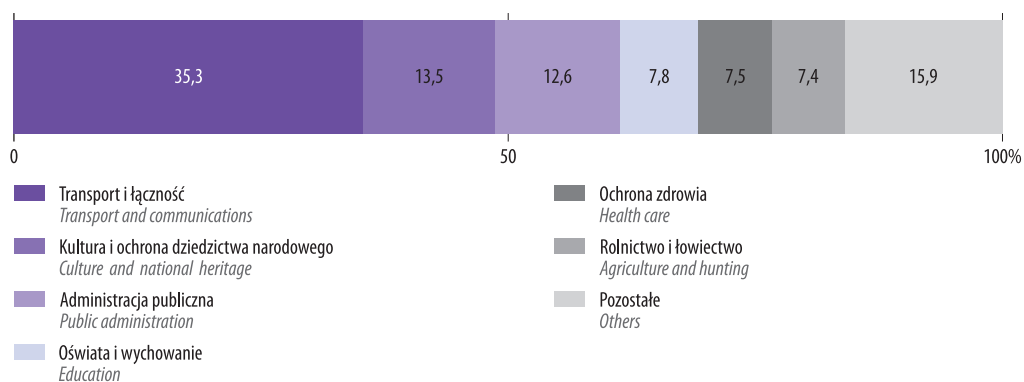
wszystkich województw w Polsce, nadwyżka pojawiła się dopiero w 2016 r. (w latach 2009-2015 notowano deficyt).

W kwocie 322,05 zł wydatków budżetowych samorządu województwa kujawsko-pomorskiego na 1 mieszkańca w 2016 r., inwestycje stanowiły 16,5% (w Polsce średnio 24,4%). Analizując wysokość wydatków inwestycyjnych na 1 mieszkańca, województwo kujawsko-pomorskie w 2016 r. z kwotą 53,06 zł zajęło 14 pozycję wśród województw. Biorąc pod uwagę średnie wydatki inwestycyjne na 1 mieszkańca w latach 2009-2016, pozycja województwa kujawsko-pomorskiego była jeszcze niższa – 15.

Niemal połowa z wydatków ogółem województwa kujawsko-pomorskiego w 2016 r. została przeznaczona na takie działy klasyfikacji budżetowej jak transport i łączność oraz kultura i ochrona dziedzictwa narodowego.

Wykres 3. Struktura wydatków samorządu województwa kujawsko-pomorskiego według działów w 2016 r.

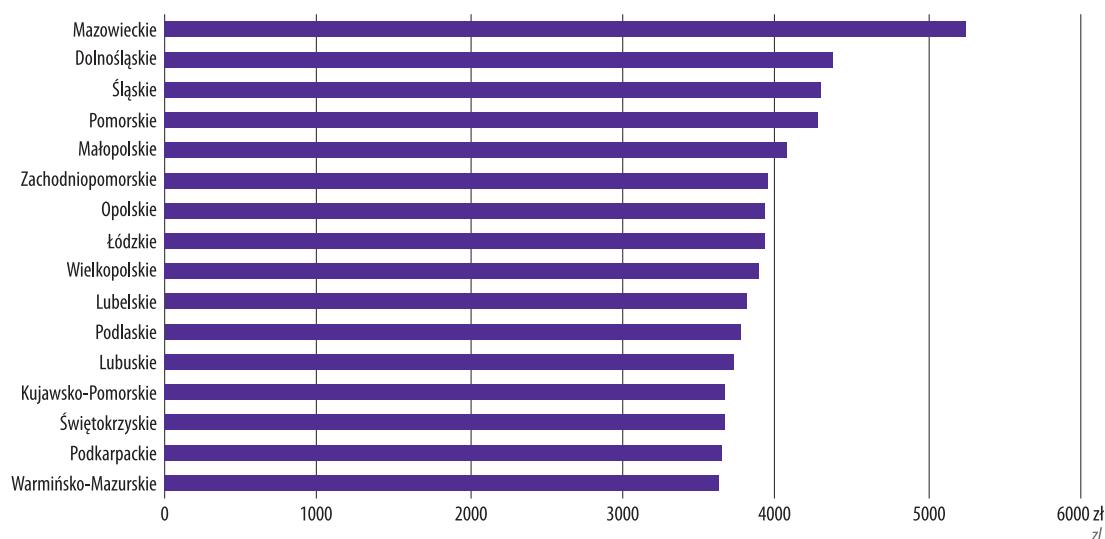
Chart 3. The structure of budget expenditure of local government of the Kujawsko-Pomorskie Voivodship by divisions in 2016

Wynagrodzenia

Wages and salaries

Jednym ze wskaźników obrazujących poziom życia ludności jest przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto (bez podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób). W województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. wyniosło ono 3672,98 zł (wzrost do poprzedniego roku o 3,7%) i stanowiło 85,6% średniej płacy krajowej. Pod względem wysokości przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia województwo kujawsko-pomorskie zajęło 13 lokatę w rankingu województw. W porównaniu z 2009 r. przeciętne miesięczne wynagrodzenie w województwie wzrosło o 30,7%, natomiast w kraju o 29,4%.

Wykres 4. Przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto według województw^a w 2016 r. Chart 4. Average monthly gross wages and salaries by voivodships^a in 2016

a Dane dotyczą podmiotów gospodarczych, w których liczba pracujących przekracza 9 osób.
 a Data concern entities employing more than 9 persons.

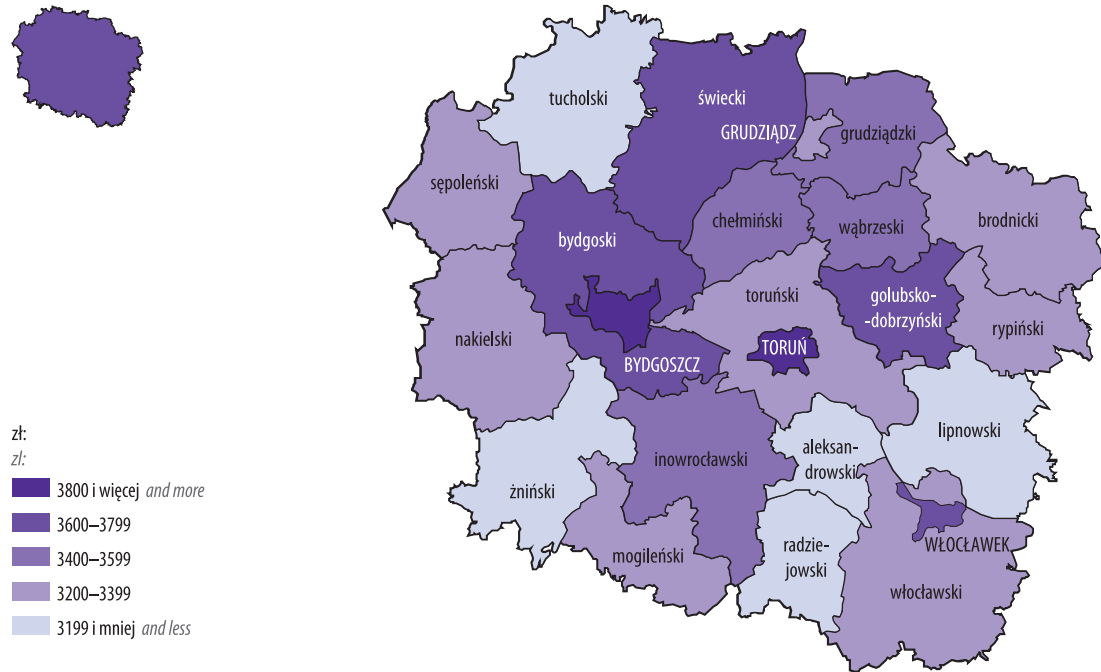
W 2016 r. przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w województwie kujawsko-pomorskim charakteryzowało się dość dużym zróżnicowaniem przestrzennym. W trzech miastach na prawach powiatu przeciętne wynagrodzenie przewyższało średnią w województwie: w Toruniu wyniosło 4170,83 zł, w Bydgoszczy 3950,95 zł, a we Włocławku 3770,16 zł. Natomiast w Grudziądzu było niższe od średniej w województwie kujawsko-pomorskim i wyniosło 3323,90 zł. Najwyższą wartość przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia wśród powiatów odnotowano w powiecie golubsko-dobrzyńskim – 3695,99 zł (100,6% średniej płacy w województwie). Z kolei najniższą wartość odnotowano w powiecie lipnowskim – 3056,40 zł (83,2% średniej płacy w województwie).

Wynagrodzenie brutto w województwie kujawsko-pomorskim w sektorze publicznym wyniosło 4195,25 zł i było wyższe o 3,2% w stosunku do 2015 r. W sektorze prywatnym wyniosło 3395,78 zł i również było wyższe niż rok wcześniej (wzrost o 4,4%).

W 2016 r. spośród zatrudnionych w poszczególnych sekcjach najwyższe przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto otrzymywali pracownicy działalności finansowej i ubezpieczeniowej – 5161,50 zł. Najniższe natomiast odnotowano w sekcji zakwaterowanie i gastronomia – jedynie 2654,38 zł.

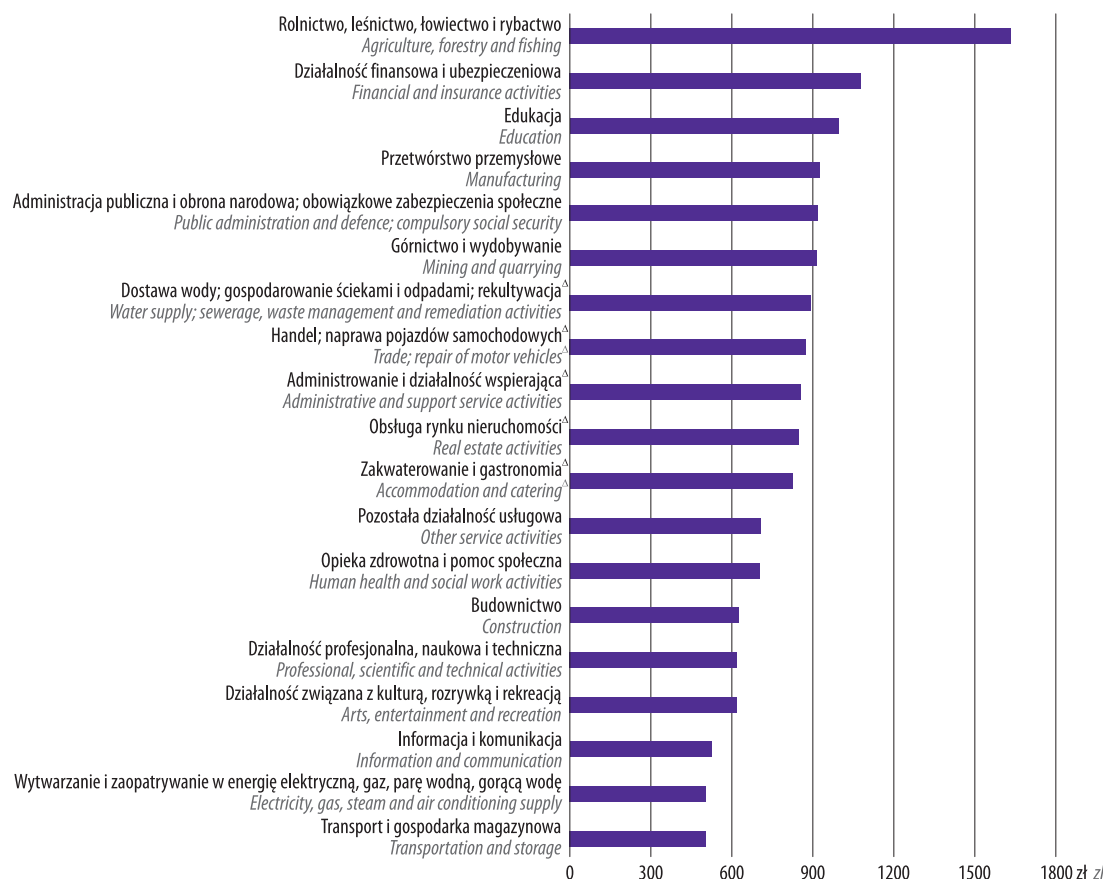
Na przestrzeni 8 lat największy wzrost przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń w województwie kujawsko-pomorskim odnotowano w sekcji rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo – aż o 1630,88 zł. Wysoki wzrost nastąpił również w sekcji działalność finansowa i ubezpieczeniowa oraz edukacja (wzrost odpowiednio o 1079,51 zł i o 993,39 zł). Przeciętne miesięczne wynagrodzenie najmniej wzrosło w działalności związanej z transportem i gospodarką magazynową (o 504,52 zł).

Mapa 2. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r.
 Map 2. Average monthly gross wages and salaries of the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016

Wykres 5. Wzrost przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto według sekcji w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. w stosunku do 2009 r.

Chart 5. Increase of average monthly gross wages and salaries of the Kujawsko-Pomorskie Voivodship by sections in 2016 compared to 2009

a. Dane dotyczą podmiotów gospodarczych, w których liczba pracujących przekracza 9 osób.
a Data concern entities employing more than 9 persons.

Rynek pracy Labour market

Kolejnym opisywanym wskaźnikiem z zakresu rynku pracy jest stopa bezrobocia rejestrowanego. Na jej wartość wpływa z jednej strony liczba bezrobotnych zarejestrowanych w powiatowych urzędach pracy, a z drugiej strony liczba cywilnej ludności aktywnej zawodowo³. Im niższa stopa bezrobocia tym mniej osób pozostaje bez pracy, co wpływa korzystnie na warunki życia ludności. Stopa bezrobocia rejestrowanego w województwie kujawsko-pomorskim na koniec grudnia 2016 r. wyniosła 12,0%, tj. mniej o 1,2 p. proc. w ujęciu rocznym oraz o 4,2 p. proc. mniej w porównaniu z grudniem 2009 roku. Różnica między najniższym poziomem stopy bezrobocia rejestrowanego w grudniu 2016 r., a jej najwyższą wartością notowaną w grudniu 2013 r. wyniosła 6,2 p. proc.

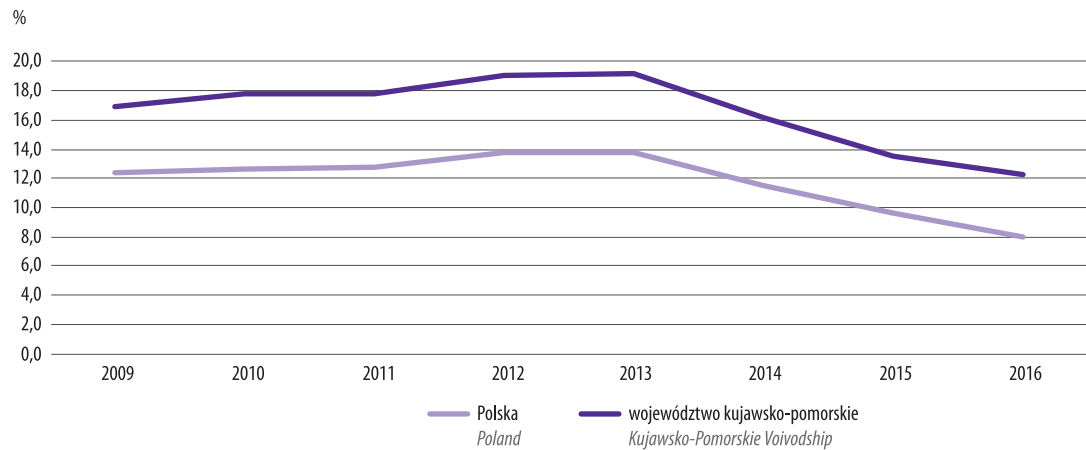
W latach 2009–2016 stopa bezrobocia rejestrowanego w województwie kujawsko-pomorskim była wyższa od notowanej w kraju. W grudniu 2016 r. było to o 3,8 p. proc. więcej. Największą różnicę między wskaźnikiem wojewódzkim a krajowym obserwowano w końcu grudnia 2013 r. (o 4,8 p. proc. więcej), z kolei najmniejszą w grudniu 2015 r. (o 3,5 p. proc. więcej).

³ Dane dotyczące cywilnej ludności aktywnej zawodowo są szacowane na koniec każdego prezentowanego okresu, nie są one publikowane, służą jedynie do wyliczenia stopy bezrobocia.

Wykres 6. Stopa bezrobocia rejestrowanego Stan w dniu 31 XII

Chart 6. Registered unemployment rate
As of 31 XII

Dane statystyczne wskazują, że w końcu 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim, podobnie jak w latach poprzednich, znajdowało się w grupie województw z najwyższą stopą bezrobocia. W analizowanym roku zajęło ono 15 miejsce w kraju, przed województwem warmińsko-mazurskim (14,2%). Na pierwszej lokacie uplasowało się natomiast województwo wielkopolskie ze stopą bezrobocia rejestrowanego na poziomie 4,9%.

Mapa 3. Stopa bezrobocia rejestrowanego w 2016 r. Stan w dniu 31 XII

Map 3. Registered unemployment rate in 2016
As of 31 XII

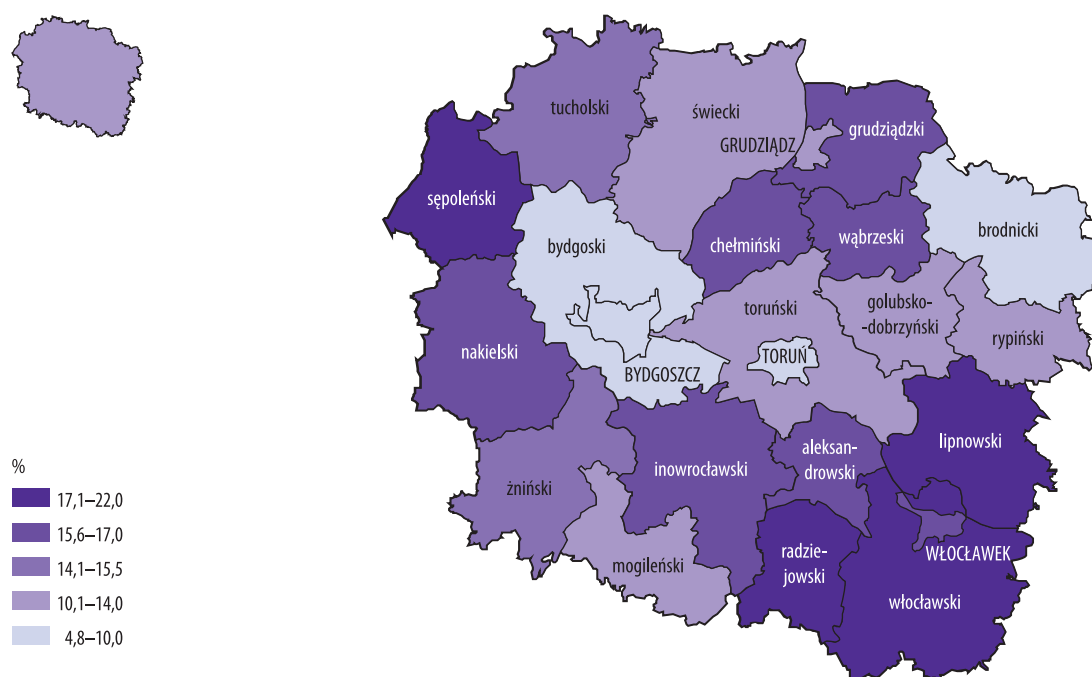

W województwie kujawsko-pomorskim na koniec grudnia 2016 r. spośród miast na prawach powiatu najniższą stopę bezrobocia odnotowano w Bydgoszczy (4,8%), a najwyższą we Włocławku (16,4%). We wszystkich miastach na prawach powiatu obserwowano w analizowanym okresie (zarówno w porównaniu z 2015 r., jak i z 2009 r.) spadek stopy bezrobocia, największy w Grudziądzu (odpowiednio o 1,2 p. proc. i o 9,4 p. proc.).

Na koniec 2016 r. do powiatów z najwyższą stopą bezrobocia należał powiat włocławski (22,0%), a najniższą – powiat bydgoski (7,8%). W skali roku stopa bezrobocia rejestrowanego zmniejszyła się w 18 powiatach.

Mapa 4. Stopa bezrobocia rejestrowanego w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. Stan w dniu 31 XII

Map 4. Registered unemployment rate of the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016 As of 31 XII

Jak wskazują dane statystyczne z końca grudnia 2016 r., w województwie, nastąpił niższy niż w kraju spadek liczby osób bezrobotnych w skali roku, odpowiednio o 8,1% i o 14,6% (a w stosunku do grudnia 2009 r. odpowiednio o 26,5% i o 29,5%). Zgodnie z danymi pochodzącymi z powiatowych urzędów pracy na koniec grudnia 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim zarejestrowanych było 98,5 tys. osób bezrobotnych. Stanowili oni 7,4% bezrobotnych w kraju, co było najwyższym wynikiem. Większość bezrobotnych, bo 57,5%, stanowiły kobiety (w kraju 53,3%).

Tabela 1. Bezrobotni zarejestrowani Stan w dniu 31 XII

Table 1. Registered unemployed persons As of 31 XII

Wyszczególnienie Specification	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Polska w tys. Poland in thous.	1892,7	1954,7	1982,7	2136,8	2157,9	1825,2	1563,3	1335,2
województwo kujawsko-pomorskie w tys. in thous.	134,1	139,4	139,6	148,8	150,1	127,1	107,3	98,5
Polska = 100 Poland = 100	7,1	7,1	7,0	7,0	7,0	7,0	6,9	7,4

Na obszarach wiejskich mieszkało 47,3% osób bezrobotnych zarejestrowanych w końcu 2016 r., a ich udział w ogólnej liczbie bezrobotnych wzrósł zarówno w skali roku (o 0,2 p. proc.), jak i w porównaniu z 2009 r. (o 2,7 p. proc.). Zmalał natomiast udział osób bezrobotnych posiadających prawo do zasiłku z 22,3% w 2009 r. i 16,0% w 2015 r. do 15,5% w 2016 r.

Osoby długotrwale bezrobotne stanowiły w województwie kujawsko-pomorskim w analizowanym roku 59,3% ogółu bezrobotnych; było to o 3,3 p. proc. więcej niż w kraju. Udział tej kategorii osób bezrobotnych w ogólnej ich liczbie był wyższy od notowanej zarówno w 2015 r. (o 0,4 p. proc.), jak i w 2009 r. (o 13,1 p. proc.).

Według danych statystycznych z końca 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim bezrobociem dotknięci byli w znacznej mierze ludzie młodzi. Największy odsetek, bo 42,3% zarejestrowanych bezrobotnych, stanowiły osoby w grupie wiekowej 18–34 lata (w kraju – 41,1%). W porównaniu z 2015 r. było to mniej o 0,9 p. proc. oraz o 9,3 p. proc. względem roku 2009.

Większość bezrobotnych znajdujących się w rejestrach powiatowych urzędów pracy w końcu grudnia 2016 r. charakteryzowała się niskim poziomem wykształcenia. Największy odsetek ogółu bezrobotnych stanowiły osoby z ukończoną co najwyżej zasadniczą szkołą zawodową (62,3% – o 7,8 p. proc. więcej niż w kraju). W końcu 2015 r. udział ten wyniósł 62,8%, a w 2009 r. – 64,8%.

**Tabela 2. Bezrobotni zarejestrowani według wybranych kategorii
Stan w dniu 31 XII**

Table 2. Registered unemployed persons by selected categories
As of 31 XII

Wyszczególnienie Specification	Kujawsko-Pomorskie			Polska Poland
	2009	2015	2016	
Ogółem <i>Total</i>	134127	107255	98522	1335155
kobiety <i>women</i>	72105	60367	56684	712227
mężczyźni <i>men</i>	62022	46888	41838	622928
Z liczby ogółem – bezrobotni: <i>From the total number – unemployed:</i>				
zamieszkali na wsi <i>lived in the rural areas</i>	59886	50537	46561	603592
z prawem do zasiłku <i>possessing benefits rights</i>	29848	17143	15267	186700
długotrwale bezrobotni <i>long-term unemployed</i>	61956	63149	58450	747623
w wieku 18-34 <i>aged 18-34</i>	69276	46301	41660	549344
z wykształceniem zasadniczym zawodowym i poniżej <i>with basic vocational education and below</i>	86931	67384	61419	727413
z wykształceniem wyższym <i>with tertiary education</i>	8510	8968	8591	177559

Analizując liczbę bezrobotnych w końcu 2016 r. w miastach na prawach powiatu województwa kujawsko-pomorskiego można zaobserwować, że najwięcej zarejestrowanych bezrobotnych odnotowano w Bydgoszczy (8012 osób), a najmniej w Grudziądzu (4534 osoby). Wśród powiatów największa liczba zarejestrowanych bezrobotnych wystąpiła w powiecie inowrocławskim – 10446 osób (spadek o 5,4% w stosunku do 2015 r.), z kolei najmniejsza w powiecie wąbrzeskim – 2223 osoby (spadek o 8,1% w stosunku do poprzedniego roku).

Zaprezentowana poniżej tablica obrazuje, że powiaty o wysokiej stopie bezrobocia często charakteryzują się znacznie niższą przeciętną miesięczną płacą niż powiaty, w których stopa bezrobocia jest stosunkowo nieduża.

Tabela 3. Sytuacja na rynku pracy w województwie kujawsko-pomorskim
 Table 3. Situation on the labor market in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship

Powiaty i miasta na prawach powiatu <i>Powiats and cities with powiat status</i>	Stopa bezrobocia rejestrowanego (stan w dniu 31 XII) <i>Registered unemployment rate (as of 31 XII)</i>			Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto ^a <i>Average monthly gross wages and salaries^a</i>					
	2009	2015	2016	2009		2015		2016	
	w % in %			zł zł	wojewódz- two=100 total=100	zł zł	wojewódz- two=100 total=100	zł zł	wojewódz- two=100 total=100
Ogółem Total	16,2	13,2	12,0	2810,97	x	3540,25	x	3672,98	x
Aleksandrowski	17,1	18,9	16,9	2362,55	84,05	3099,06	87,54	3170,04	86,31
Brodnicki	15,5	11,4	9,8	2454,56	87,32	3165,06	89,40	3348,46	91,16
Bydgoski	11,9	8,9	7,8	2611,54	92,91	3548,05	100,22	3656,85	99,56
Chełmiński	21,0	17,5	15,7	2452,10	87,23	3299,94	93,21	3435,24	93,53
Golubsko-dobrzyński	19,6	16,7	13,5	2492,92	88,69	3492,49	98,65	3675,99	100,08
Grudziądzki	24,0	16,5	16,5	2483,55	88,35	3403,47	96,14	3564,13	97,04
Inowrocławski	21,2	18,2	16,9	2688,19	95,63	3257,22	92,01	3427,27	93,31
Lipnowski	25,4	20,3	21,7	2436,37	86,67	2859,77	80,78	3056,40	83,21
Mogileński	20,9	15,8	13,9	2550,92	90,75	3317,85	93,72	3398,81	92,54
Nakielski	22,3	17,5	15,7	2539,05	90,33	3182,69	89,90	3321,17	90,42
Radziejowski	21,0	21,7	20,5	2421,58	86,15	3095,39	87,43	3190,28	86,86
Rypiński	20,3	15,7	13,8	2482,02	88,30	3134,03	88,53	3272,60	89,10
Sępoleński	23,6	19,3	17,1	2537,61	90,28	3232,37	91,30	3324,28	90,51
Świecki	17,9	12,3	10,3	2813,48	100,09	3516,40	99,33	3630,37	98,84
Toruński	17,6	15,9	13,7	2399,99	85,38	3107,90	87,79	3298,27	89,80
Tucholski	18,0	16,8	14,9	2446,84	87,05	3067,37	86,64	3154,01	85,87
Wąbrzeski	19,6	17,9	16,7	2582,75	91,88	3336,63	94,25	3478,59	94,71
Włocławski	23,8	23,3	22,0	2379,63	84,66	3137,40	88,62	3269,66	89,02
Żniński	22,4	17,0	15,5	2413,71	85,87	3042,27	85,93	3140,27	85,50
M. Bydgoszcz	7,6	5,4	4,8	3074,32	109,37	3850,09	108,75	3950,95	107,57
M. Grudziądz	22,4	14,2	13,0	2553,10	90,83	3212,29	90,74	3323,90	90,50
M. Toruń	8,5	6,9	6,1	3175,43	112,97	3991,61	112,75	4170,83	113,55
M. Włocławek	17,3	16,9	16,4	2931,23	104,28	3631,31	102,57	3770,16	102,65

^a Dane dotyczą podmiotów gospodarczych, w których liczba pracujących przekracza 9 osób.
^a Data concern economic entities employing more than 9 persons.

Dla pełnego zobrazowania sytuacji na rynku pracy należy przeanalizować wyniki reprezentacyjnego badania aktywności ekonomicznej ludności w wieku 15 lat i więcej, opracowane na podstawie reprezentacyjnego Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL), prowadzonego w cyklu kwartalnym. Badaniem objęte są osoby będące członkami gospodarstw domowych w wylosowanych mieszkaniach.

W 2016 r. zbiorowość aktywnych zawodowo w regionie liczyła 920 tys. osób, a biernych zawodowo — 751 tys. Ludność aktywną zawodowo tworzyli pracujący (852 tys. osób) i bezrobotni (68 tys.).

Tabela 4. Aktywność ekonomiczna ludności w wieku 15 lat i więcej
Table 4. Economic activity of population aged 15 and more

Wyszczególnienie <i>Specification</i>	2009 ^a	2015	2016
<i>Polska Poland</i>			
Aktywni zawodowo w tys. <i>Economically active persons in thous.</i>	17279	17388	17260
Pracujący <i>Employed persons</i>	15868	16084	16197
Bezrobotni <i>Unemployed persons</i>	1411	1304	1063
Bierni zawodowo w tys. <i>Economically inactive persons in thous.</i>	14181	13574	13443
Współczynnik aktywności zawodowej w % <i>Activity rate in %</i>	54,9	56,2	56,2
Wskaźnik zatrudnienia w % <i>Employment rate in %</i>	50,4	51,9	52,8
Stopa bezrobocia w % <i>Unemployment rate in %</i>	8,2	7,5	6,2
<i>województwo kujawsko-pomorskie Kujawsko-Pomorskie Voivodship</i>			
Aktywni zawodowo w tys. <i>Economically active persons in thous.</i>	925	915	920
Pracujący <i>Employed persons</i>	829	843	852
Bezrobotni <i>Unemployed persons</i>	96	73	68
Bierni zawodowo w tys. <i>Economically inactive persons in thous.</i>	762	746	751
Współczynnik aktywności zawodowej w % <i>Activity rate in %</i>	54,8	55,1	55,1
Wskaźnik zatrudnienia w % <i>Employment rate in %</i>	49,1	50,7	51,0
Stopa bezrobocia w % <i>Unemployment rate in %</i>	10,4	8,0	7,4

a Dane dla lat 2015 i 2016 zostały uogólnione z wykorzystaniem wyników narodowego Spisu Ludności i Mieszkań 2011, w związku z czym dane za 2009 r. nie są w pełni porównywalne.

a Data for years 2015-2016 have been generalized on the basis of results of the National Population and Housing Census 2011 and therefore data for the year 2009 are not fully comparable.

Liczba aktywnych zawodowo w 2016 r. wzrosła w stosunku do zanotowanej w 2015 r. o 0,5%. W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim współczynnik aktywności zawodowej ukształtował się na poziomie 55,1% (jego wartość dla kraju wyniosła 56,2%). Zarówno w województwie, jak i w kraju, w ujęciu rocznym wskaźnik utrzymał się na tym samym poziomie. Natomiast w stosunku do roku 2009 w województwie zaobserwowano wzrost wskaźnika o 0,3 p. proc., a w kraju analogicznie wzrost o 1,3 p. proc.

Populacja pracujących w województwie w 2016 r. liczyła 852 tys. i była o 9 tys., tj. o 1,1% większa niż w roku poprzednim. W analizowanym okresie wśród pracujących mniejszy udział miały kobiety (44,0%) niż mężczyźni (56,0%).

Wskaźnik zatrudnienia w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. wyniósł 51,0% (był o 1,8 p. proc. niższy od średniego w kraju). W odniesieniu do 2015 r. wzrósł o 0,3 p. proc.

W 2016 r. liczba bezrobotnych w województwie kujawsko-pomorskim wyniosła 68 tys. osób i w odniesieniu do roku poprzedniego zmalała o 5 tys. osób tj. 6,8%. Analiza struktury wieku bezrobotnych w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. wykazała, że najliczniejszą grupę tworzyły osoby należące do przedziału wiekowego 15–29 lata (38,2% ogólnej liczby bezrobotnych). Najmniejszą zbiorowość stanowiły osoby 50-letnie i starsze (17,6%).

Stopa bezrobocia w 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim ukształtowała się na poziomie 7,4% i była o 1,2 p. proc. wyższa od wskaźnika ogólnokrajowego. Na przestrzeni roku zmalała o 0,6 p. proc. (w Polsce — zmalała o 1,3 p. proc.).

W regionie w 2016 r. na 1000 pracujących przypadało 961 osób bezrobotnych i biernych zawodowo. Rok wcześniej obciążenie to wynosiło 971 osób, a w porównywalnym okresie 2010 r. — 1060 osób.

Budżety gospodarstw domowych

Household budgets

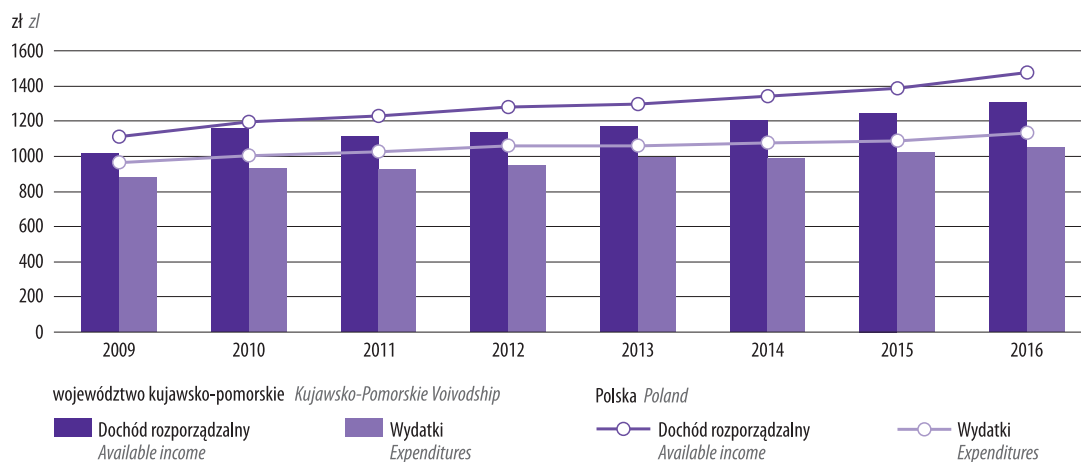
Opisane powyżej wskaźniki dotyczące rynku pracy wpływają na sytuację gospodarstw domowych w województwie kujawsko-pomorskim. Prowadzone badania budżetów gospodarstw domowych pełnią istotną rolę w analizach warunków życia ludności, są podstawowym źródłem informacji o dochodach, wydatkach, spożyciu ilościowym żywności oraz o wyposażeniu gospodarstw domowych w dobra trwałego użytkowania.

W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim badane przeciętne gospodarstwo domowe tworzyły 2,79 osoby, tj. nieco więcej niż w kraju.

Na przestrzeni ostatnich lat obserwuje się stopniową, aczkolwiek wyraźną poprawę sytuacji materialnej gospodarstw domowych, zarówno w Polsce, jak i w województwie kujawsko-pomorskim. Gospodarstwa domowe z roku na rok osiągają wyższe dochody i ponoszą większe wydatki. Im większą nadwyżkę dochodów nad wydatkami notują gospodarstwa domowe, tym mają większe możliwości oszczędzania.

Wykres 7. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny i wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych

Chart 7. Average monthly available income and expenditures per capita in households

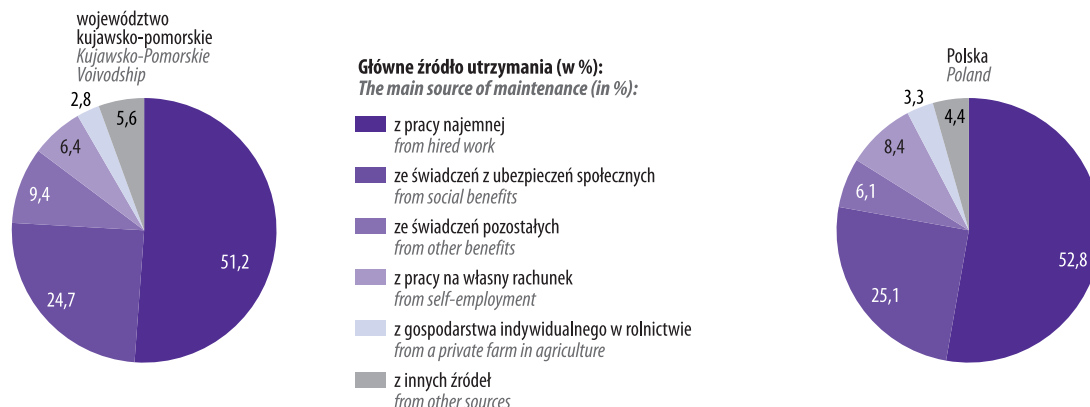

a Ze względu na wprowadzenie od 2013 r. nowej klasyfikacji spożycia indywidualnego według celu, opartej na zharmonizowanej klasyfikacji COICOP dla wszystkich badań Europejskiego Systemu Statystycznego, wyniki dla okresu 2004–2016 podano w warunkach porównywalnych — do pozycji „wydatki” w latach 2007–2012 doliczono pozycję „składki na ubezpieczenie na życie”.
a Due to the introduction from 2013 of a new classification of individual consumption by purpose, based on the harmonized COICOP classification for all surveys of the European Statistical System, the results for the period 2004–2016 were given under comparable conditions - item "expenditure" in the years 2007–2012 was calculated "life insurance".

Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na osobę w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. wyniósł 1308,63 zł i był niższy od notowanego w kraju o 165,93 zł, tj. o 11,3%. Dochód rozporządzalny gospodarstw domowych zarówno w Polsce, jak i w województwie kujawsko-pomorskim w największym stopniu tworzyły dochody z pracy najemnej.

Wykres 8. Struktura przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę w gospodarstwach domowych według głównego źródła utrzymania w 2016 r.

Chart 8. Structure of the average monthly available income per person in households by main source of maintenance in 2016

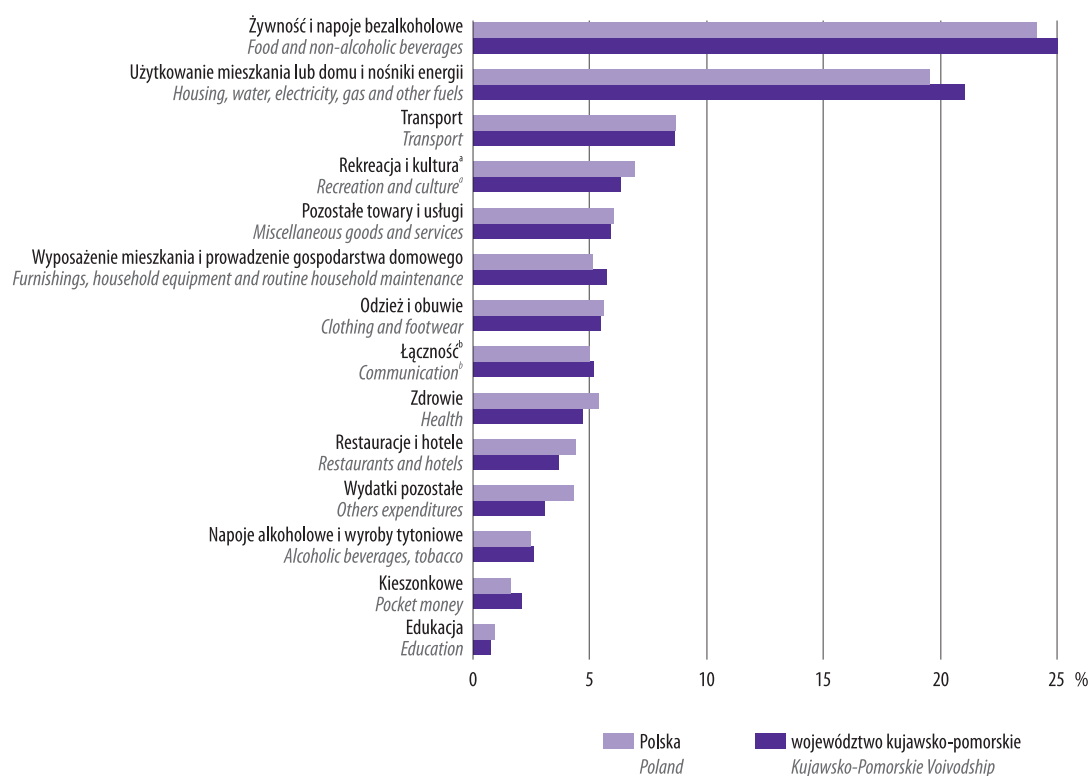

Przeciętne miesięczne wydatki w województwie kujawsko-pomorskim w gospodarstwach domowych na osobę w 2016 r. osiągnęły wartość 1050,48 zł i były niższe niż w Polsce o 81,16 zł, tj. o 7,2%.

Podobnie jak w latach poprzednich najistotniejszą grupę wydatków stanowiły koszty żywności i napojów bezalkoholowych, na które gospodarstwa domowe przeznaczały przeciętnie 25,0% ogółu dochodów (w 2015 r. – 24,9%). Drugą znaczącą grupą wydatków były te ponoszone z tytułu użytkowania mieszkania lub domu i za korzystanie z nośników energii. Stanowiły one 21,1% ogółu wydatków (w 2015 r. – 21,7%). Gospodarstwa domowe wydatkowały niewielką część dochodów na edukację – w analizowanym roku było to 0,7% ogółu wydatków (w 2015 r. – 1,0%). Struktura wydatków budżetów gospodarstw domowych mieszkańców województwa kujawsko-pomorskiego nie odbiegała znacząco od obserwowanej w kraju.

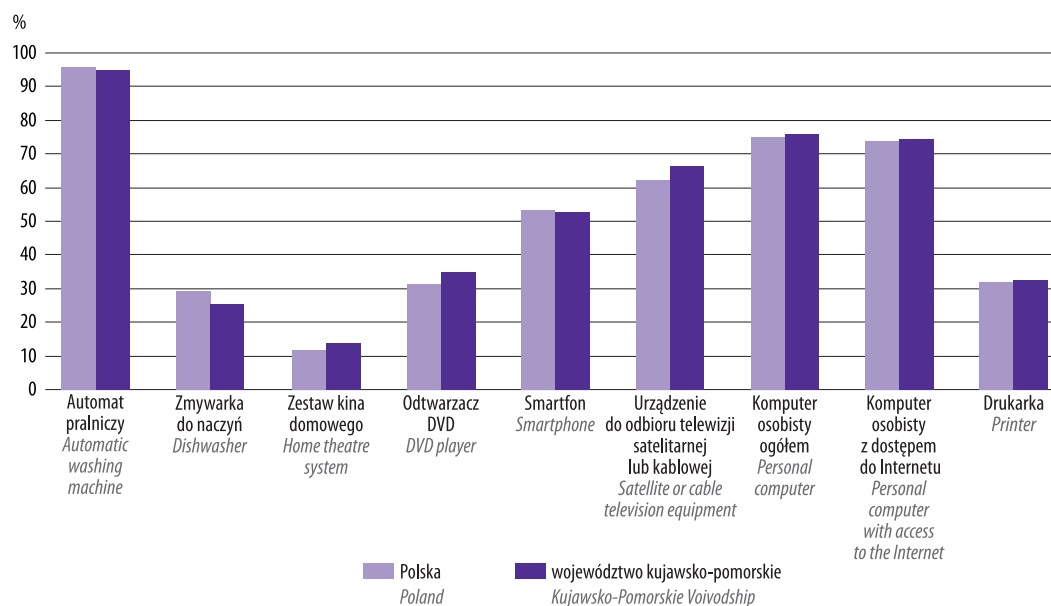
W stosunku do 2015 r. nastąpiła poprawa wyposażenia gospodarstw w dobra trwałego użytkowania, uważane za niezbędne do ich funkcjonowania, a także dobra wspomagające. Największy przyrost udziału gospodarstw posiadających sprzęt domowy odnotowano w kategoriach urządzeń: smartfon (o 9,7 p. proc.), zmywarka do naczyń (o 5,2 p. proc) oraz komputer osobisty z dostępem do Internetu (o 4,9 p. proc). Natomiast największy spadek udziału odnotowano w przypadku gospodarstw wyposażonych w odtwarzacz DVD (o 5,6 p. proc.), sprzęt do odbioru, nagrywania i odtwarzania dźwięku (o 4,9 p. proc) oraz aparat fotograficzny (spadek o 3,9 p. proc).

Wykres 9. Struktura przeciętnych miesięcznych wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych w 2016 r.
Chart 9. Structure of average monthly expenditures per person in households in 2016

a Bez wydatków na usługi internetowe. b Łącznie z wydatkami na usługi internetowe.
 a Excluding expenses for internet services. b Including expenses for internet services.

Wykres 10. Gospodarstwa domowe wyposażone w niektóre przedmioty trwałego użytkowania w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r.
Chart 10. Households equipped with selected durable goods in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016

O poprawie sytuacji gospodarstw domowych w województwie kujawsko-pomorskim świadczy nie tylko wzrost dochodów i wydatków, ale również obniżenie wskaźników obrazujących zasięg ubóstwa. W 2016 r. odnotowano spadek zasięgu ubóstwa skrajnego (minimum egzystencji) oraz ubóstwa relatywnego. W analizowanym roku w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej granicy ubóstwa skrajnego funkcjonowało 5,4% osób (było to o 0,9 p. proc. mniej niż w 2015 r.), a poniżej relatywnej granicy ubóstwa 13,8% osób (o 2,1 p. proc. mniej niż w 2015 r.). W 2016 r. stopa ubóstwa ustawowego wynosiła w województwie kujawsko-pomorskim 13,8%, ale w porównaniu do roku poprzedniego wzrosła o 1,3 p. proc.

W 2016 r. w skali roku zarówno w województwie kujawsko-pomorskim, jak i w Polsce zaobserwowano wzrost odsetka gospodarstw domowych oceniających swoją sytuację materialną jako bardzo dobrą i raczej dobrą. W analizowanym roku w województwie kujawsko-pomorskim tak właśnie oceniło swoją sytuację 31,0% gospodarstw domowych (28,7% w 2015 r.), a w Polsce 33,5% (28,5% w 2015 r.). Natomiast w ujęciu rocznym swoją sytuację oceniło jako raczej złą i złą mniej gospodarstw – w województwie kujawsko-pomorskim 11,8% gospodarstw domowych ogółem (15,8% w 2015 r.), a w Polsce 12,9% (15,7% w roku poprzednim).

Pomoc społeczna

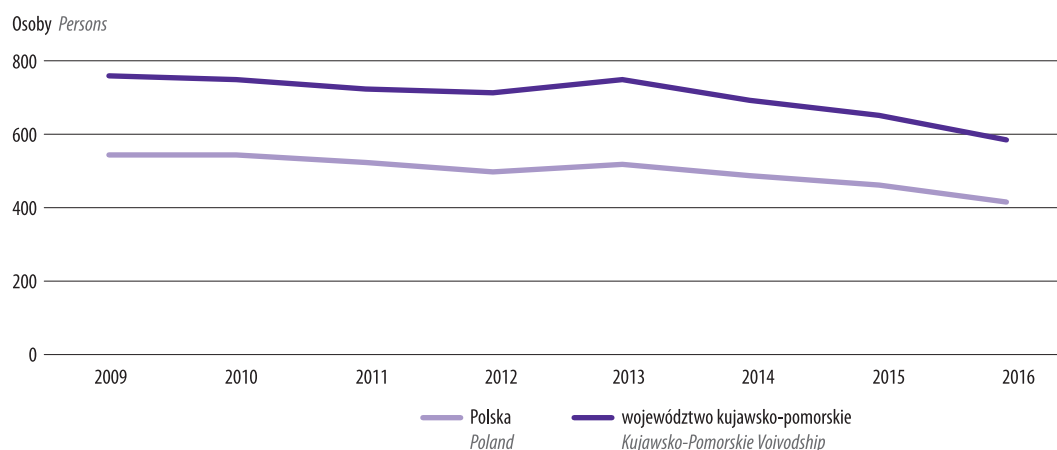
Social welfare

W 2016 r. kwota świadczeń pomocy społecznej w województwie kujawsko-pomorskim wyniosła 283,6 mln zł i udzielono je 121,9 tys. osób. Kwota świadczeń wypłacona w województwie kujawsko-pomorskim stanowiła 7,8% kwoty świadczeń pomocy społecznej wypłaconej w kraju.

Wśród korzystających z pieniężnych form pomocy społecznej (124,3 tys. świadczeń) najwięcej było osób otrzymujących: zasiłek celowy (67,9 tys.; osoby te otrzymały łącznie 51,2 mln zł), zasiłek okresowy (43,8 tys. osób; na łączną kwotę 102,1 mln zł) oraz zasiłek stały (12,2 tys. osób na kwotę 60 mln zł). Pomoc niepieniężną zdecydowana większość osób otrzymywała w postaci posiłku – 82,8% świadczeń, za łączną kwotę 25,5 mln zł.

Wykres 11. Liczba osób, którym przyznano świadczenia społeczne na 10 tys. ludności

Chart 11. The number of people granted social assistance benefits for 10 thous. population

Ceny Prices

Na przestrzeni lat 2009-2013 obserwowano roczne wzrosty **cen towarów i usług konsumpcyjnych**, natomiast w latach 2014 – 2016 roczne spadki. Ceny towarów i usług konsumpcyjnych w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. w odniesieniu do roku poprzedniego spadły o 0,5% (w Polsce o 0,6%). W województwie odnotowano spadek cen w grupach: transport (o 3,8%), odzież i obuwie (o 3,5%), rekreacja i kultura (o 3,3%), zdrowie (o 1,3%) oraz mieszkanie (o 0,1%). Więcej niż w poprzednim roku płacono za towary i usługi z grup: żywność i napoje bezalkoholowe (o 1,0%), napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe (o 0,7%) i edukacja (o 0,6%). Podobne tendencje obserwowano w skali kraju, przy czym ceny towarów i usług związanych z transportem spadły o 4,6%, a ceny żywności i napojów bezalkoholowych oraz towarów i usług związanych z edukacją — wzrosły o 0,8%.

Tabela 5. Wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych w województwie kujawsko-pomorskim
Table 5. Price indices of consumer foods and services in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship

Wyszczególnienie Specification	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
	rok poprzedni = 100 previous year = 100							
Ogółem <i>Total</i>	103,3	102,6	104,6	103,7	101,1	99,8	99,1	99,5
w tym: of which:								
Żywność i napoje bezalkoholowe <i>Food and non-alcoholic beverages</i>	103,9	103,1	106,1	104,9	102,0	98,9	98,3	101,0
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe <i>Alcoholic beverages and tobacco</i>	109,9	105,4	104,6	105,1	104,5	103,5	101,3	100,7
Odzież i obuwie <i>Clothing and footwear</i>	89,4	92,4	96,6	96,1	95,7	95,5	96,0	96,5
Mieszkanie <i>Dwelling</i>	107,3	103,4	106,0	104,4	102,0	100,7	100,4	99,9
Zdrowie <i>Health</i>	103,3	102,9	104,3	103,4	101,4	100,3	101,7	98,7
Transport <i>Transport</i>	97,4	106,4	107,5	107,8	98,3	97,3	91,5	96,2
Rekreacja i kultura <i>Recreation and culture</i>	101,7	99,2	99,9	100,1	103,5	101,0	100,5	96,7
Edukacja <i>Education</i>	103,1	102,6	102,7	103,9	101,3	97,0	101,3	100,6

Podmioty gospodarki narodowej Entities of the national economy

W województwie kujawsko-pomorskim w końcu grudnia 2016 r. w Krajowym Rejestrze Urzędowym Podmiotów Gospodarki Narodowej REGON zarejestrowanych było 194,1 tys. podmiotów gospodarki narodowej (bez osób fizycznych prowadzących wyłącznie gospodarstwo rolne), tj. o 0,3% więcej niż przed rokiem. Jednostki z terenu województwa stanowiły 4,6% podmiotów zarejestrowanych w kraju.

Liczba podmiotów gospodarki narodowej pozwala określić poziom przedsiębiorczości, który jest istotnym czynnikiem stymulującym rozwój społeczno-gospodarczy, wpływającym na warunki życia mieszkańców. Do jego zmierzenia wykorzystać można wskaźnik liczby podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON w przeliczeniu na 10 tys. ludności, który w 2016 r. wyniósł dla województwa kujawsko-pomorskiego 931 i był niższy niż w Polsce o 172 podmioty. W latach 2009-2016 zarówno w województwie, jak i w kraju wartość tego wskaźnika rosła nieznacznie z roku na rok, z wyjątkiem 2011 r.

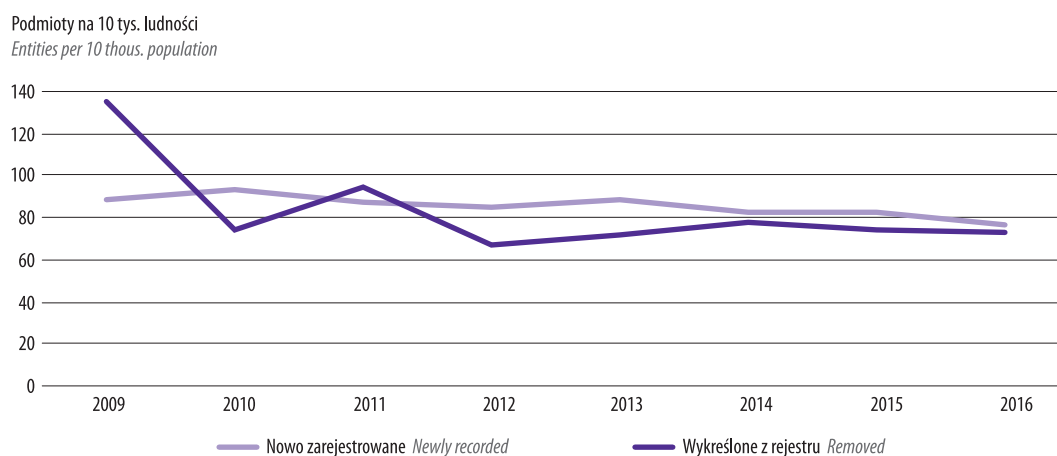
Porównując wartość tego wskaźnika wśród wszystkich województw można powiedzieć, że rozkład przestrzenny tego zjawiska nie zmienił się znacząco w skali 8 lat. Grupę o najwyższych wartościach tego wskaźnika w 2016 r. i w 2009 r. tworzyły te same województwa: mazowieckie, zachodniopomorskie, dolnośląskie, pomorskie i wielkopolskie. Skład grup o najniższych wartościach też się nie zmienił. W obu analizowanych okresach województwo kujawsko-pomorskie uplasowało się na 10 pozycji wśród innych województw.

Z zarejestrowanych w województwie kujawsko-pomorskim 194,1 tys. podmiotów, ponad połowa należała do czterech sekcji PKD: handel, naprawa pojazdów samochodowych (25,2% ogółu), budownictwo (11,8%), przetwórstwo przemysłowe (9,1%) oraz działalność profesjonalna, naukowa i techniczna (8,0%). Biorąc pod uwagę przewidywaną w momencie rejestracji liczbę pracujących, 95,5% z ogółu podmiotów należało do grupy o liczbie pracujących do 9 osób, 3,6% do grupy 10-49 osób, a 0,9% do grupy powyżej 49 osób, w tym największych podmiotów, o liczbie pracujących powyżej 249 osób było 0,1 % (221 podmiotów).

Na nieznacznie wzrastający poziom wskaźnika podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON na 10 tys. ludności w ostatnich 5 latach miała wpływ liczba nowo zarejestrowanych podmiotów na 10 tys. ludności, przewyższająca liczbę podmiotów wykreślonych (na 10 tys. ludności).

Wykres 12. Podmioty nowo zarejestrowane i wykreślone z rejestru REGON na 10 tys. ludności w województwie kujawsko-pomorskim

Chart 12. *Entities of the national economy newly recorded and removed in the REGON register per 10 thous. population in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship*

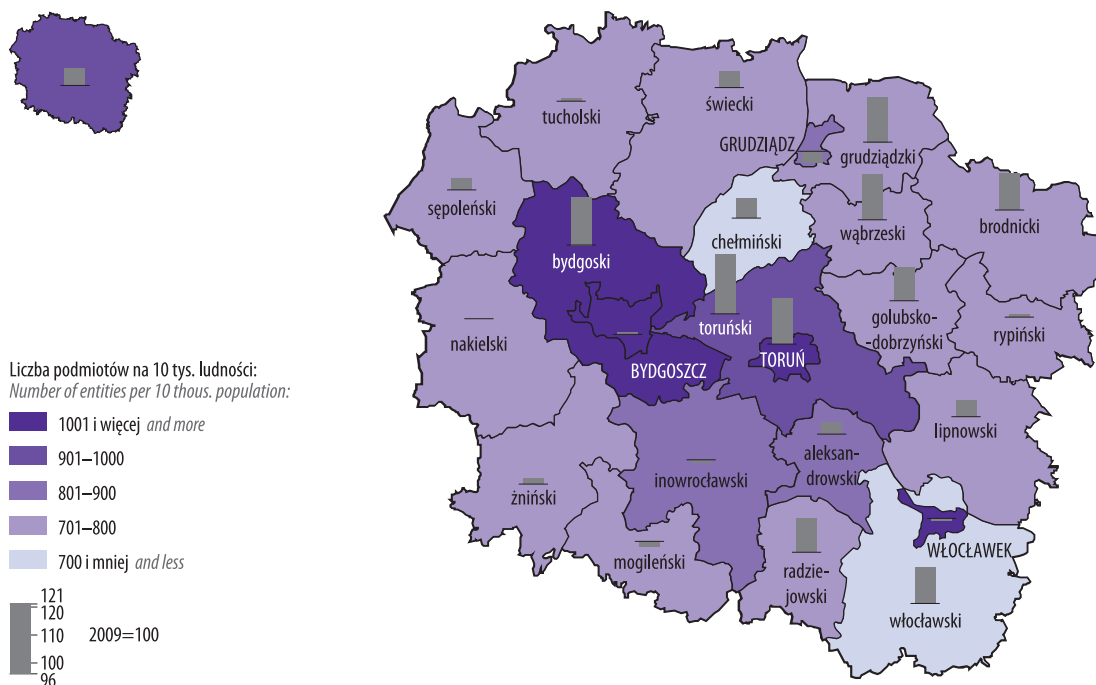

Najwięcej nowo zarejestrowanych i wykreślonych jednostek w całym analizowanym okresie należało do sekcji handel, naprawa pojazdów samochodowych oraz budownictwo.

Wskaźnik podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON na 10 tys. ludności przyjmował w całym analizowanym okresie znacznie większe wartości w miastach niż na wsiach województwa kujawsko-pomorskiego. W 2016 r. wyniósł on 1076 w miastach oraz 720 podmiotów na wsi. Podobnie zjawisko kształtowało się na terenie kraju, z tym że w przypadku Polski różnica w 2016 r. między miastami (1334) a wsiami (752) była większa.

Mapa 5. Podmioty gospodarki narodowej wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. Stan w dniu 31 XII

Map 5. Entities of the national economy recorded in the REGON register per 10 thous. population in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016 As of 31 XII

Wśród miast na prawach powiatu w 2016 r. wskaźnik osiągnął najwyższe wartości, przekraczające średnią wojewódzką, w Toruniu (1290 podmiotów na 10 tys. ludności), w Bydgoszczy (1213) i we Włocławku (1026). Znacznie niższą wartość odnotowano w Grudziądzu, gdzie na 10 tys. mieszkańców przypadało 854 podmiotów. Analizując wskaźnik w przekroju powiatów w 2016 r. można wyróżnić powiat bydgoski, dla którego wartość była wyższa od przeciętnej w województwie (1108 podmiotów na 10 tys. mieszkańców). Najniższą wartość wskaźnika notowano dla powiatów włocławskiego i chełmińskiego (po 698).

W województwie kujawsko-pomorskim w latach 2009-2016 wśród jednostek wpisanych do rejestru REGON istotny udział (ok. 12%) miały przedsiębiorstwa zaklasyfikowane według Polskiej Klasyfikacji Działalności 2007 do sekcji budownictwo, a ich liczba wzrastała rocznie (z wyjątkiem spadku w 2014 r.).

Mieszkania Dwellings

Mieszkania oddane do użytkowania zasilają dotychczasowe zasoby mieszkaniowe, a poprawa warunków lokalowych może oddziaływać na decyzje w życiu osobistym ich mieszkańców. Mieszkania oddane do użytkowania w budynkach nowych, rozbudowywanych, a także mieszkania uzyskane z przebudowy, utrzymane są na ogół w wyższym standardzie niż mieszkania dotychczas znajdujące się w zasobach.

W województwie kujawsko-pomorskim liczba mieszkań oddanych do użytkowania na 1000 ludności zmniejszyła się w 2016 r. w porównaniu z 2009 r., w którym była dotąd najwyższa (z 3,24 do 3,00 mieszkania na 1000 ludności). Liczba mieszkań oddanych do użytkowania na 1000 ludności w każdym z woje-

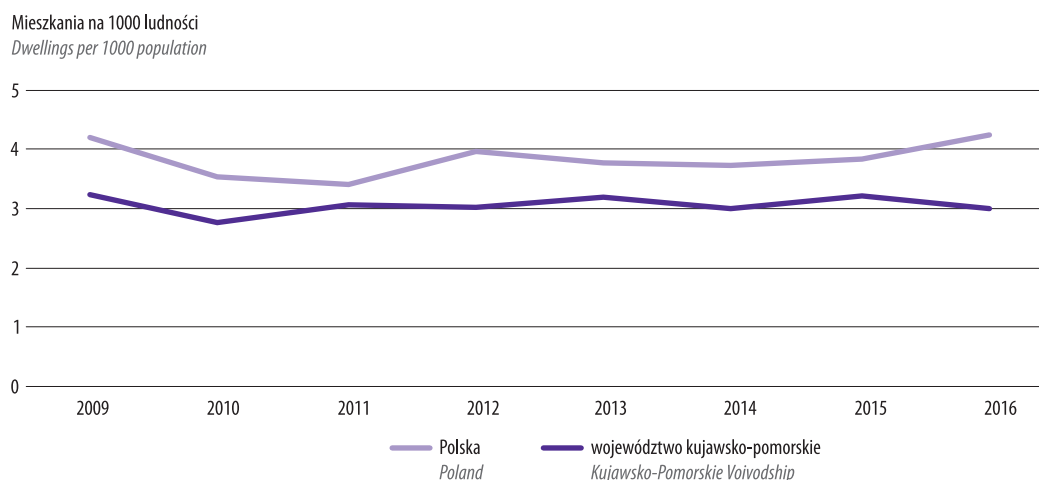
wództw w latach 2009-2016 pozostawała na ustabilizowanym poziomie. W latach 2009-2016 pozycja województwa kujawsko-pomorskiego w Polsce wahała się między 8 w 2015 r. a 13 lokatą w 2012 r. W 2016 r. województwo kujawsko-pomorskie zajęło 12 miejsce.

Od 2009 r. najwięcej mieszkań na 1000 ludności oddano w budownictwie indywidualnym, prawie 2-krotnie więcej niż mieszkań przeznaczonych na sprzedaż lub wynajem. Liczba mieszkań obu form własności w przeliczeniu na liczbę ludności w 2016 r. w porównaniu z 2009 r. wzrosła i wyniosła odpowiednio 1,93 oraz 0,99. Znacznie mniejsza była natomiast liczba mieszkań oddanych do użytkowania w budownictwie komunalnym (0,03 mieszkań na 1000 ludności w 2016 r.; prawie 12-krotny spadek w skali 7 lat). Zaprzestano budowania mieszkań spółdzielczych, których w 2009 r. przypadało 0,11 na 1000 mieszkańców. W analizowanym czasie nie zmienił się znacznie wskaźnik dla budownictwa społecznego czynszowego (w 2009 r. 0,03 mieszkania na 1000 ludności, a w 2016 r. – 0,04).

W 2016 r. w porównaniu z najwyżej plasowanym województwem mazowieckim, w województwie kujawsko-pomorskim wartość wskaźnika była 2-krotnie niższa, natomiast średnia dla Polski wynosiła 4,25 mieszkania na 1000 ludności. Niższą niż w województwie kujawsko-pomorskim wartość wskaźnika odnotowano w województwach: opolskim, świętokrzyskim, śląskim i łódzkim.

Wykres 13. Mieszkania oddane do użytkowania na 1000 ludności

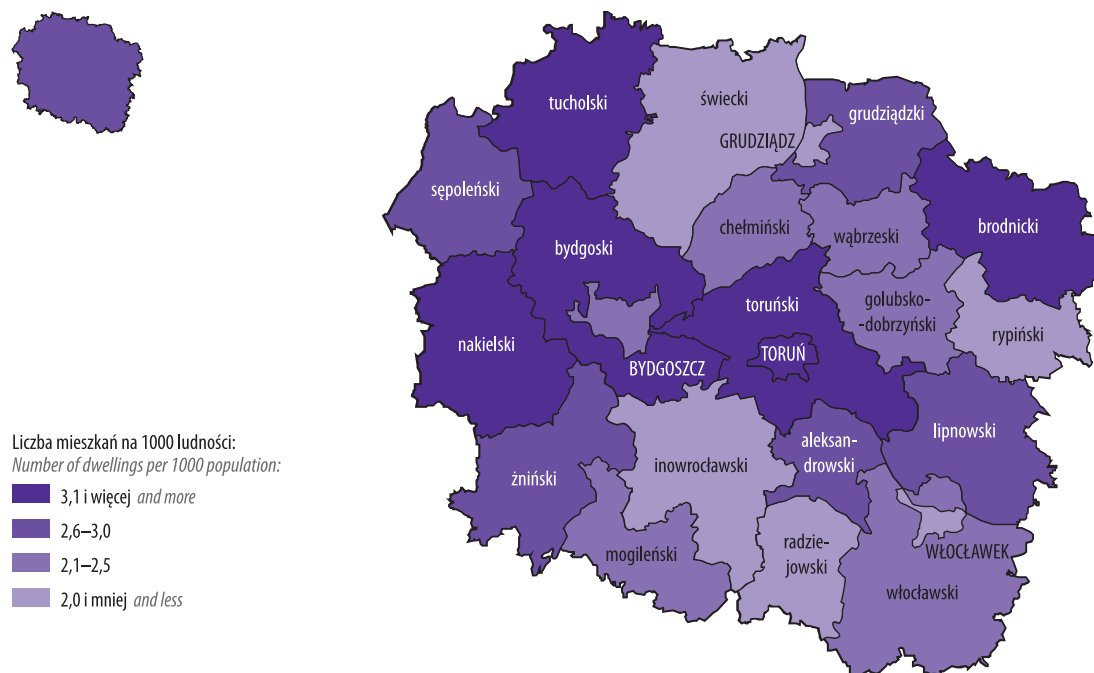
Chart 13. Dwellings completed per 1000 population

W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim więcej mieszkań w przeliczeniu na 1000 ludności oddano do użytkowania na wsiach (3,8) niż w miastach (2,4), również znacznie większa liczba izb w przeliczeniu na 1000 ludności została oddana na wsiach (20,2) niż w miastach (8,5). Mieszkania oddane na wsiach charakteryzowały się wyższą średnią powierzchnią użytkową 1 mieszkania (126,4 m² wobec 75,6 m² w miastach).

Mapa 6. Mieszkania oddane do użytkowania na 1000 ludności w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r.

Map 6. Dwellings completed per 1000 population in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016

W 2016 r. pod względem liczby mieszkań oddanych do użytkowania występowało duże zróżnicowanie między powiatami województwa kujawsko-pomorskiego. Liczba mieszkań oddanych do użytkowania na 1000 ludności przekroczyła średnią dla województwa w powiatach: bydgoskim, toruńskim, brodnickim, tucholskim i nakielskim, a wśród miast na prawach powiatu – w Toruniu. Dodatkowo, powiaty bydgoski, toruński, brodnicki i miasto na prawach powiatu Toruń, w całym analizowanym okresie (lata 2009-2016) odznaczały się wartością wskaźnika wyższą niż średnia w województwie.

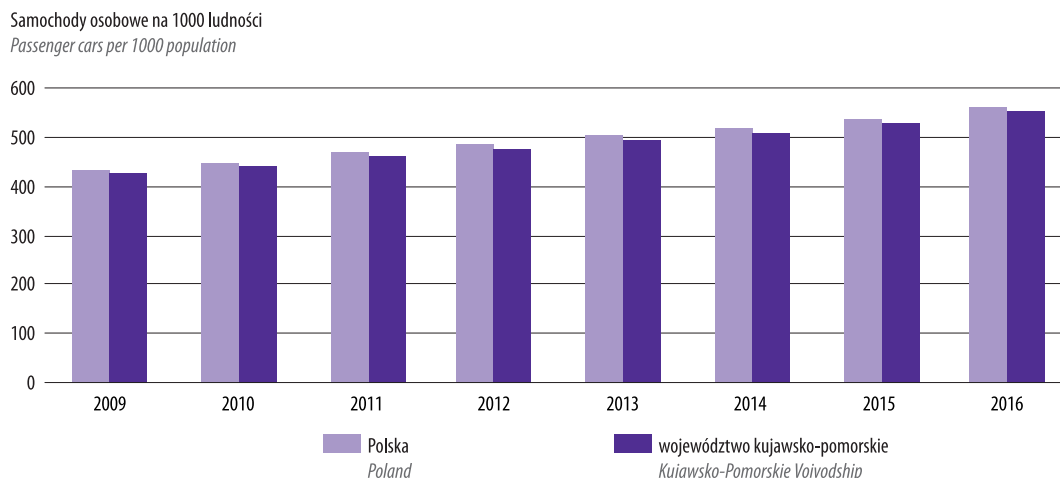
Transport

Transport

Posiadanie samochodu osobowego ma związek z poziomem rozwoju ekonomicznego, podnosi jakość życia, ułatwia przemieszczanie się ludności, jak też pozwala łatwiej zaplanować dojazdy do pracy, czy też wyprawy turystyczne. Wzrost liczby samochodów na polskich drogach obserwowany jest od lat, co skutkuje zwiększonym natężeniem ruchu, a tym samym sprawia, że wzrasta zapotrzebowanie na rozbudowę sieci drogowej, lepszą jakość dróg i bezpieczeństwo na drogach.

**Wykres 14. Samochody osobowe na 1000 ludności
Stan w dniu 31 XII**

*Chart 14. Passenger cars per 1000 population
As of 31 XII*

**Tabela 6. Struktura samochodów osobowych według grup wieku aut w % w województwie kujawsko-pomorskim
Stan w dniu 31 XII**

*Table 6 The structure of passenger cars by age groups of cars in % in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship
As of 31 XII*

Lata Years	do 2 lat up to 2 years	3–5	6–15	16 lat i więcej 16 and more
2009	3,5	5,3	45,2	45,9
2010	3,0	5,3	43,5	48,3
2011	2,6	5,4	41,5	50,6
2012	2,6	5,0	38,6	53,9
2013	2,6	4,3	36,5	56,7
2014	2,6	3,8	35,0	58,7
2015	2,8	3,8	32,5	60,9
2016	3,1	3,7	31,1	62,0

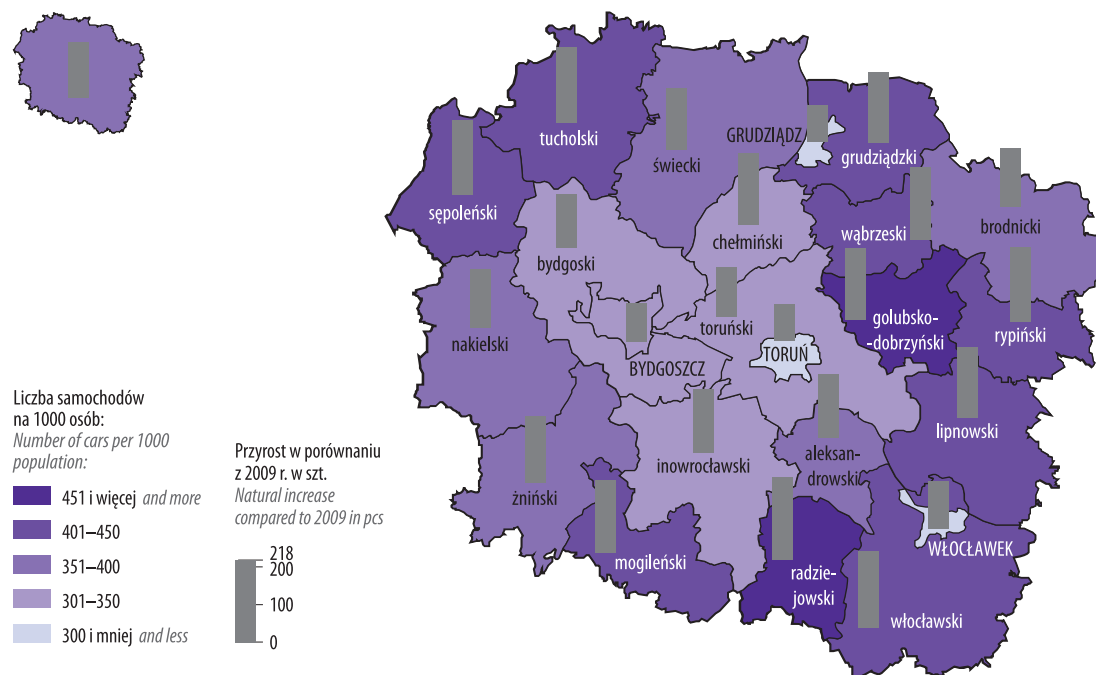
Liczba samochodów wzrasta. Ogółem w końcu grudnia 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim zarejestrowanych było 1150,7 tys. sztuk samochodów osobowych. W przeliczeniu na 1000 ludności zarejestrowane były 552 samochody osobowe. Było to o 125 samochodów więcej niż w 2009 r. Wzrost liczby samochodów na 1000 ludności jest obserwowany corocznie od 2009 r., a najczęściej przybyło ich w 2016 r. (o 23 więcej niż w roku poprzednim). Sytuacja w kraju wygląda podobnie jak w województwie — z każdym rokiem przybywa samochodów osobowych. W przeliczeniu na 1000 mieszkańców było ich 564 w 2016 r. (średnio o 12 więcej niż w w województwie kujawsko-pomorskim). Najwyższy wskaźnik w 2016 r. wystąpił w województwach: wielkopolskim (627), mazowieckim (621) i opolskim (607). Województwo kujawsko-pomorskie uplasowało się na 8 pozycji w kraju. Najmniej samochodów w przeliczeniu na 1000 mieszkańców odnotowano w województwie podlaskim (485). Spośród wszystkich powiatów województwa kujawsko-pomorskiego najwyższy wskaźnik odnotowano w powiatach radziejowskim (668) i tucholskim (640). Natomiast największy wzrost w porównaniu z 2009 r. wystąpił w powiecie sępoleńskim (o 187).

Rosnącej liczbie aut w województwie kujawsko-pomorskim towarzyszy wzrost udziału samochodów w wieku 16 lat i więcej – o 16,1 p. proc. od 2009 roku. Liczną grupę tworzą także pojazdy samochodowe w wieku 6-15 lat, przy czym ich udział w porównaniu do roku 2009 zmalał o 12,2% (14,1 p. proc.). Udział aut w wieku do 2 lat i 3-5 lat pozostawał na podobnym poziomie od ośmiu lat.

Samochody osobowe w wieku 16 lat i więcej stosunkowo najliczniej występowały w powiatach radziejowskim (471) oraz w golubsko-dobrzyńskim (454), a najmniej ich było w dwóch miastach na prawach powiatu – w Grudziądzu (229) i w Toruniu (246).

Mapa 7. Samochody osobowe w wieku 16 lat i więcej na 1000 ludności w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r.

Map 7. Passenger cars at the age 16 and more per 1000 population in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016

Rozdział 3

Chapter 3

Infrastruktura społeczna

Social infrastructure

Infrastruktura społeczna – poziom jej rozwoju i dostępność, w największym stopniu determinują wykształcenie i stan zdrowia społeczeństwa, a także dostęp do kultury i informacji. Kombinacja wymienionych elementów odpowiada za tworzenie warunków dla poprawy jakości kapitału ludzkiego, co przekłada się na rozwój gospodarczy regionu i podnosi standard życia społeczeństwa. Na tej podstawie można stwierdzić, że jej rola w kształtowaniu warunków życia jest znacząca.

Charakterystyka infrastruktury społecznej w województwie kujawsko-pomorskim

Characteristics of social infrastructure in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship

Odzwierciedleniem poprawy warunków życia mieszkańców jest wzrost poziomu oferowanych usług świadczonych między innymi w zakresie ochrony zdrowia. Podstawowym elementem sprawnie działającej służby zdrowia jest dostępność kadry medycznej, w tym lekarzy. Pozytywnym zjawiskiem w ostatnich latach jest wzrost liczby lekarzy posiadających prawo wykonywania zawodu medycznego. W 2016 r. grupa ta liczyła w województwie kujawsko-pomorskim 6,5 tys. osób, tj. o 6,0% więcej niż w 2012 r. (w kraju wzrost o 5,7%). W przeliczeniu na 10 tys. ludności w 2016 r. było to 31 lekarzy w województwie (w Polsce – 38). W ostatnich latach przybyło także lekarzy dentyistów. W 2016 r. ta grupa zawodowa w województwie liczyła 1,4 tys. osób, tj. o 7,1% więcej w porównaniu z 2012 r. (w kraju wzrost o 6%).

Rzeczywisty dostęp do lekarzy określa nie miara wyrażająca ich ogólną liczbę, a wskaźnik prezentujący liczbę ludności na 1 lekarza¹. Wspomniany wskaźnik umożliwia porównywanie dostępności kadry medycznej w przekroju terytorialnym oraz obserwację zmian w czasie. W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim przeciętnie na 1 lekarza przypadało 409 mieszkańców, co plasowało województwo na 10 lokacie wśród wszystkich województw. Najmniejsza liczba ludności na 1 lekarza przypadała w województwie łódzkim (356 mieszkańców), natomiast największa w województwie wielkopolskim (638 mieszkańców). Dla porównania w kraju w analizowanym roku wskaźnik wyniósł 419. Analizując dane z lat 2012–2016 zauważa się, że w województwie kujawsko-pomorskim rok 2016 jest drugim z kolei, w którym liczba mieszkańców przypadająca na 1 lekarza była mniejsza niż średnia notowana w kraju.

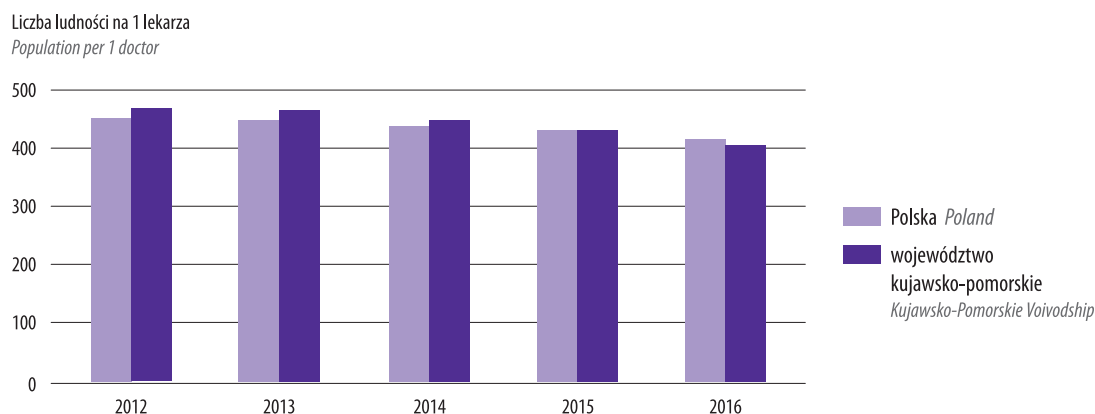
Jednym z czynników wpływających na dostępność lekarzy pracujących z pacjentami jest ich rozmieszczenie. Jak wskazują dane statystyczne, w poszczególnych powiatach i miastach na prawach powiatu województwa kujawsko-pomorskiego zaobserwowano zróżnicowanie pod względem liczby mieszkańców przypadającej na 1 lekarza. Najkorzystniejszą sytuację w 2016 r., podobnie jak w latach poprzednich, zaobserwowano w miastach na prawach powiatu. Spośród nich najmniejsza liczba mieszkańców w przeliczeniu na 1 lekarza w analizowanym roku przypadała w Bydgoszczy (160 osób), natomiast największa we Włocławku (344 osoby). W przypadku wskaźnika notowanego w powiatach wartości były wyraźnie

¹ Lekarze pracujący według podstawowego miejsca pracy – lekarze pracujący w wymiarze pełnego etatu, w wymiarze godzin przekraczających pełny etat oraz w niepełnym wymiarze godzin w stosunku do czasu pracy określonego obowiązującymi przepisami dla danego rodzaju pracy. Lekarze, niezależnie od wymiaru czasu pracy, są liczeni raz – według podstawowego miejsca zatrudnienia.

wyższe i wahały się od 537 mieszkańców przypadających średnio na 1 lekarza w powiecie aleksandrowskim do 2165 w powiecie włocławskim. Poza powiatem włocławskim, średnio ponad 2 tys. mieszkańców na 1 lekarza przypadało w powiecie bydgoskim.

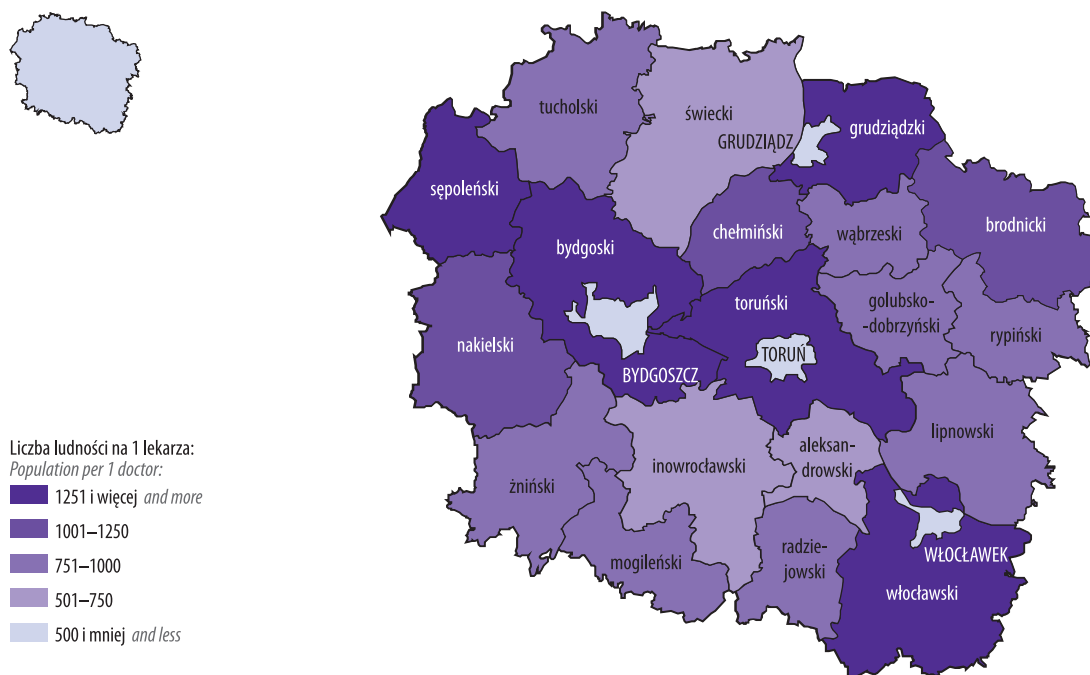
**Wykres 15. Liczba ludności na 1 lekarza
Stan w dniu 31 XII**

*Chart 15. Number of population per 1 doctor
As of 31 XII*

**Mapa 8. Liczba ludności przypadająca na 1 lekarza w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r.
Stan w dniu 31 XII**

*Map 8. Number of population per 1 doctor in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016 r.
As of 31 XII*

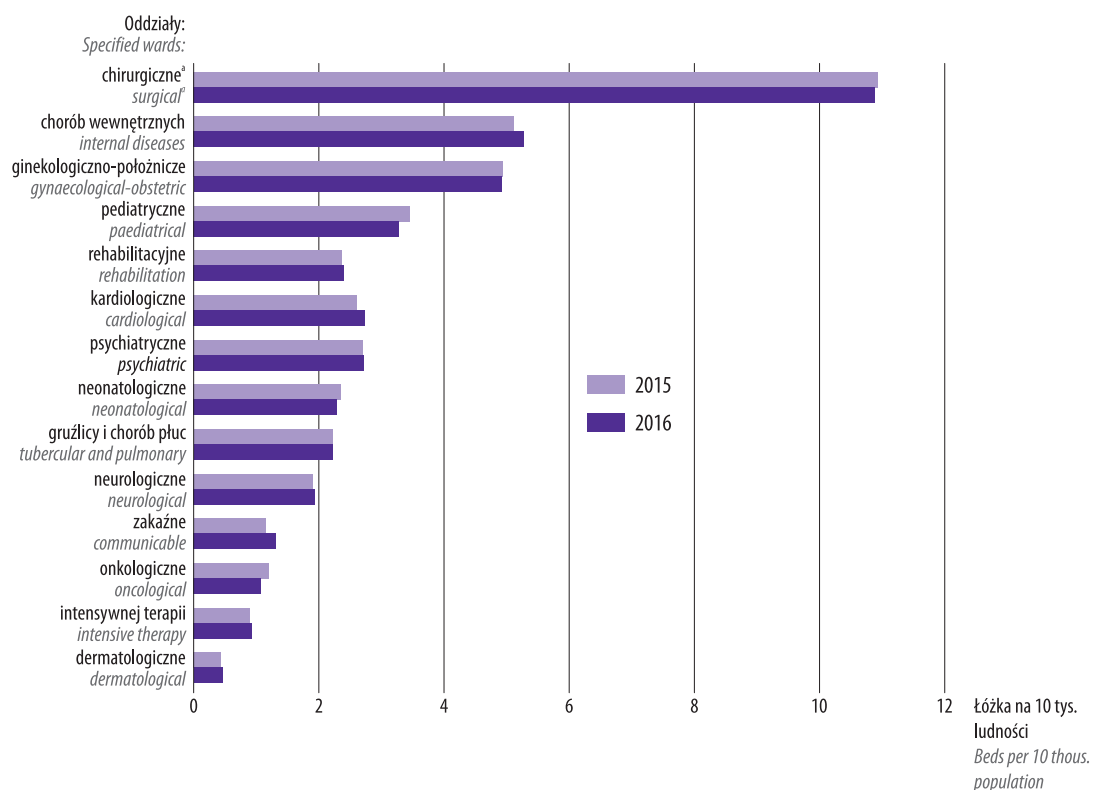
Do placówek realizujących działalność leczniczą w zakresie stacjonarnej opieki zdrowotnej w 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim należały: szpitale ogólne, psychiatryczne i uzdrowiskowe, ośrodki leczenia odwykowego, zakłady opiekuńczo-lecznicze, hospicja, oddziały opieki paliatywnej oraz sanatoria.

W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim działało 40 szpitali ogólnych (w roku poprzednim 43, w 2009 r. - 39), co stanowiło 4,2% tego typu placówek w Polsce. Szpitale te dysponowały 9,9 tys. łóżek² (5,3% łóżek w kraju). Niemal 1/5 z nich przeznaczona była dla dzieci. Ze wszystkich łóżek w szpitalach ogólnych najwięcej, bo 23,0% znajdowało się na oddziałach chirurgicznych³, ponad połowa z nich (58,4%) przypadła na chirurgię ogólną.

W omawianych placówkach w województwie, w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców, przypadało 47,3 łóżek (11 miejsce w klasyfikacji wszystkich województw). W poprzednim roku wartość tego wskaźnika była znacznie niższa (47,2), a w Polsce wyższa (48,6).

Wykres 16. Łóżka w szpitalach ogólnych w wybranych oddziałach na 10 tys. ludności w województwie kujawsko-pomorskim Stan w dniu 31 XII

Chart 16. *Beds in general hospitals in specified wards per 10 thous. population in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship As of 31 XII*

a Obejmuje łóżka na oddziałach: chirurgii ogólnej, chirurgii urazowo-ortopedycznej, chirurgii szczękowo-twarzowej, chirurgii dla dzieci, kardiologicznej, urologicznej, neurochirurgicznej.

a Includes beds in wards: general surgery, traumatic-orthopedic surgery, maxillofacial surgery, surgery for children, cardiological, urological, neurosurgical.

Wskaźnik przeciętnego wykorzystania łóżek ogółem w szpitalach (określający przez ile przeciętnie dni w ciągu okresu sprawozdawczego łóżko było zajęte przez chorych) w 2016 r. w województwie wyniósł 227,6 dni (241,6 dni w kraju). Spośród oddziałów, które dysponowały największą średnią liczbą łóżek w 2016 r., najwyższą wartość wskaźnika odnotowano na oddziałach psychiatrycznych (343,9).

W 2016 r. na wszystkich oddziałach w szpitalach ogólnych województwa kujawsko-pomorskiego leczono w trybie stacjonarnym 94413,9 tys. osób (4,9% wszystkich leczonych w Polsce), tj. o 1,8% więcej niż w roku

² Łącznie z łóżkami i inkubatorami dla noworodków.

³ Obejmuje łóżka na oddziałach: chirurgii ogólnej, chirurgii urazowo-ortopedycznej, chirurgii szczękowo-twarzowej, chirurgicznych dla dzieci, kardiologicznych, urologicznych, neurochirurgicznych.

poprzednim i o 5,3% więcej niż w 2009 r. Spośród wszystkich oddziałów szpitalnych, najwięcej pacjentów leczono na oddziałach chirurgicznych.

W analizowanym roku w województwie w przeliczeniu na 10 tys. ludności leczono 1865 pacjentów, tj. o 26 więcej niż w 2015 r.

W 2016 r. jeden chory przebywał na oddziale szpitalnym w szpitalach ogólnych województwa kujawsko-pomorskiego średnio 5,4 dnia (5,3 dnia w kraju) – 5,6 dnia w roku poprzednim.

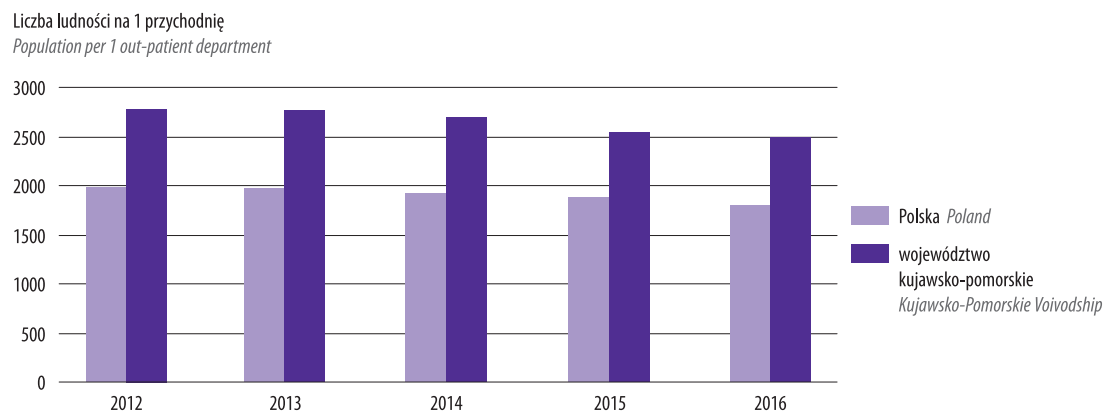
Według danych z końca 2016 r. w szpitalach ogólnych oraz podmiotach prowadzących wyłącznie działalność dzienną znajdowało się 212 sal operacyjnych (6,0% wszystkich w kraju) z 218 stołami operacyjnymi. Wykonano w nich 137,4 tys. zabiegów operacyjnych (w trybie stacjonarnym i dziennym).

Najczęstszym miejscem kontaktu pacjenta ze służbą zdrowia są przychodnie. Dzięki działalności tych placówek pacjenci mają zapewniony szeroki zakres usług, do których zaliczyć należy ambulatoryjne świadczenia zdrowotne podstawowej lub specjalistycznej opieki zdrowotnej, tj. porady lekarskie – w tym specjalistyczne, porady stomatologiczne, podstawowe zabiegi oraz świadczenia z zakresu rehabilitacji leczniczej. W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim funkcjonowały 834 przychodnie, tj. o 10,5% więcej niż pięć lat wcześniej (w kraju wzrost o 9,7%). Spośród wszystkich placówek 73,4% działało w miastach (w kraju 77,5%). Należy dodać, że oprócz przychodni świadczenia ambulatoryjnej opieki zdrowotnej realizowane są przez praktyki lekarskie. W przeciwieństwie do tendencji obserwowanych w odniesieniu do przychodni, liczebność praktyk lekarskich w województwie w ostatnich latach maleje. W 2016 r. było ich 332, tj. o 12,6% mniej niż w 2012 r. (w kraju także spadek – o 15,0%). Zdecydowana większość, bo 79,5%, to praktyki lekarskie w miastach.

Wzrastająca liczba przychodni jest zjawiskiem korzystnym, jednak dopiero analiza zmiennej przedstawiającej liczbę ludności przypadającą na 1 przychodnię pozwala ocenić poziom dostępności tego rodzaju placówek dla mieszkańców. Powyższy wskaźnik umożliwia także dokonywanie porównań w przekroju terytorialnym. W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim średnio na 1 przychodnię⁴ wykonującą działalność leczniczą w ramach ambulatoryjnej opieki zdrowotnej przypadało 2499 mieszkańców (16 lokata wśród wszystkich województw). W miastach z 1 placówki korzystało średnio 2025 mieszkańców, tj. o 1780 mniej niż na wsiach. W kraju na 1 przychodnię przypadały o 694 osoby mniej niż w województwie. Analizując dane statystyczne za lata 2012-2016 można zauważyć roczny spadek liczby ludności przypadającej średnio na 1 przychodnię zarówno w województwie, jak i w kraju.

Wykres 17. Liczba ludności na 1 przychodnię Stan w dniu 31 XII

Chart 17. Number of population per 1 out-patient department
As of 31 XII

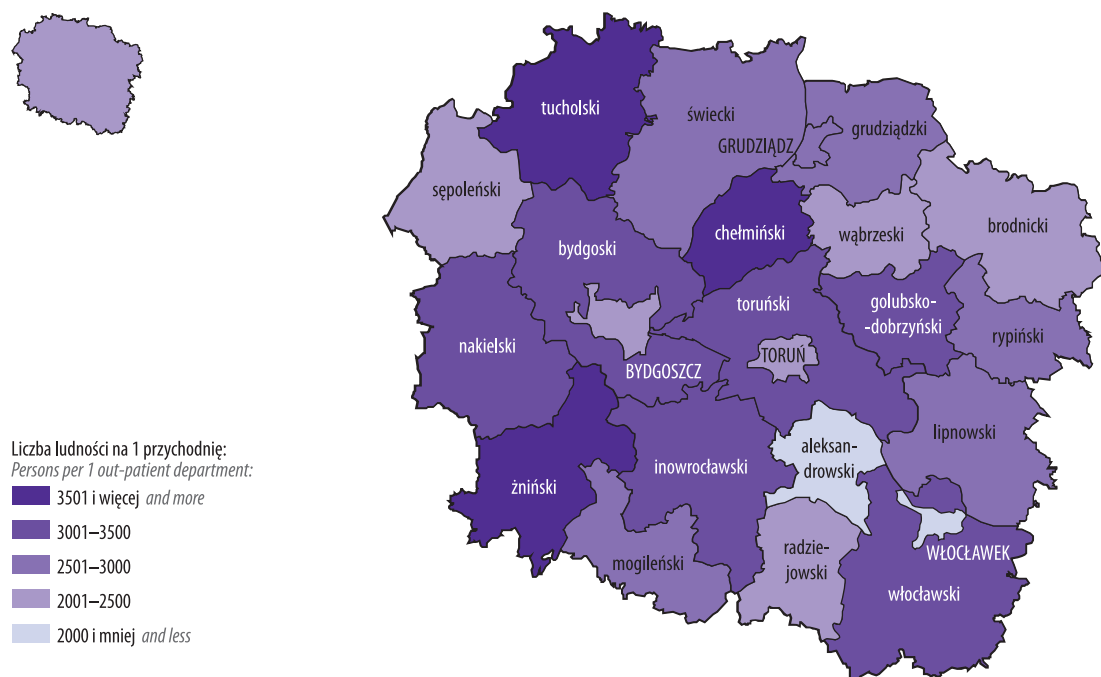

⁴ Przychodnie łącznie z ośrodkami zdrowia, poradniami, ambulatoriami i izbami chorych oraz zakładami badań diagnostycznych i medycznymi laboratoriami diagnostycznymi. Łącznie z danymi o placówkach podległych resortom MON i MSWiA.

Poprawę dostępności mieszkańców do przychodni w 2016 r. odnotowano we wszystkich czterech miastach na prawach powiatu w porównaniu z rokiem poprzednim. W odniesieniu do 2012 r. poprawę odnotowano w każdym z miast – z wyjątkiem Grudziądza.

Mapa 9. Liczba ludności przypadająca na 1 przychodnię w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. Stan w dniu 31 XII

Map 9. Number of population per 1 out-patient department in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016 As of 31 XII

Mniej ludności niż przeciętnie w województwie na 1 przychodnię przypadało w 5 powiatach: aleksandrowskim (o 590), brodnickim (o 315), radziejowskim (o 77), sępoleńskim (o 64) i wąbrzeskim (o 17). W pozostałych 14 jednostkach wskaźnik ukształtował się na poziomie przekraczającym średnią wojewódzką. Najwięcej mieszkańców na 1 przychodnię w 2016 r. przypadało w powiecie chełmińskim (4018 osób).

Warto dodać, że w ramach ambulatoryjnej opieki zdrowotnej w zakresie podstawowej i specjalistycznej opieki zdrowotnej w 2016 r. mieszkańcom województwa kujawsko-pomorskiego udzielono 15476,3 tys. porad lekarskich⁵, co stanowiło 5,5% wszystkich porad udzielonych w kraju. W ostatnich latach obserwowany jest wzrost udzielanych porad lekarskich w województwie. W 2016 r. w porównaniu z 2012 r. było ich więcej o 4,8%. Spośród ogółu udzielonych porad lekarskich 37,9% to porady specjalistyczne. Największy odsetek porad specjalistycznych odnotowano w 2016 r. w Bydgoszczy – 37,9% wszystkich tego rodzaju porad w województwie.

Istotnym elementem systemu ochrony zdrowia są zaopatrujące mieszkańców w leki i środki medyczne apteki ogólnodostępne⁶ i punkty apteczne⁷. Zapewnienie odpowiedniego poziomu dostępności do aptek poprawia warunki życia ludności. W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim funkcjonowa-

⁵ Łącznie z poradami finansowanymi przez pacjentów (środki niepubliczne).

⁶ Dane o aptekach ogólnodostępnych nie obejmują aptek działających w strukturze i na potrzeby szpitali.

⁷ Punkty apteczne są to ogólnodostępne punkty sprzedaży leków gotowych, których asortyment jest ściśle określony. Zgodnie z ustawą Prawo farmaceutyczne (art.70 ust.3 ustawy z dnia 6 września 2001), punkty apteczne tworzone po dniu wejścia w życie ustawy mogą być usytuowane jedynie na terenach wiejskich, jeśli na terenie danej wsi nie jest prowadzona apteka ogólnodostępna.

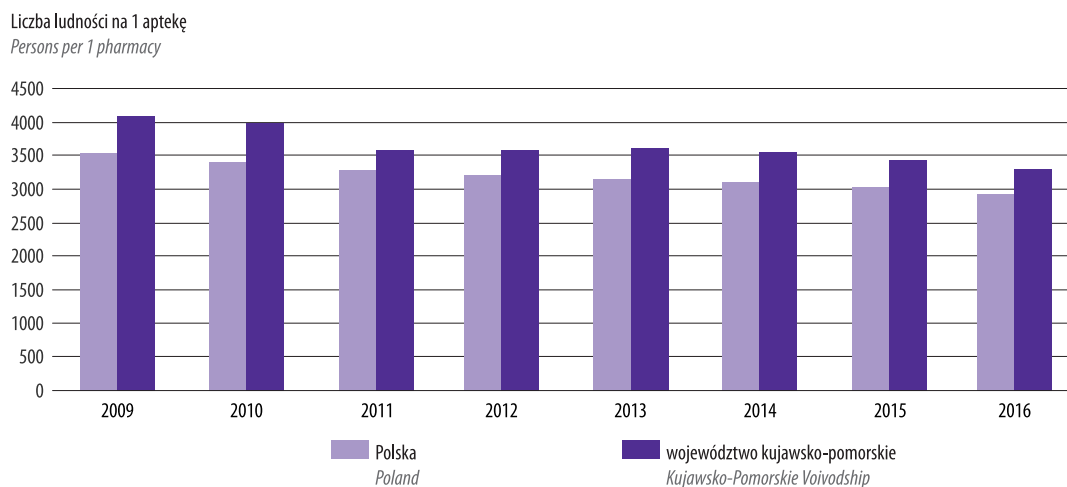
to 630 aptek ogólnodostępnych (10 lokata wśród wszystkich województw), tj. o 23 więcej niż w roku poprzednim oraz o 125 więcej niż w 2009 r. Większość placówek, bo 85,1% ogółu, działała w miastach. Niemal wszystkie apteki ogólnodostępne w województwie – za wyjątkiem 3 – to jednostki sektora prywatnego. W kraju liczba aptek ogólnodostępnych wzrosła łącznie o 2287 jednostek. Warto dodać, że sieć aptek ogólnodostępnych uzupełniają w województwie działające punkty apteczne oraz apteki zakładowe. W 2016 r. było ich odpowiednio 84 i 2. Wszystkie funkcjonujące punkty apteczne były to jednostki sektora prywatnego zlokalizowane na wsiach. Natomiast apteki zakładowe stanowiły własność publiczną i prowadziły działalność w mieście.

Obserwowany wzrost liczby aptek sprzyja poprawie dostępności mieszkańców do tego rodzaju placówek. Analiza zmiennej przedstawiającej liczbę ludności przypadającą na 1 aptekę ogólnodostępną pozwoli ocenić poziom dostępności oraz sytuację w przekroju terytorialnym.

W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim średnio z 1 apteki ogólnodostępnej korzystało 3308 mieszkańców (15 lokata wśród wszystkich województw), tj. o 375 osób więcej niż w kraju. Spośród wszystkich województw najwięcej ludności na 1 placówkę przypadało w warmińsko-mazurskim (3356), najmniej w lubelskim (2561).

Wykres 18. Liczba ludności na 1 aptekę ogólnodostępną Stan w dniu 31 XII

Chart 18. Number of population per 1 generally available pharmacy
As of 31 XII

Jak wskazują dane statystyczne za lata 2009-2016 zarówno w województwie, jak i w kraju zmniejszyła się liczba mieszkańców przypadająca średnio na 1 aptekę ogólnodostępną. W 2016 r. w odniesieniu do stanu sprzed ośmiu lat w województwie na 1 placówkę przeciętnie przypadało o 789 osób mniej (w kraju o 596 osób). W miastach o 638 mieszkańców mniej, a na wsiach spadek o 1298 osób. Podobną tendencję obserwuje się na poziomie kraju (spadek odpowiednio o 473 i o 1091).

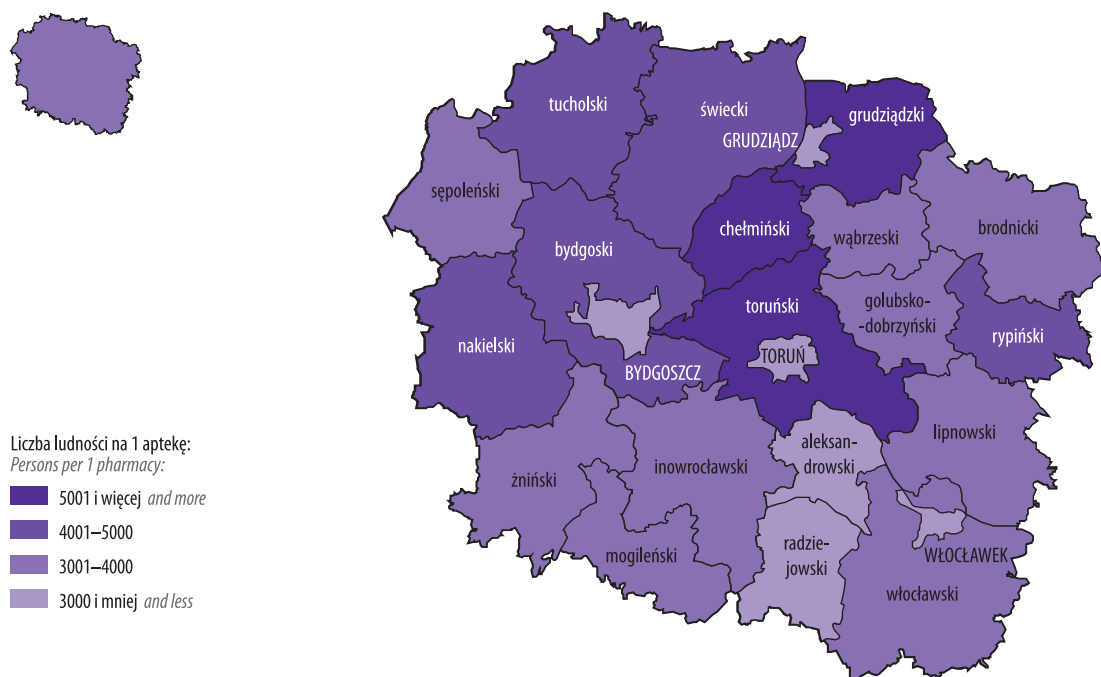
Jak wskazują dane statystyczne, w poszczególnych miastach na prawach powiatu i powiatach województwa występuje nierównomierny dostęp mieszkańców do aptek ogólnodostępnych. Spośród miast na prawach powiatu najmniej mieszkańców na 1 placówkę w 2016 r. przypadało we Włocławku (2296). Czołową lokatę pod tym względem w grupie powiatów w województwie notuje od 2011 r. miasto na prawach powiatu — Włocławek

Mniej ludności na 1 aptekę ogólnodostępną niż średnio w województwie odnotowano w 2016 r. w 3 powiatach: radziejowskim (o 563 osoby), aleksandrowskim (o 541 osób) i golubsko-dobrzyńskim (o 76 osób). W pozostałych 16 powiatach wartość wskaźnika przekroczyła średnią dla województwa. Najwięcej mieszkańców na 1 aptekę ogólnodostępną przypadało w powiecie grudziądzkim (5766 osób).

Dostęp mieszkańców powiatów do aptek ogólnodostępnych wzrósł w 2016 r. w odniesieniu do 2009 r. niemal we wszystkich jednostkach terytorialnych (za wyjątkiem powiatu lipnowskiego).

Mapa 10. Liczba ludności przypadająca na 1 aptekę ogólnodostępną w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. Stan w dniu 31 XII

Map 10. Number of population per 1 generally available pharmacy in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016 As of 31 XII

Żłobki i kluby dziecięce⁸ to instytucje, które sprawują opiekę nad dziećmi w wieku do 3 lat. Instytucje te realizują funkcje opiekuńcze, wychowawcze i edukacyjne, tworząc w ten sposób kompleksowy system opieki nad dziećmi do momentu rozpoczęcia przez nie edukacji przedszkolnej. Żłobki i kluby dziecięce jako instytucje opiekuńczo-wychowawcze zapewnią dzieciom opiekę, a dzieci poprzez nawiązywanie relacji z rówieśnikami i zabawę z nimi rozwijają swoje umiejętności interpersonalne. Funkcjonowanie placówek, które zapewniają opiekę nad dzieckiem do 3 roku życia ma także za zadanie umożliwić matkom podjęcie decyzji o powrocie do aktywności zawodowej. Żłobki i kluby dziecięce są zatem ważnym elementem polityki społecznej – ich wysoka jakość i powszechna dostępność mają stwarzać konkurencyjne warunki do życia mieszkańców, w tym tych najmłodszych.

Choć z roku na rok rośnie liczba żłobków i klubów dziecięcych w naszym kraju, to jednak miejsc w placówkach, które zapewniają opiekę nad dzieckiem do 3. roku życia, wciąż jest zbyt mało wobec potrzeb społeczeństwa. W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim działało 68 żłobków, 3 oddziały żłobkowe oraz 23 kluby dziecięce. Łącznie placówki te dysponowały 3544 miejscami (3,8% ogólnej liczby w kraju). Było to o 12,8% więcej miejsc niż przed rokiem i o 74,8% więcej miejsc niż w 2012 r. W porównaniu z 2009 r. miejsc w placówkach zapewniających opiekę nad dziećmi do lat 3 było 3-krotnie więcej.

W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim na 10 tys. ludności przypadało 17 miejsc w żłobkach (łącznie z oddziałami i klubami dziecięcymi). Było to o 7,1 miejsc mniej niż w Polsce i plasowało nasze województwo pod tym względem na 13 pozycji w kraju. W porównaniu z 2012 r. liczba miejsc w żłob-

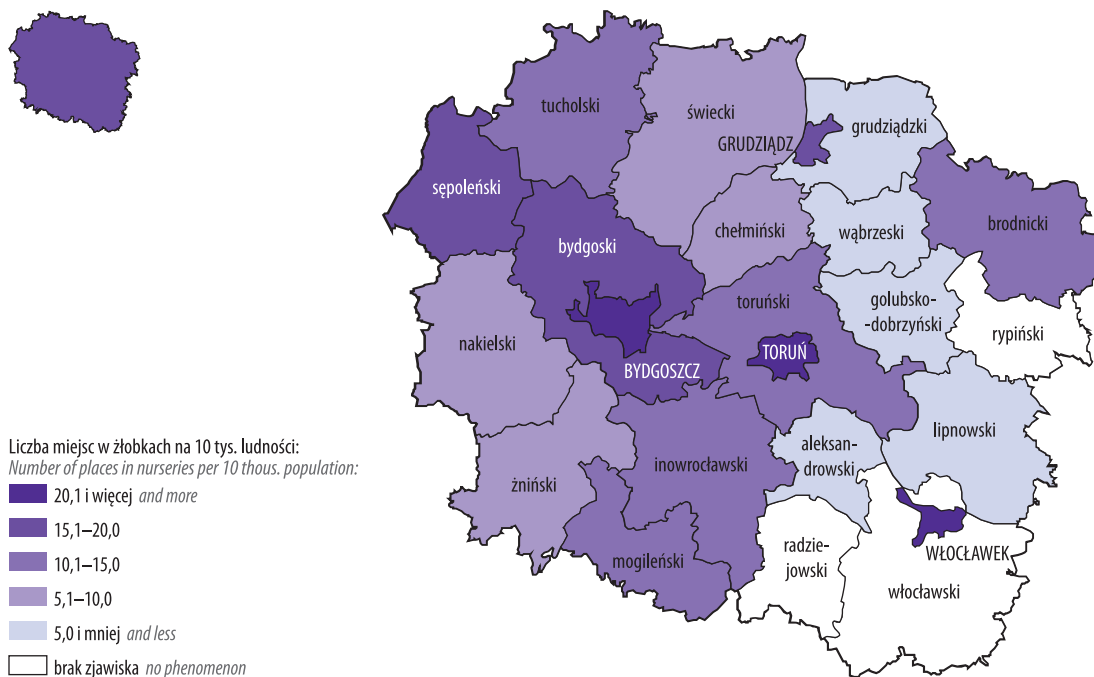
⁸ Kluby dziecięce to nowa forma opieki nad dziećmi, która w zasobach statystyki ukazała się po raz pierwszy przy danych za 2012 rok. Z tego względu dane za lata wsteczne nie są porównywalne z 2012 rokiem.

kach (łącznie z oddziałami i klubami dziecięcymi) w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców województwa kujawsko-pomorskiego zwiększyła się niemal dwukrotnie (o 97,4%). W kraju przyrost był nieco mniejszy – o 75,8%.

Mapa 11. Miejsca w żłobkach (łącznie z oddziałami i klubami dziecięcymi) na 10 tys. ludności w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. Stan w dniu 31 XII

Map 11. Places in nurseries (including nursery wards and children's clubs) per 10 thous. population in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016 As of 31 XII

W województwie istnieje duże zróżnicowanie przestrzenne w dostępności do opisywanych placówek. Ponad 90% (3195 miejsc) znajdowało się na terenie miast, a zaledwie 349 miejsc w placówkach opieki dostępnych było na terenach wiejskich. Zróżnicowanie przestrzenne zaznacza się również analizując liczbę miejsc w żłobkach w poszczególnych powiatach. Największą dostępnością miejsc w placówkach, które zapewniają opiekę nad dzieckiem do 3. roku życia w 2016 r., podobnie jak w latach poprzednich charakteryzowały się miasta na prawach powiatu: Toruń (43,1 miejsc/10 tys. ludności), Bydgoszcz (30,8), Włocławek (23,1) i Grudziądz (17,0) oraz powiaty sępoleński (19,8) i bydgoski (16,1). Najmniej dostępne były placówki w powiatach: aleksandrowskim (1,8 miejsc/10 tys. ludności), lipnowskim (3,0), golubsko-dobrzyńskim (3,3), grudziądzkim (3,7) i wąbrzeskim (4,3).

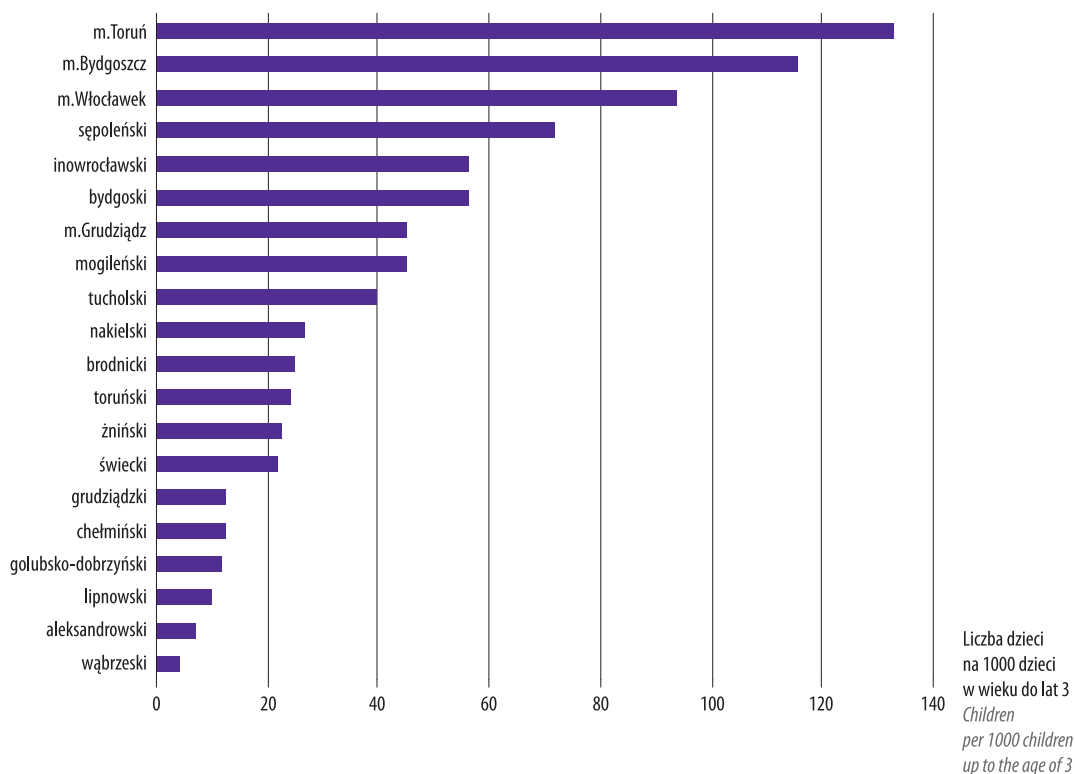
Podobnie sytuacja przedstawia się w przypadku liczby dzieci w żłobkach i klubach dziecięcych na 1000 dzieci w wieku do lat 3. Wskaźnik ten w 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim wynosił 55,9 i był o 21,9 niższy niż w Polsce. Plasował on województwo również na 13 pozycji wśród pozostałych województw i wykazywał podobne zróżnicowanie przestrzenne wśród powiatów.

Wykres 19. Dzieci w żłobkach i klubach dziecięcych na 1000 dzieci w wieku do lat 3 w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. Stan w dniu 31 XII

Chart 19. Children staying in nurseries and children's clubs per 1000 children up to the age of 3 in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016 As of 31 XII

Powiaty i miasta na prawach powiatu:
Powiats and cities with powiat status:

Edukacja

Education

Wychowanie przedszkolne stanowi pierwszy etap kształcenia w polskim systemie oświaty. Jego celem jest zapewnienie dzieciom opieki, wspomaganie indywidualnego rozwoju, realizacja podstawy programowej oraz przygotowanie ich do nauki w szkole. Jest ono realizowane w przedszkolach, oddziałach przedszkolnych w szkołach podstawowych, zespołach wychowania przedszkolnego oraz w punktach przedszkolnych. Obejmuje dzieci w wieku od lat 3 do końca roku szkolnego, w którym kończą one 6 lat (do rozpoczęcia nauki w szkole podstawowej). Według stanu w końcu września 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim działalność prowadziło 1059 placówek wychowania przedszkolnego (4,9% ogólnej liczby w kraju), tj. o 19 więcej niż przed rokiem i o 174 więcej niż na koniec września 2009 r. W 2016 r. w ogólnej liczbie placówek wychowania przedszkolnego w województwie największy odsetek stanowiły przedszkola (47,0% ogółu) – w skali roku odnotowano wzrost ich liczby o 5,1%, a w odniesieniu do 2009 r. o 40,7%. Drugą grupą pod względem udziału w strukturze były oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych (44,1% ogółu), których liczebność zmalała w porównaniu z poprzednim rokiem o 0,8%, a w odniesieniu do 2009 r. o 5,7%. Z pozostałych, działających w 2016 r. placówek, punkty przedszkolne stanowiły 8,6% ogółu, a zespoły wychowania przedszkolnego 0,3%.

Tabela 7. Wychowanie przedszkolne w województwie kujawsko-pomorskim w roku szkolnym 2016/2017 Stan w dniu 30 IX

Table 7. Pre-primary education in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016/2017 school year As of 30 IX

Wyszczególnienie Specification	Ogółem Total	Przedszkola Nursery schools	Oddziały przedszkolne w szkołach podsta- wowych Pre-primary sections of primary schools	Punkty przedszkolne Pre-primary points	Zespoły wychowania przedszkolnego Pre-primary education groups
Placówki Establishments	1059	498	467	91	3
w tym na wsi of which rural areas	559	145	348	63	3
Miejsca Places	54118	51916	x	2155	47
w tym na wsi of which rural areas	12509	10879	x	1583	47
Oddziały Pre-primary sections	3103,0	2217,0	766,0	117,0	3,0
w tym na wsi of which rural areas	1090,0	475,0	535,0	77,0	3,0
Dzieci Children	63319	47803	13734	1737	45
w tym: of which					
na wsi rural areas	20478	9784	9343	1306	45
w wieku 6 lat at the age of 6	17033	10210	6750	73	x
w tym na wsi of which rural areas	5971	1956	3990	25	x
Dzieci na 100 miejsc Children per 100 places	x	92,0	x	81,0	96,0
w tym na wsi of which rural areas	x	90,0	x	83,0	96,0

W 2016 r. ponad połowa placówek wychowania przedszkolnego w województwie zlokalizowana była na terenach wiejskich (52,8% ogółu). Spośród wszystkich 559 placówek działających na tych obszarach dominowały oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych (348 jednostek, tj. 74,5% wszystkich w województwie). W miastach w 2016 r. zlokalizowanych było 500 placówek wychowania przedszkolnego. Przy czym najwięcej działało przedszkoli (353 jednostki, tj. 70,9% wszystkich przedszkoli w województwie).

Poprawie warunków życia mieszkańców województwa, a w szczególności rodzin, sprzyja rosnąca (o ile faktycznie rośnie) dostępność miejsc w placówkach wychowania przedszkolnego dla dzieci. Dla zobrazowania sytuacji przedstawiającej poziom dostępności do tego rodzaju placówek oraz ukazania zróżnicowania terytorialnego w województwie przeanalizowano wskaźnik, którym jest liczba dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego⁹ przypadająca na 1000 dzieci w wieku 3 do 5 lat.

W końcu września 2016 r. łączna liczba miejsc, którą dysponowały przedszkola, punkty przedszkolne oraz zespoły wychowania przedszkolnego województwa kujawsko-pomorskiego to 54,1 tys. (4,7% wszystkich miejsc w kraju), było to o 7,2% więcej niż przed rokiem i o 47,6% więcej niż w 2009 r. W przeliczeniu na 1000 dzieci w wieku od 3 do 5 lat w wymienionych placówkach województwa kujawsko-pomorskiego, w analizowanym roku, z dostępnych miejsc korzystało średnio 728 dzieci (15 lokata wśród wszystkich województw), tj. o 83 dzieci mniej niż średnio w kraju.

⁹ Uwzględniono liczbę miejsc w przedszkolach (łącznie ze specjalnymi), punktach przedszkolnych i zespołach wychowania przedszkolnego. Podana liczba miejsc w przedszkolu odpowiada liczbie zadeklarowanych miejsc w arkuszu organizacyjnym placówki. Oddziały przedszkolne są częścią szkół podstawowych, które nie przekazują w sprawozdaniach informacji o liczbie miejsc w oddziałach.

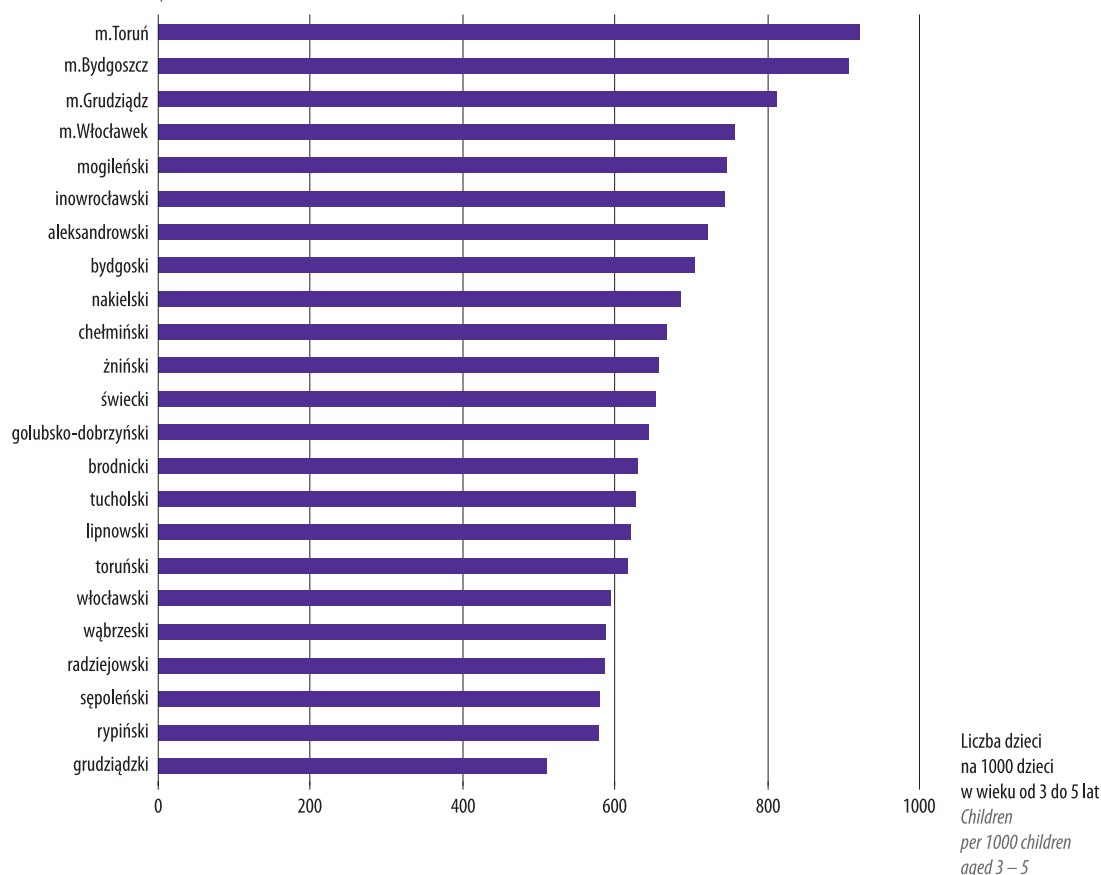
Spośród miast na prawach powiatu najwięcej dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego w przeliczeniu na 1000 dzieci w wieku od 3 do 5 lat zarejestrowano w Toruniu (921), natomiast najmniej we Włocławku – 757.

W przypadku powiatów w 2016 r. najwyższy wskaźnik wystąpił w powiecie mogileńskim – 748 dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego na 1000 dzieci w wieku od 3 do 5 lat. Natomiast średnio najmniej miejsc oferowały placówki zlokalizowane na terenie powiatu grudziądzkiego (511). Warto zauważyć, że w 2016 r. w stosunku do 2009 r. nastąpiła poprawa dostępu do miejsc w placówkach wychowania przedszkolnego dla mieszkańców województwa kujawsko-pomorskiego.

Wykres 20. Dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego przypadające na 1000 dzieci w wieku od 3 do 5 lat w województwie kujawsko-pomorskim w roku szkolnym 2016/2017 Stan w dniu 31 XII

Chart 20. Children attending pre-primary education establishments per 1000 children aged 3 – 5 in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016/2017 school year As of 31 XII

Powiaty i miasta na prawach powiatu:
Poviats and cities with powiat status:

Dzięki współczynnikowi skolaryzacji możliwa jest ocena aktywności edukacyjnej ludności. Współczynnik skolaryzacji brutto określa relację liczby osób uczących się (stan na początku roku szkolnego) na danym poziomie kształcenia (niezależnie od wieku) do liczby ludności (stan w dniu 31 XII) w grupie wieku określonej jako odpowiadająca temu poziomowi nauczania. Jego wartości zmieniają się w zależności od typów szkół. Z uwagi na obowiązkowe kształcenie na poziomie szkoły podstawowej oraz gimnazjum w Polsce, współczynniki skolaryzacji dla tych poziomów kształcenia są najwyższe. W związku z tym, że nie każdy podejmuje decyzję o kontynuacji edukacji współczynnik ten maleje na dalszych etapach kształcenia.

Tabela 8. Współczynnik skolaryzacji brutto w województwie kujawsko-pomorskim w roku szkolnym 2016/2017*Table 8. Gross enrolment rate in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016/2017 school year*

Szkoły <i>School</i>	Grupy wieku <i>Age groups</i>	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
		<i>Total</i>	<i>Males</i>	<i>Females</i>
		w %	in %	
Podstawowe <i>Primary</i>	7—12	95,3	95,2	95,4
Gimnazja <i>Lower secondary</i>	13—15	98,6	99,7	97,5
Zasadnicze zawodowe ^a <i>Basic vocational^a</i>	16—18	18,7	23,8	13,3
Licea ogólnokształcące i profilowane <i>General and specialized secondary</i>	16—18	52,9	44,0	62,2
Technika ^b <i>Technical secondary^b</i>	16—18	46,5	52,0	40,8
Policealne <i>Post-secondary</i>	19—21	19,5	10,6	28,7

a—b łącznie ze szkołami: a — specjalnymi przysposabiającymi do pracy, b — artystycznymi ogólnokształcącymi dającymi uprawnienia zawodowe.

Źródło: dane Ministerstwa Edukacji Narodowej.

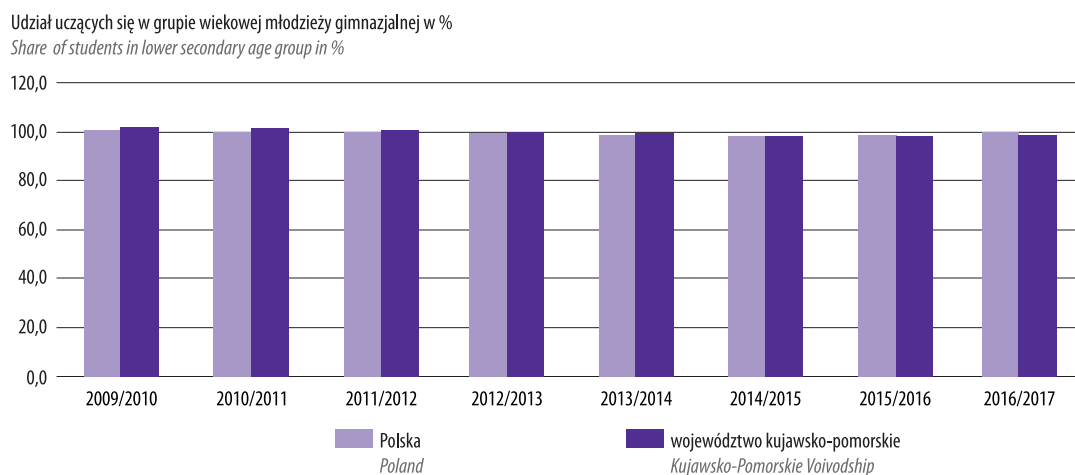
a—b Including: a — special job-training schools, b — general art schools leading to professional certification.

Source: data of the Ministry of National Education.

W roku szkolnym 2016/2017 w woj. kujawsko-pomorskim działało 415 gimnazjów (5,4% wszystkich placówek w kraju), tj. o 5 więcej niż w roku szkolnym 2009/2010, ale o 3 mniej niż w poprzednim roku szkolnym. W tym czasie w szkołach tych uczyło się 59,2 tys. uczniów (5,5% wszystkich uczniów w kraju) – mniej odpowiednio o 1,8% i o 23,2%. Można dodać, że większy odsetek placówek stanowią gimnazja zlokalizowane w miastach. W roku szkolnym 2016/2017 stanowiły one 56,6% ogółu, a uczyło się w nich 66,0% ogółu uczniów objętych edukacją na tym poziomie w województwie.

W gimnazjach zarówno na poziomie województwa, jak i kraju notuje się wysoki poziom powszechności nauczania, o czym świadczą wysokie wartości współczynników skolaryzacji. W roku szkolnym 2016/2017 w województwie kujawsko-pomorskim współczynnik wyniósł 98,6% (7 lokata wśród wszystkich województw), tj. o 1,4 p. proc. mniej niż w kraju. Z grupy wszystkich województw najwyższy współczynnik notowano w mazowieckim (105,1), a najniższy w podlaskim (95,7). Dysproporcje obserwuje się pod względem wartości współczynnika skolaryzacji brutto w miastach i na terenach wiejskich. W roku szkolnym 2016/2017, podobnie jak w latach wcześniejszych, był wyraźnie wyższy w miastach (123,0%) niż na terenach wiejskich (71,2%); w kraju wyniósł odpowiednio 123,6% i 72,6%. Wartości przekraczające poziom 100,0% w miastach mogą świadczyć o tym, że uczniowie zamieszkujący tereny wiejskie uczęszczają do szkół w miastach. Uwagę zwracają także wartości współczynnika poniżej poziomu 100,0%. Nie musi to oznaczać, że objęci obowiązkiem kształcenia tego nie wypełniają. Na taką sytuację może wpływać, m.in. to, że niektóre dzieci zameldowane w kraju przebywają z rodzicami za granicą i tam odbywają kształcenie.

Wykres 21. Współczynnik skolaryzacji brutto w gimnazjach
 Chart 21. *Gross enrolment rate in lower secondary school*

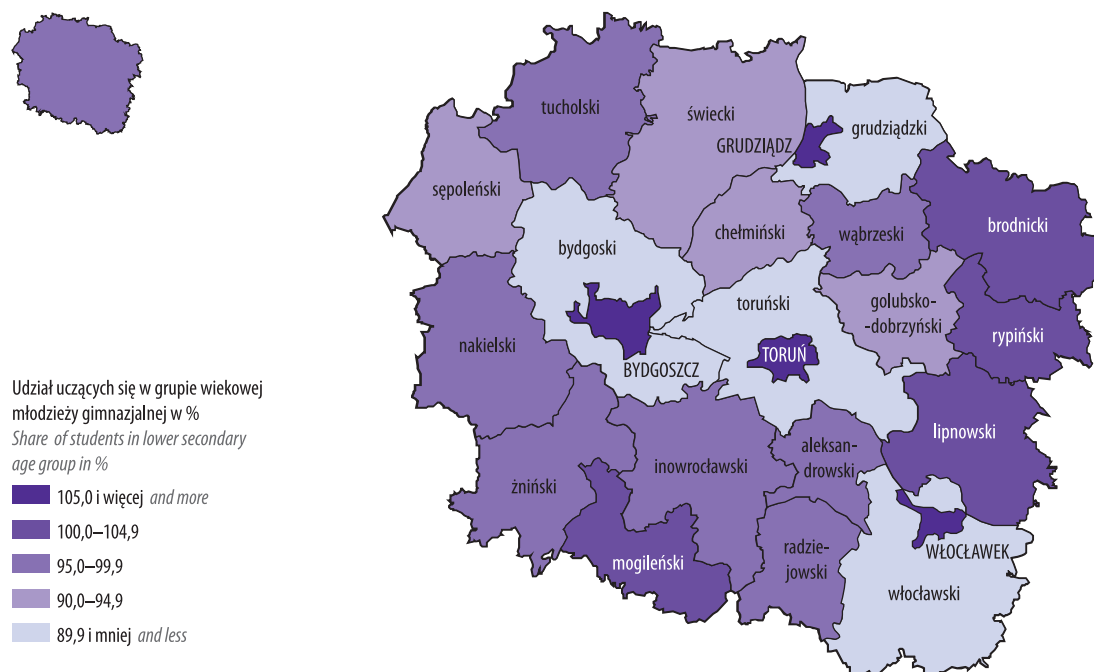

W każdym z czterech miast na prawach powiatu w roku szkolnym 2016/2017, jak i w poprzednich siedmiu okresach, analizowany współczynnik przekraczał 100,0%. W roku szkolnym 2016/2017 spośród miast na prawach powiatu najniższy był w Bydgoszczy (105,6%).

Spośród powiatów najwyższy współczynnik skolaryzacji brutto w roku szkolnym 2016/2017 wystąpił w powiecie mogileńskim (103,5%). Najniższą wartość odnotowano w powiecie toruńskim (81,4%).

Mapa 12. Współczynnik skolaryzacji brutto w gimnazjach w województwie kujawsko-pomorskim w roku szkolnym 2016/2017

Map 12. *Gross enrolment rate in lower secondary school in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016/2017 school year*

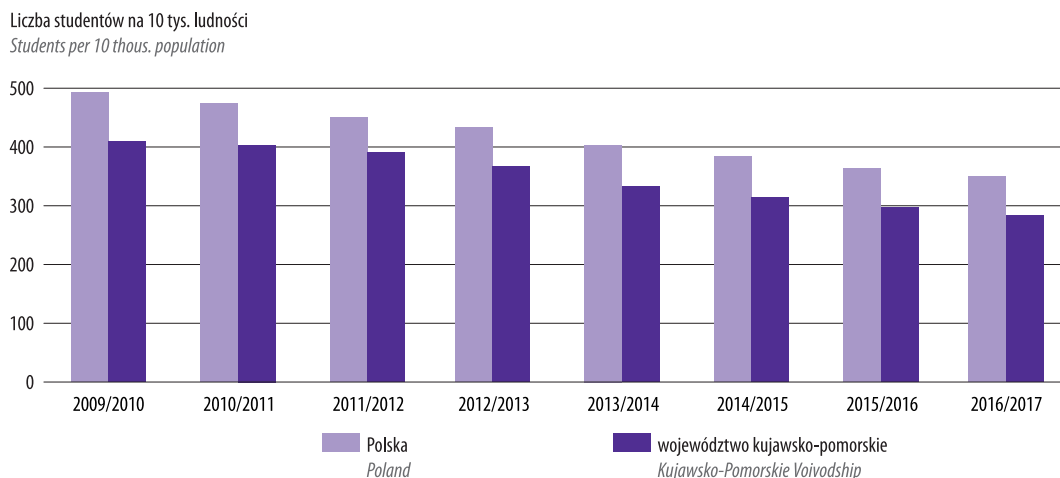
Posiadanie wyższego wykształcenia stanowi niewątpliwą atut na rynku pracy. Może wpłynąć na zdobycie zatrudnienia, ale też zwiększa szanse na uzyskanie korzystniejszych warunków zatrudnienia, co przekłada się na poprawę warunków życia. W województwie kujawsko-pomorskim w roku akademickim 2016/2017 możliwość uzyskania wyższego wykształcenia zapewniało 29 działających uczelni wyższych¹⁰ (5,3% wszystkich placówek w kraju), tj. o 1 więcej niż przed rokiem, ale o 4 mniej niż w roku akademickim 2009/2010. Według stanu w dniu 30 XI 2016 r. w województwie studiowało¹¹ 59,3 tys. osób (4,4% wszystkich studentów w kraju). Ich liczba zmalała zarówno w skali roku (o 4,1%), jak i w porównaniu z rokiem akademickim 2009/2010 (o 30,3%). W kraju obserwowana jest podobna tendencja (mniej odpowiednio o 4,0% i o 28,3%). Na sytuację taką wpływa zmniejszająca się liczba ludności. W 2016 r. w województwie zbiorowość mieszkańców w wieku 19-24 lata w skali roku zmalała o 4,0%, natomiast w porównaniu z końcem 2009 r. zmalała o 20,7% (w kraju spadek odpowiednio o 4,4% i o 22,7%).

Podobnie jak w latach wcześniejszych, w roku akademickim 2016/2017 większość studentów w województwie (61,7%) stanowiły kobiety. W analizowanym roku akademickim uczelnie publiczne skupiały 70,7% studentów. Ponad połowa osób (60,1%) studiowała w trybie stacjonarnym. W ostatnich latach odnotowuje się wzrost odsetka cudzoziemców studiujących w województwie. W roku akademickim 2016/2017 stanowili oni 2,1% ogółu studentów (przed rokiem 1,7%, w roku akademickim 2009/2010 – 0,2%). Ponad połowa studentów w województwie kujawsko-pomorskim, bo 54,9% ogółu, w analizowanym roku akademickim – podobnie jak w latach poprzednich, kształciła się na uniwersytetach. Najbardziej popularne wśród studiujących były kierunki wchodzące w skład podgrupy¹² biznes i administracja – 19,6% ogółu studiujących. Liczne grono studentów skupiały też następujące podgrupy: medyczna – 11,1% ogółu studiujących w województwie, pedagogiczna – 9,7%, społeczna – 7,7%, prawna – 6,4% i językowa – 5,5%. W roku akademickim 2015/2016 dyplomy ukończenia uczelni wyższych w województwie otrzymało 16,2 tys. absolwentów¹³. W przewadze były to kobiety (68,6%). Większość absolwentów, tj. 60,2% ogółu, ukończyło studia w trybie stacjonarnym.

Jak wynika z danych statystycznych, w roku akademickim 2016/2017 na 10 tys. mieszkańców województwa kujawsko-pomorskiego przypadało średnio 285 studentów uczelni wyższych (9 lokata wśród wszystkich województw), tj. o 66 osób mniej niż w kraju. Z grupy wszystkich województw najwyższy wskaźnik odnotowano w mazowieckim (503), a najniższy w lubuskim (147).

Wykres 22. Studenci szkół wyższych na 10 tys. ludności Stan w dniu 30 XI

Chart 22. Students of higher education institutions per 10 thous. population
As of 30 XI

¹⁰ Dane prezentowane są wg faktycznej lokalizacji uczelni/jednostek zamiejscowych; łącznie z filiami.

¹¹ Studenci wykazani są tyle razy, na ilu kierunkach studiują.

¹² Podgrupy kierunków studiów zgodne z Międzynarodową Standardową Klasyfikacją Edukacji (ISCED - F 2013).

¹³ Dane o absolwentach dotyczą liczby wydanych dyplomów ukończenia studiów wyższych.

Dane statystyczne za lata 2009-2016 wskazują na sukcesywny spadek liczby studentów przypadających średnio na 10 tys. ludności zarówno w województwie, jak i w kraju. W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim w porównaniu z rokiem poprzednim analizowany wskaźnik zmalał o 12, a w odniesieniu do 2009 r. o 126. Jak wskazują dane krajowe – na 10 tys. ludności ubyłoby odpowiednio o 14 i o 142 studentów uczelni wyższych.

Biorąc pod uwagę grupę ludności w wieku odpowiadającym etapowi kształcenia na poziomie wyższym, tj. 19-24 lata – tendencja była podobna. W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim na 10 tys. ludności w wieku 19-24 lata przypadało średnio 3849 studentów, tj. o 1126 mniej niż w kraju. Spośród wszystkich województw najwyższy wskaźnik notowano w mazowieckim (7715), a najniższy w lubuskim (2077). W województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. w porównaniu z rokiem poprzednim zmalała liczba osób studiujących w wieku 19-24 lata średnio o 4 osoby, a w odniesieniu do 2009 r. o 535 osób. W skali kraju odnotowano odpowiednio wzrost o 23 osoby i spadek o 391 osób.

W województwie największą koncentrację studiujących obserwuje się, podobnie jak w kraju, w dużych ośrodkach akademickich w największych miastach. W roku akademickim 2016/2017 studenci kształcący się w Bydgoszczy (31,6 tys.) i w Toruniu (24,1 tys.) stanowili łącznie 93,9% ogółu studiujących w województwie. Pozostali odbywali studia wyższe na uczelniach zlokalizowanych: we Włocławku (2,1 tys. studiujących), w Tucholi (0,6 tys.), w Inowrocławiu (0,4 tys.), Grudziądzu (0,3 tys.), w Świeciu i w Lubiczu (po 0,1 tys.) oraz w Brodnicy (0,05 tys. studentów).

Spośród miast w województwie, w których w 2016 r. działały szkoły wyższe, w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców najwięcej studentów przypadało w Toruniu (1190 osób). Więcej studiujących niż średnio w województwie odnotowano także w Bydgoszczy (893 studentów na 10 tys. mieszkańców) oraz w Tucholi (418).

Według stanu na dzień 30 listopada 2016 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu¹⁴ studiowało najwięcej, tj. 41,3% (24,5 tys.) ogółu studentów w województwie.

Kultura Culture

Centra kultury, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice stanowią element sieci instytucji kultury prowadzących wielokierunkową działalność społeczno-kulturalną. Placówki realizują zadania w zakresie edukacji kulturalnej, edukacji artystycznej i animacji społecznej. Ta ostatnia polega na inicjowaniu, pobudzaniu i wspieraniu aktywności kulturalnej grup społecznych i środowisk lokalnych. Dostęp do tego rodzaju placówek oraz możliwość korzystania z ich oferty sprzyja poprawie warunków życia ludności w każdym wieku.

Zgodnie z danymi statystycznymi¹⁵ – według stanu na dzień 31 grudnia 2016 r. działalność w województwie kujawsko-pomorskim prowadziło łącznie 215 centrów kultury, domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic (11 lokata wśród wszystkich województw), tj. o 2,7% mniej niż w roku poprzednim, ale o 8,0% więcej niż w 2009 r. Biorąc pod uwagę wszystkie województwa najwięcej placówek działało w małopolskim (449), a najmniej w lubuskim (81). Spośród 144 gmin województwa kujawsko-pomorskiego – na terenie 102 gmin (70,8%) funkcjonowała tego typu placówka. Lokalny charakter działania wspomnianych jednostek potwierdza ich lokalizacja – w 2016 r. 66,0% ogółu w województwie prowadziło działalność na terenach wiejskich. Przy czym ponad połowa z nich to świetlice (53,5%). Znaczny udział stanowiły też ośrodki kultury (32,4%). Uzupełnieniem wspomnianych placówek wiejskich były domy kultury (9,9% ogółu), centra kultury (3,5%) oraz kluby (0,7%). Natomiast spośród 73 jednostek prowadzących działalność w miastach, największy odsetek stanowiły ośrodki kultury (28,8%). Nieco mniej było centrów kultury i domów kultury (po 24,7% ogółu) oraz klubów (20,5%). Świetlice – w przeciwieństwie do sytuacji na terenach wiejskich – stanowiły zaledwie 1,4% wszystkich placówek w miastach.

¹⁴ Łącznie z Collegium Medicum im. Ludwika Rydygiera w Bydgoszczy.

¹⁵ Do 2011 r. dane na podstawie badania cyklicznego przeprowadzanego co 2 lata, od 2012 r. – informacje zbierane co rok.

Dostępność wspomnianych placówek dla mieszkańców obrazuje wskaźnik przedstawiający liczbę ludności przypadającą na 1 instytucję kulturalną, w skład której wchodzi: centra kultury, domy i ośrodki kultury, kluby lub świetlice.

Tabela 9. Centra kultury^a, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice w województwie kujawsko-pomorskim Stan w dniu 31 XII

Table 9. Centres of culture^a, cultural centres and establishments, clubs and community centres in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship Stan w dniu 31 XII

Wyszczególnienie <i>Specification</i>	2009	2013	2015	2016
Institucje <i>Institutions</i>	199	197	221	215
centra kultury <i>centres of culture</i>	.	.	21	23
domy kultury <i>cultural establishments</i>	47	37	33	32
ośrodki kultury <i>cultural centres</i>	73	81	70	67
kluby <i>clubs</i>	16	10	16	16
świetlice <i>community centres</i>	63	69	81	77
Pracownie specjalistyczne <i>Specialised workshops</i>	252	306	351	374
Imprezy ^b <i>Events^b</i>	9951	10288	10394	10969
Uczestnicy imprez ^a w tys. <i>Event participants in thous.</i>	1416,3	1686,2	1583,5	1512,3
Kursy ^b <i>Courses^b</i>	202	252	308	292
Absolwenci kursów ^b <i>Course graduates^b</i>	2953	3295	4130	4567
w tym dzieci i młodzież szkolna ^c <i>of which primary and secon-dary school students^c</i>	1537	1987	2893	2956
Grupy (zespoły) artystyczne <i>Artistic groups (ensembles)</i>	947	654	694	728
Członkowie grup (zespołów) artystycznych <i>Members of groups (ensembles)</i>	13655	9760	10594	11404
w tym dzieci i młodzież szkolna ^c <i>of which primary and secon-dary school students^c</i>	8236	5101	7145	7985
Koła (kluby/sekcje) <i>Groups (clubs/sections)</i>	995	787	1123	1149
Członkowie kół (klubów/sekcji) <i>Members of groups (clubs/sections)</i>	17452	18256	24677	25403
w tym dzieci i młodzież szkolna ^c <i>of which primary and secon-dary school students^c</i>	8146	5760	9818	10152

a W 2009 r. i w 2013 r. ujmowane w grupie domów kultury lub ośrodków kultury. *b* W ciągu roku. *c* Do 2013 r. dzieci i młodzież w wieku poniżej 15 lat.
a In 2009 and In 2013 presented among cultural establishments or cultural centres. *b* During the year *c* Until 2013 primary and secondary school students below the age of 15.

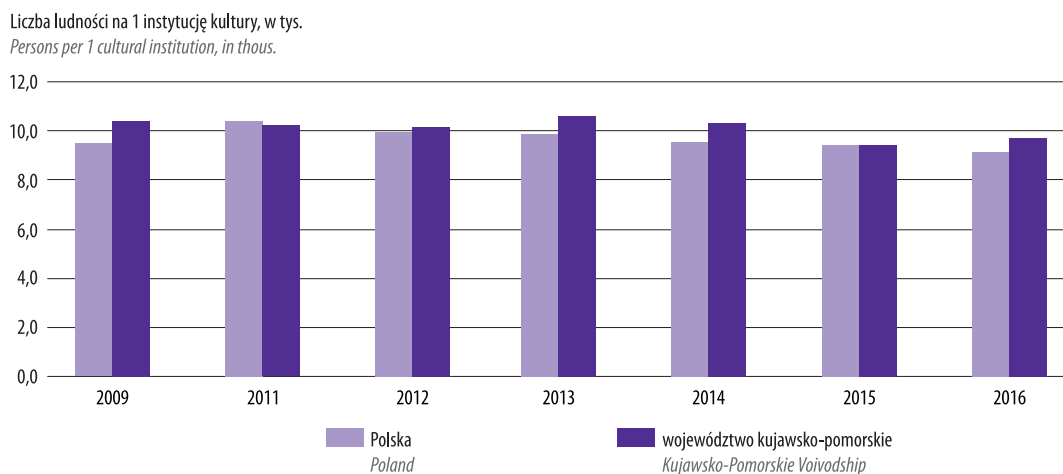
W końcu grudnia 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim na 1 tego rodzaju instytucję kulturalną przypadało 9693 mieszkańców (9 lokata wśród wszystkich województw), tj. o 551 osób więcej niż w kraju. Spośród wszystkich województw najkorzystniej sytuacja przedstawiała się w województwie opolskim (4576), natomiast najwięcej ludności na jedną placówkę przypadało w województwie mazowieckim (18697). Na terenach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego wskaźnik w analizowanym roku był wyraźnie niższy (5948) niż w miastach, gdzie na 1 placówkę przypadło 16977 mieszkańców.

Rozpatrując dane statystyczne pochodzące z prowadzonych od 2009 r. badań, od 2011 r. zauważa się systematyczny spadek liczby mieszkańców Polski przypadających na 1 instytucję kulturalną. W analizowanym okresie wartość wskaźnika dla województwa ulegała wahaniom. W 2016 r. w odniesieniu do stanu sprzed siedmiu lat w województwie kujawsko-pomorskim na 1 placówkę przeciętnie przypadają o 704 osoby mniej (w kraju o 336 osób). Wskaźnik zmniejszył się na terenach wiejskich o 936 mieszkańców, natomiast w miastach – zwiększył się o 1461 osób. Podobną tendencję zaobserwowano w kraju (analogicznie spadek o 612 i wzrost o 1339).

**Wykres 23. Liczba ludności przypadająca na 1 instytucję kultury
Stan w dniu 31 XII**

Chart 23. *Number of population per 1 cultural institution
As of 31 XII*

Spośród miast na prawach powiatu najmniej mieszkańców na 1 placówkę w 2016 r. przypadało w Toruniu – 20252, a najwięcej w Bydgoszczy – 50563. W porównaniu z 2009 r. wskaźnik zmalał tylko we Włocławku (o 1230 osób).

Spośród powiatów w 2016 r. w ponad połowie (11 powiatów) wartość wskaźnika była niższa od średniego poziomu notowanego dla województwa. Najniższe wartości wystąpiły w powiecie żnińskim (2204 osoby) i sępoleńskim (2759 osób). W pozostałych 8 powiatach liczba ludności przypadająca na 1 omawianą instytucję kulturalną była wyższa niż średnia dla województwa. Najmniejsza dostępność do wspomnianych placówek wystąpiła w powiecie rypińskim (44219 osób).

W odniesieniu do 2009 r. dostęp mieszkańców do centrów, domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic polepszył się w 12 powiatach. Z kolei w 2016 r. w porównaniu z rokiem poprzednim poprawę odnotowano w 13 powiatach. Najbardziej liczba osób przypadających na 1 centrum kultury, dom i ośrodek kultury, klub lub świetlicę zmniejszyła się w powiecie tucholskim – o 4029 osób. Wartość wskaźnika najbardziej wzrosła w skali roku w powiecie radziejowskim – o 951 osób.

Powyższe placówki posiadają stały program kulturalny, zespół wykwalifikowanych pracowników, do których zaliczają się m.in. animatorzy, instruktorzy, pedagodzy i edukatorzy oraz dysponują odpowiednią infrastrukturą. W 2016 r. we wszystkich centrach kultury, domach i ośrodkach kultury, klubach i świetlicach funkcjonowały 374 pracownice specjalistyczne, tj. o 6,6% więcej niż w roku poprzednim i o 48,4% więcej niż w 2009 r. Do najpopularniejszych należały: pracownice plastyczne (24,9% ogółu pracowni), muzyczne (22,7%), sale baletowe i taneczne (19,3%) oraz komputerowe (11,0%). Większość pracowni specjalistycznych funkcjonowała w miastach (61,2% ogółu).

Dzięki zapleczu, którym dysponują omawiane jednostki, do mieszkańców kierowana jest zróżnicowana oferta. W 2016 r. placówki zorganizowały 11,0 tys. imprez w województwie kujawsko-pomorskim, tj. o 5,5% więcej niż w roku poprzednim i o 10,2% więcej niż w 2009 r.

Mapa 13. Liczba ludności na 1 instytucję kultury w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. Stan w dniu 31 XII

Map 13. Number of population per 1 cultural institution in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship As of 31 XII

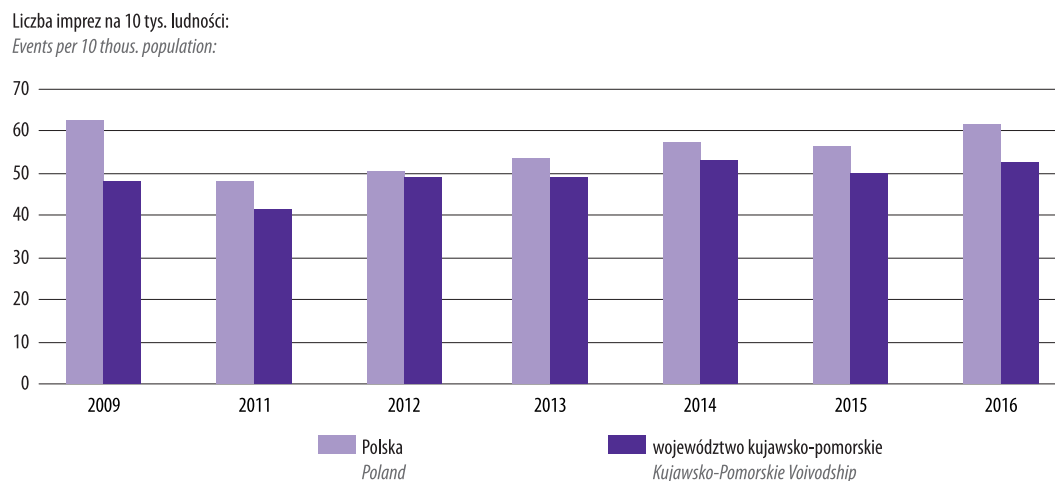

Spośród wszystkich imprez zorganizowanych w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. najwięcej, bo 17,8%, było warsztatów. Licznie odbywały się także prelekcje, spotkania, wykłady (16,9% ogółu), koncerty (14,6%) oraz imprezy turystyczne i sportowo-rekreacyjne (11,9%). Pozostałe imprezy, stanowiące łącznie 38,8% wszystkich wydarzeń, to m.in. konkursy, seanse filmowe, wystawy, pokazy teatralne, festiwale i przeglądy artystyczne, imprezy interdyscyplinarne i konferencje.

W 2016 r. w województwie w 1 imprezie uczestniczyło średnio 138 osób (w kraju 150), tj. o 14 mniej niż w roku poprzednim i o 4 mniej niż w 2009 r. Przeciętnie jedna impreza zorganizowana w 2016 r. w miastach gromadziła 158 osób, a na terenach wiejskich – 92 osoby.

W 2016 r. w centrach kultury, domach i ośrodkach kultury, klubach i świetlicach w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców województwa zorganizowano 53 imprezy (12 lokata wśród wszystkich województw), tj. o 9 imprez mniej niż w kraju. W miastach województwa na 10 tys. ludności przypadło średnio 61 imprez, a na terenach wiejskich 40.

Jak wskazują dane statystyczne w latach 2009-2016 analizowany wskaźnik zmieniał się nieznacznie. W 2016 r. w porównaniu z rokiem poprzednim placówki oferowały średnio o 3 imprezy więcej (w kraju o 5 więcej) w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców. W odniesieniu do 2009 r. wskaźnik w województwie wzrósł o 5 (w kraju pozostał na tym samym poziomie).

Wykres 24. Imprezy organizowane przez instytucje kultury^a na 10 tys. ludności Chart 24. Events organized by cultural institutions^a per 10 thous. population

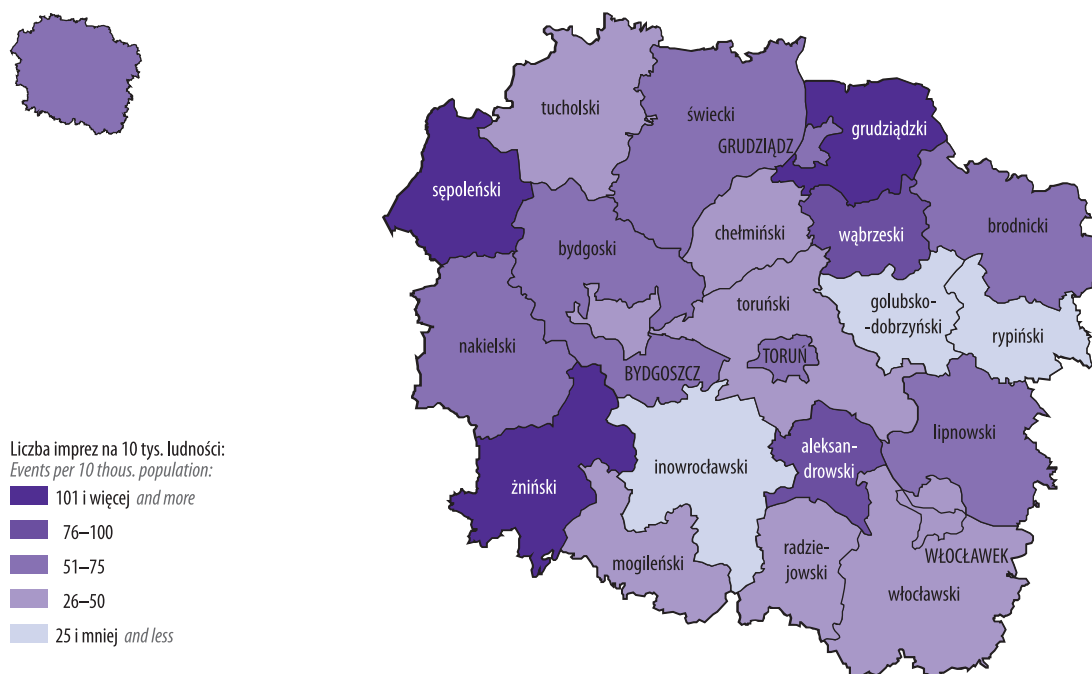
a Do 2011 r. dane na podstawie badania cyklicznego przeprowadzanego co 2 lata, od 2012 r. – informacje zbierane co rok.
 a Until 2011 data on the basis of periodic surveys conducted every two years, from 2012 information collected throughout the year.

Spośród miast na prawach powiatu największą liczbę imprez w centrach kultury, domach i ośrodkach kultury, klubach i świetlicach zorganizowano w 2016 r. w Toruniu (68 uczestników na 10 tys. ludności).

W powiatach odnotowano znaczne dysproporcje pod względem liczby zorganizowanych imprez przypadających na 10 tys. ludności. W 2016 r. najwyższy wskaźnik wystąpił w powiecie sępoleńskim (126), a najniższy w powiecie rypińskim (4).

Mapa 14. Imprezy organizowane przez instytucje kultury na 10 tys. ludności w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r.

Map 14. Events organized by cultural institutions per 10 thous. population in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016

Jedną z form aktywności proponowaną mieszkańcom przez centra kultury, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice jest możliwość członkostwa w grupach artystycznych działających przy placówkach. W końcu 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim działało 728 grup artystycznych (12 lokata wśród wszystkich województw), tj. o 4,9% mniej niż w roku poprzednim, ale o 23,1% więcej niż w 2009 r. Większość funkcjonowała w miastach (475). Działające grupy artystyczne w 2016 r. gromadziły 11,4 tys. członków¹⁶ (3,9% ogólnej liczby w kraju).

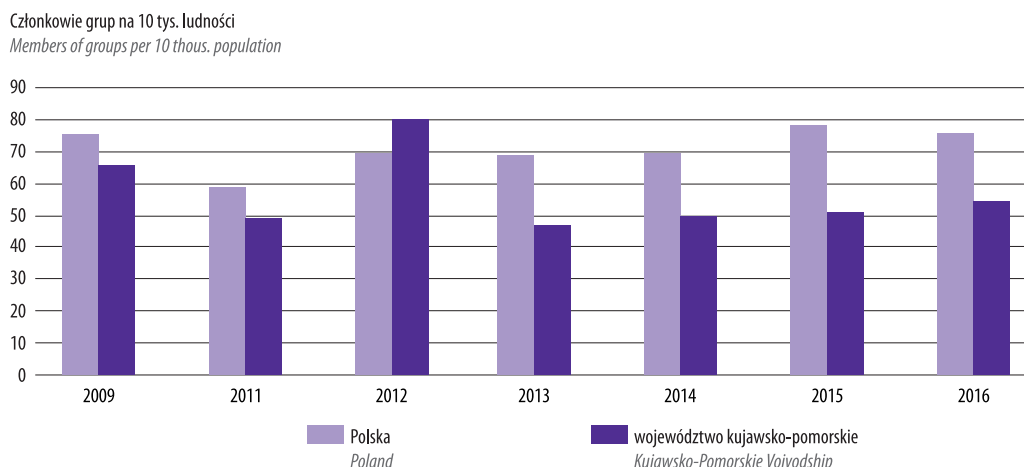
Spśród wszystkich członków grup artystycznych w województwie w 2016 r., najliczniejsze były grupy taneczne (31,5% ogólnej liczby członków). Sporym zainteresowaniem wśród mieszkańców cieszyły się grupy wokalne i chóry (22,5% wszystkich członków grup artystycznych), muzyczno-instrumentalne (19,0%), teatralne (12,5%) oraz folklorystyczne, tj. ludowe, pieśni i tańca, kapele (11,7%).

W przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców w 2016 r. centra kultury, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice województwa liczyły średnio 55 członków (15 lokata wśród wszystkich województw), tj. o 21 członków mniej niż w kraju.

W lata 2009-2016 (za wyjątkiem 2012 r.) przeciętnie w województwie na jedną omawianą placówkę przypadało mniej członków niż w kraju.

Wykres 25. Członkowie grup artystycznych działających przy centrach kultury, domach i ośrodkach kultury, klubach i świetlicach^a na 10 tys. ludności Stan w dniu 31 XII

Chart 25. Members of artistic groups operating at cultural centres and establishments, clubs and community centres^a per 10 thous. population As of 31 XII

^a Do 2011 r. dane na podstawie badania cyklicznego przeprowadzanego co 2 lata, od 2012 r. – informacje zbierane co rok.

^a Until 2011 data on the basis of periodic surveys conducted every two years, from 2012 information collected throughout the year.

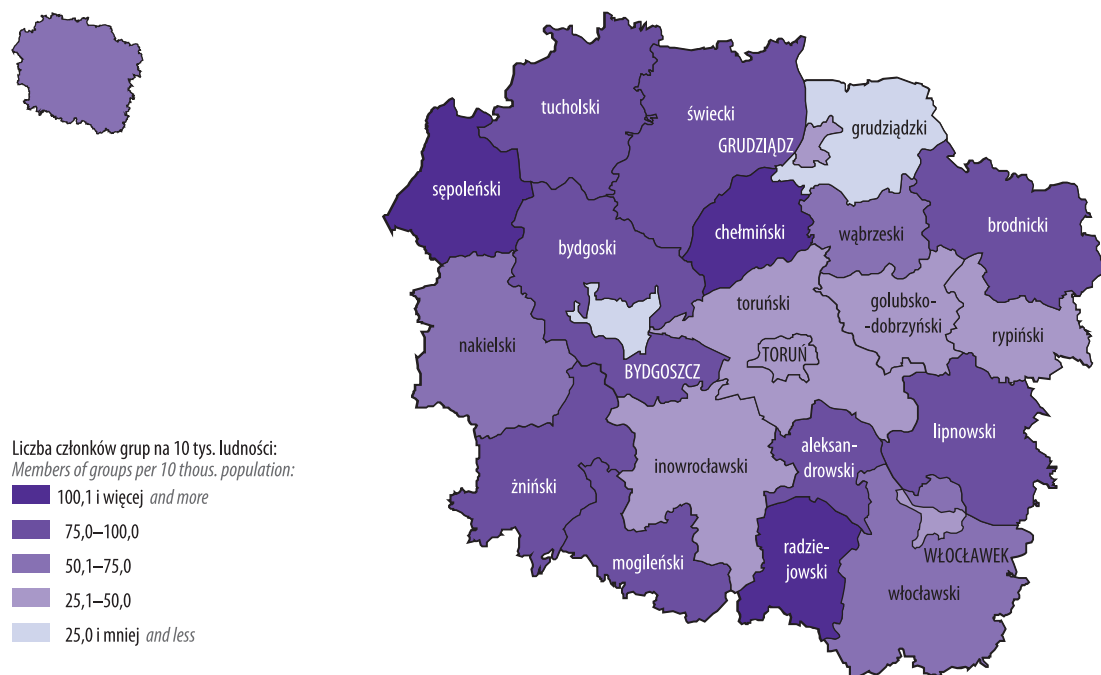
Spśród miast na prawach powiatu w 2016 r. grupy artystyczne o największej liczbie członków występowały we Włocławku (47 na 10 tys. ludności), natomiast o najmniejszej w Bydgoszczy – 11.

Spśród powiatów w 2016 r. najwyższą wartość omawiany wskaźnik osiągnął w powiecie chełmińskim (127 członków w omawianych instytucjach kultury na 10 tys. ludności). Średnio najmniej członków liczyły placówki zlokalizowane na terenie powiatu grudziądzkiego, – 13 na 10 tys. ludności. W 2016 r. w porównaniu z 2009 r. w 13 powiatach wzrosła przeciętna liczba członków grup artystycznych działających przy centrach kultury, domach i ośrodkach kultury, klubach i świetlicach. W pozostałej grupie 6 powiatów odnotowano spadek wartości wskaźnika – największy w powiecie sępoleńskim (o 64 członków na 10 tys. ludności).

¹⁶ Członkowie zespołów działający w różnych zespołach liczeni są tyle razy, w ilu zespołach uczestniczą. Do składu zespołów artystycznych wliczani są także instruktorzy, korepetytorzy, choreografowie, akompaniatorzy i inne osoby uczestniczące stale w zajęciach zespołów.

Mapa 15. Członkowie grup artystycznych działających przy centrach kultury, domach i ośrodkach kultury, klubach i świetlicach na 10 tys. ludności w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. Stan w dniu 31 XII

Map 15. *Members of artistic groups operating at cultural centres and establishments, clubs and community centres per 10 thous. population in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016 As of 31 XII*

Ponadto w ciągu 2016 r. w centrach kultury, domach i ośrodkach kultury, klubach i świetlicach odbyły się 292 kursy. Były to głównie kursy nauki gry na instrumentach (22,9%), plastyczne (21,9%) i języków obcych (18,5%). W 2016 r. kursy ukończyło 4,6 tys. absolwentów. Najwięcej, bo 30,8% osób, ukończyło kursy tańca. Dodatkowo w 2016 r. w omawianych placówkach w województwie kujawsko-pomorskim działało 1149 kół zainteresowań, do których należało 25,4 tys. członków. W województwie najwięcej członków gromadziły działające koła seniora / Uniwersytety Trzeciego Wieku (30,9% ogólnej liczby członków). Koła te dominowały w miastach (36,2% wszystkich członków). Na terenach wiejskich dominowały dwie grupy, tj. członkowie kół gospodyń wiejskich (28,8% ogólnej liczby członków) oraz kół seniora / Uniwersytetów Trzeciego Wieku (22,8%).

Na terenie województwa kujawsko-pomorskiego (według stanu na 31 grudnia 2016 r.) działało 10 teatrów i instytucji muzycznych (tj. 5,5% obiektów w kraju), 9 z nich posiadały wejścia do budynku przystosowane do poruszania się na wózkach inwalidzkich. Placówki te dysponowały 5202 miejscami na widowni w stałej sali, a ich liczba w porównaniu z 2009 r. zwiększyła się o 9,2%. W opisywanym roku w województwie kujawsko-pomorskim odbyło się 3590 przedstawień i koncertów, czyli o 17,9% więcej niż w 2009 r. Podobna tendencja wystąpiła w przypadku widzów i słuchaczy tych wydarzeń kulturalnych, których było 714,7 tys. (tj. o 12,5% więcej niż w 2009 r.). W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim w przeliczeniu na 1000 ludności było 343 widzów i słuchaczy w teatrach i instytucjach muzycznych (w kraju 380 osób; w 2009 r. w województwie wskaźnik osiągnął wartość 306 osób na 1000 ludności). Spośród województw najwyższy wskaźnik zanotowano w województwie dolnośląskim (716), najniższy w województwie podkarpackim (100).

Na terenie województwa kujawsko-pomorskiego w 2016 r. działało 40 muzeów (łącznie z oddziałami muzealnymi), tj. o 11 więcej niż w 2009 r. Najwięcej placówek muzealnych było umiejscowionych w Toruniu (10) i w Bydgoszczy (6). Wśród powiatów najczęściej jednostek (po 3) funkcjonowało w powiecie inowrocławskim i żnińskim. Muzea i oddziały muzealne w województwie kujawsko-pomorskim zwiedziło 1222,8 tys. osób tj. o 14,8% więcej niż w 2015 r. W muzeach dla wypełnienia funkcji edukacyjnej odbyło się w ciągu roku 9620 odczytów, lekcji, koncertów oraz seansów filmowych, tj. o 13,1% więcej niż w 2015 r. i aż o 81,5% więcej niż w 2009 r. Analizując pozycję województwa kujawsko-pomorskiego pod względem liczby placówek muzealnych, na tle kraju zajmowało 10 miejsce. Najwięcej takich jednostek było w województwie mazowieckim (138), najmniej w województwie opolskim (17).

Obok muzeów działalnością wystawienniczą w 2016 r. na terenie województwa zajmowało się 14 galerii i salonów sztuki (w 2009 r. było ich 13). W zbiorach galerii województwa kujawsko-pomorskiego znajdowało się 610,7 tys. eksponatów, z czego 69,5% to malarstwo. W analizowanym roku odbyło się 242 wystaw i 248 ekspozycji, które obejrzało 192,1 tys. zwiedzających, tj. o 42,3% więcej niż w 2009 r. Wśród wystaw, tylko nieznaczną część stanowiły wystawy zagraniczne (5,4% udziału) i międzynarodowe (9,5%). Wystawy i ekspozycje wystawiane były w trzech miastach na prawach powiatu: Bydgoszczy, Toruniu i Włocławku oraz w powiecie inowrocławskim. Rozpatrując zainteresowanie wystawianymi eksponatami w kraju, najwięcej zwiedzających galerie i salony sztuki zanotowano w województwie dolnośląskim (35,5% wszystkich zwiedzających tego rodzaju obiekty w kraju).

Jedną z wielu form spędzania wolnego czasu jest czytanie książek i prasy. Rozwój nowoczesnych rodzajów udostępniania i przekazywania informacji powoduje spadek zainteresowania czytelnictwem w formie tradycyjnej. W końcu grudnia 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim zlokalizowanych było 414 bibliotek publicznych wraz z filiami i 133 punkty biblioteczne (odpowiednio 9 i 2 lokata wśród wszystkich województw). W 2016 r. zanotowano o 7 bibliotek mniej niż w roku poprzednim oraz o 36 mniej niż w 2009 r., natomiast punktów bibliotecznych zarejestrowano odpowiednio o 7 więcej niż w 2015 r. oraz o 18 mniej niż w 2009 r. Na terenach wiejskich zlokalizowanych było 62,3% ogółu bibliotek (wraz z filiami) oraz 32,3% punktów bibliotecznych. Na przestrzeni ostatnich ośmiu lat obserwuje się spadek liczebności bibliotek i filii zarówno w województwie, jak i w kraju.

Księgozbiór bibliotek publicznych w województwie na koniec 2016 r. liczył 7273,4 tys. woluminów, co stanowiło 5,6% zasobów krajowych, tj. o 410,7 tys. mniej niż osiem lat wcześniej. W bibliotekach publicznych i punktach bibliotecznych zarejestrowanych było 259,8 tys. czytelników, którzy dokonali 5213,3 tys. wypożyczeń książek. Liczba wypożyczeń na 1 czytelnika w 2016 r. wynosiła 20,1 woluminów (5 lokata wśród wszystkich województw), wobec 18,8 woluminów w 2009 r. Zmniejszyła się liczba czytelników w przeliczeniu na 1000 ludności z 147 osób w 2009 r. do 125 w 2016 r.

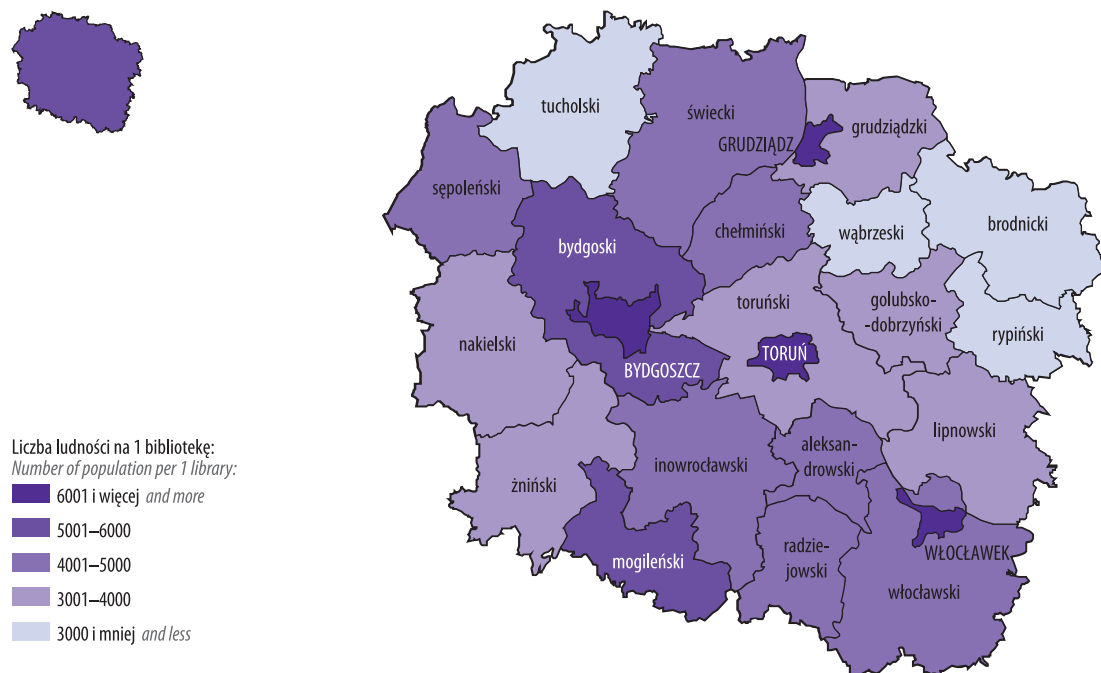
Obserwowany spadek liczby bibliotek przyczynia się do pogorszenia dostępności mieszkańców do tego rodzaju placówek. Analiza zmiennej przedstawiającej liczbę ludności przypadającą na 1 bibliotekę i filię pozwoli ocenić poziom dostępności oraz sytuację w przekroju terytorialnym. W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim średnio na 1 bibliotekę publiczną (lub jej filię) przypadało 5034 mieszkańców (12 lokata wśród wszystkich województw), tj. o 220 osób więcej niż przeciętnie w kraju. Spośród wszystkich województw najwięcej ludności na jedną placówkę przypadało w województwie pomorskim (7214), a najmniej w województwie podkarpackim (3152). Na terenach wiejskich na 1 bibliotekę publiczną przypadało 3274 mieszkańców, i było to lepiej niż w miastach (7944). Jednak po uwzględnieniu funkcjonujących punktów bibliotecznych – na 1 placówkę na terenach wiejskich przypadało średnio 2806 mieszkańców, natomiast w miastach 5038 mieszkańców.

Jak wskazują dane statystyczne za lata 2009-2016 zarówno w województwie, jak i w kraju rokrocznie zwiększała się liczba mieszkańców przypadająca na 1 bibliotekę publiczną, na co w głównej mierze wpływał spadek liczby placówek.

Spośród miast na prawach powiatu najmniej mieszkańców na 1 placówkę w 2016 r. przypadają we Włocławku – 8653. Liczba ludności przypadająca na 1 placówkę w 2016 r. w porównaniu z 2009 r. wzrosła we wszystkich miastach na prawach powiatu – średnio najwięcej przybyło w Grudziądzu (1656 osób), a najmniej we Włocławku (267 osób).

Mapa 16. Liczba ludności na 1 bibliotekę publiczną (wraz z filiami) w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. Stan w dniu 31 XII

Map 16. Number of population per 1 public library (with branches) in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016 As of 31 XII

W 2016 r. większa niż przeciętna dla województwa kujawsko-pomorskiego liczba ludności przypadająca na 1 bibliotekę publiczną wystąpiła w 2 powiatach, tj. mogileńskim (o 741 osób) i bydgoskim (o 687 osób). W pozostałych 17 powiatach wartość wskaźnika była niższa niż średnia dla województwa. Najmniej mieszkańców przypadających na 1 bibliotekę publiczną zanotowano w powiecie rypińskim (2327 osób).

Kolejną formą spędzania wolnego czasu jest kino. Z jednej strony obserwowane jest powstawanie i rozwój nowoczesnych mini i multipleksów, z drugiej strony upadanie niewielkich kin tradycyjnych i łatwiejszy dostęp do zasobów filmowych w Internecie. W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim zlokalizowanych było 17 kin stałych (w tym 4 multipleksy i 3 minipleksy), tj. tyle samo co w roku poprzednim oraz o 1 więcej niż w 2009 r. Kina stałe w województwie dysponowały 14,2 tys. miejsc na widowni, tj. 5,0% ogółu w kraju (7 lokata wśród wszystkich województw). W 2016 r. zanotowano o 0,1 tys. miejsc więcej niż w roku poprzednim oraz o 2,8 tys. więcej niż w 2009 r. Widzowie w multipleksach stanowili 60,0% ogółu widzów kin stałych w województwie kujawsko-pomorskim (w kraju 52,3%). Wszystkie kina stałe działające na terenie województwa zlokalizowane były w miastach (w kraju 97,1%). Wzrost liczebności miejsc na widowni w kinach stałych obserwowany jest w większości województw. Jedynym województwem, w którym w odniesieniu do 2009 r. ubyło miejsc na widowni było województwo warmińsko-mazurskie (0,2 tys.). W pozostałych województwach odnotowano wzrost liczby miejsc na widowni, w tym największy w województwie pomorskim (o 6,3 tys.). W kraju zanotowano wzrost o 35,2 tys. miejsc.

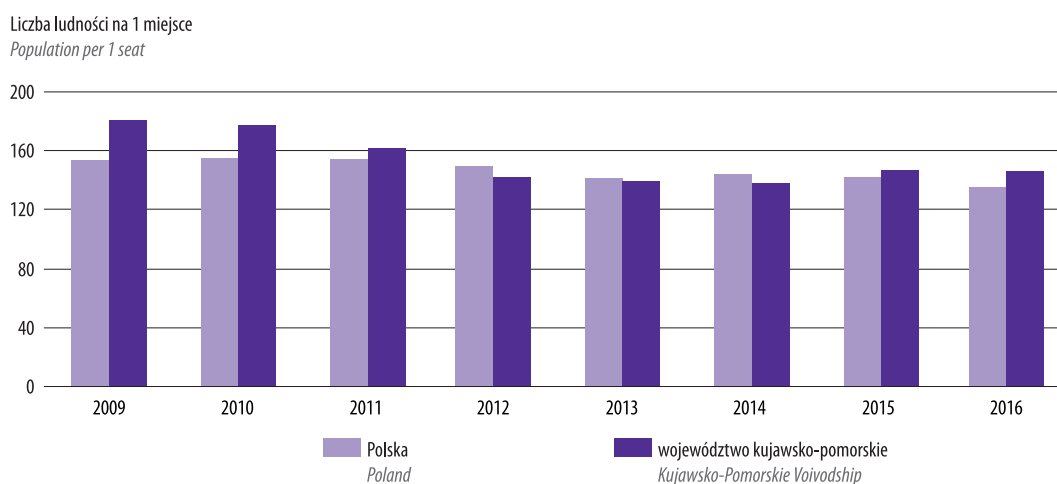
Kina stałe w województwie kujawsko-pomorskim na koniec 2016 r. dysponowały 72 salami projekcyjnymi, czyli tyle samo co w roku poprzednim i o 19 więcej niż osiem lat wcześniej. W 2016 r. województwie kujawsko-pomorskim odbyło się 118,6 tys. seansów, które zgromadziły 2557,3 tys. widzów (8 lokata wśród wszystkich województw).

Obserwowany wzrost liczby miejsc na widowni sprzyja polepszeniu dostępności mieszkańców do tego rodzaju placówek. Analiza zmiennej przedstawiającej liczbę ludności przypadającą na 1 miejsce w kinach stałych pozwoli ocenić poziom dostępności oraz sytuację w przekroju terytorialnym. W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim średnio na 1 miejsce w kinach stałych przypadało 146 mieszkańców (10 lokata wśród wszystkich województw), tj. o 10 osób mniej niż w kraju. Spośród wszystkich województw najwięcej ludności na jedno miejsce przypadało w województwie opolskim (228), a najmniej w województwie dolnośląskim (101).

Jak wskazują dane statystyczne za lata 2009-2016 zarówno w województwie, jak i w kraju liczba mieszkańców przypadająca średnio na 1 miejsce w kinach stałych ulegała niewielkim wahaniom.

**Wykres 26. Liczba ludności przypadająca na 1 miejsce w kinach stałych
Stan w dniu 31 XII**

Chart 26. *Number of population per 1 seat in indoor cinemas
As of 31 XII*

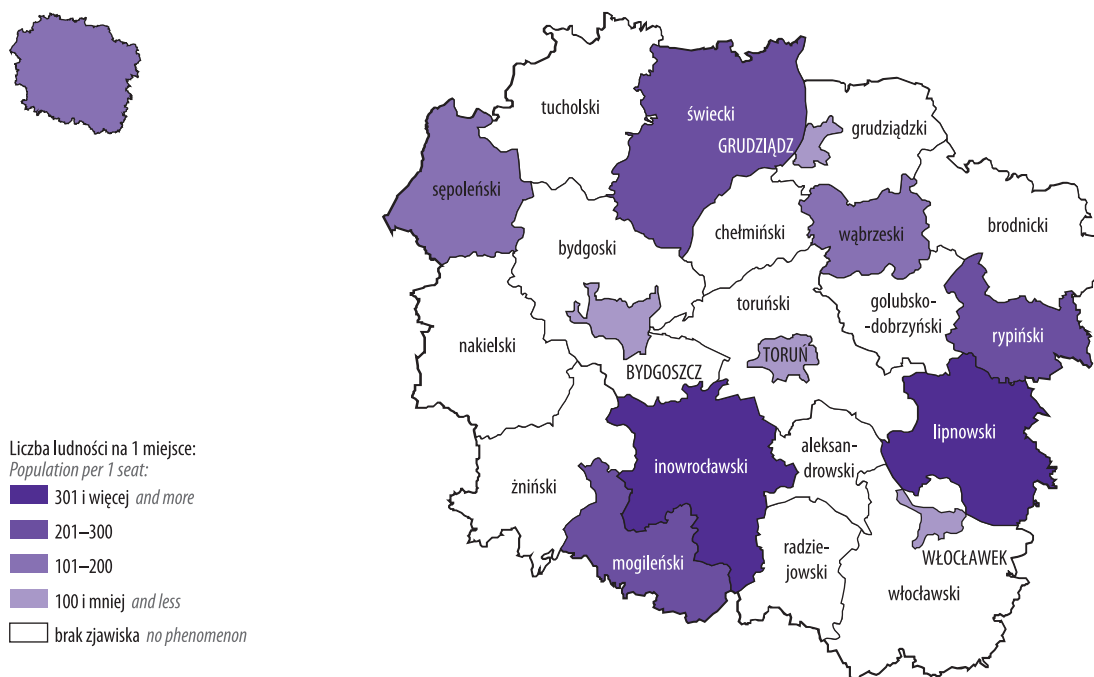
Spośród wszystkich miast na prawach powiatu najmniej mieszkańców na 1 placówkę w 2016 r. przypadało w Toruniu (48). Warto dodać, że w każdym z czterech ośrodków miejskich w 2016 r. średnio na 1 miejsce w kinach stałych przypadało mniej mieszkańców niż przeciętnie zarówno w województwie, jak i w kraju.

Spośród powiatów w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. kina stałe były zlokalizowane tylko w 7 z nich. Średnio więcej ludności na 1 miejsce w kinach stałych niż w województwie ogółem odnotowano w 6 powiatach. Najwięcej mieszkańców na 1 miejsce w kinach stałych zanotowano w powiecie inowrocławskim (557 osób). Natomiast najniższą wartość wskaźnika odnotowano w powiecie wąbrzeskim (104 osoby).

Mapa 17. Liczba ludności na 1 miejsce w kinach stałych w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. Stan w dniu 31 XII

Map 17. Number of population per 1 seats in indoor cinemas in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016 As of 31 XII

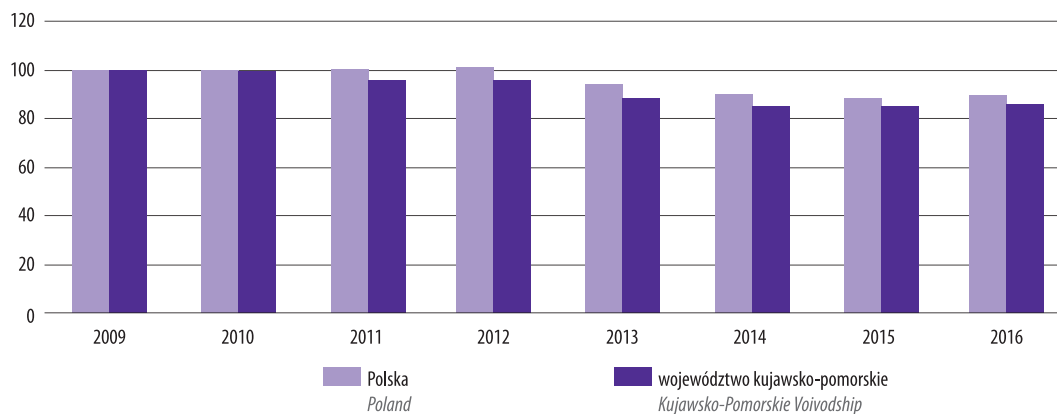

Usługi pocztowe stanowią ważny element łączności. Sposobem na zapewnienie dostępności usług pocztowych jest wskazanie operatora wyznaczonego, czyli operatora zobowiązanego do świadczenia usług powszechnych. Obecnie operatorem wyznaczonym jest Poczta Polska S.A. Natomiast placówkę pocztową stanowi jednostka organizacyjna operatora wyznaczonego (do końca 2012 r. operatora publicznego) lub jego agenta, w której nadawca może zawrzeć umowę o świadczenie usług pocztowych, lub która doręcza adresatom przesyłki lub kwoty pieniężne określone w przekazach pocztowych.

Rozpatrując lata 2009-2016 zauważyć można tendencję malejącą w liczbie placówek operatora wyznaczonego do 2015 r. zarówno w województwie jak i w kraju, natomiast w 2016 r. nastąpiła niewielka poprawa. W końcu grudnia 2016 r. operator wyznaczony dysponował 402 placówkami (w kraju 7497), które stanowiły 5,4% wszystkich placówek w Polsce. W odniesieniu do 2009 r. w województwie kujawsko-pomorskim ich liczba zmniejszyła się o 13,9%, było to więcej niż przeciętnie w kraju. Niewykluczone, że na zmniejszenie liczby placówek operatora wyznaczonego przyczyniła się wzrastająca liczba alternatywnych operatorów świadczących usługi pocztowe.

Wykres 27. Dynamika placówek pocztowych operatora wyznaczonego (2009=100) Stan w dniu 31 XII

Chart 27. Indices of the post offices of designated operator (2009=100)
As of 31 XII

Jedną z miar dostępności ludności do usług pocztowych jest wskaźnik określający liczbę ludności przypadającą na 1 placówkę pocztową operatora wyznaczonego. Zmniejszenie liczby tych placówek, jak i przyrost ludności w odniesieniu do 2009 r. sugeruje mniejszą dostępność, gdyż na jedną placówkę operatora wyznaczonego w 2016 r. przypadały 5184 osoby (tj. o 753 więcej niż w 2009 r.). W kraju również zaobserwowano wzrost wskaźnika (o 551 mieszkańców) do poziomu 5126 osób.

Wśród województw liczba ludności przypadająca na 1 placówkę operatora wyznaczonego zmalała jedynie w 3 województwach: łódzkim, śląskim i mazowieckim. W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim przybyły 3 placówki w skali roku, jak również liczba ludności nieznacznie się zmniejszyła, dzięki czemu wskaźnik uległ poprawie.

Bezpieczeństwo publiczne

Public safety

Niezwykle istotnym elementem określającym warunki życia ludności jest bezpieczeństwo publiczne czyli ogół warunków i instytucji chroniących życie, zdrowie, mienie obywateli przed zjawiskami mogącymi zakłócić normalne funkcjonowanie obywateli.

Informacje w zakresie bezpieczeństwa publicznego dostarczają przede wszystkim policyjne systemy informacyjne. Dane dotyczące przestępstw stwierdzonych przez policję w zakończonych postępowaniach przygotowawczych w 2016 r. (37144) pokazują, że w stosunku do roku 2009 jest ich mniej o 36,6%, a w stosunku do 2015 r. mniej o 4,3%. Przestępstwa stwierdzone w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. stanowiły 5% przestępstw stwierdzonych przez policję w zakończonych postępowaniach przygotowawczych w całym kraju. Najwięcej przestępstw stwierdzonych było w województwie mazowieckim (108195) i województwie śląskim (105799), a najmniej w województwie podlaskim (17048).

Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję w województwie kujawsko-pomorskim wzrósł z 66,9% w 2009 r. do 68,6% w 2016 r. (w kraju wskaźnik wyniósł 66,5%).

Analizując wskaźnik wykrywalności przestępstw stwierdzonych przez policję na niższych poziomach podziału terytorialnego kraju zauważyć można znaczne zróżnicowanie jego wielkości w poszczególnych powiatach województwa kujawsko-pomorskiego.

Tabela 10. Wskaźniki wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję w województwie kujawsko-pomorskim

Table 10. The rate of detectability of delinquents ascertained crimes by the police in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship

Wyszczególnienie Specification	2009 ^a	2015 ^b	2016 ^b
Ogółem Total	66,9	66,2	68,6
w tym przestępstw: of which crimes:			
Przeciwko życiu i zdrowiu Against life and health	84,6	81,3	84,3
Przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu i bezpieczeństwu w komunikacji Against public safety and safety in transport	99,3	98,6	99,0
Przeciwko wolności, wolności sumienia i wyznania Against freedom, freedom of conscience and religion	94,8	89,1	89,4
Przeciwko wolności seksualnej i obyczajności Against sexual freedom and morals	92,2	87,2	85,9
Przeciwko rodzinie i opiece Against the family and guardianship	99,9	98,6	97,8
Przeciwko czci i netykalności cielesnej Against good name and personal integrity	93,7	75,9	77,2
Przeciwko mieniu Against property	46,9	47,4	51,9

a Łącznie z przestępstwami stwierdzonymi przez prokuraturę. b Bez czynów karalnych popełnionych przez nieletnich. c Artykuły kodeksu karnego.

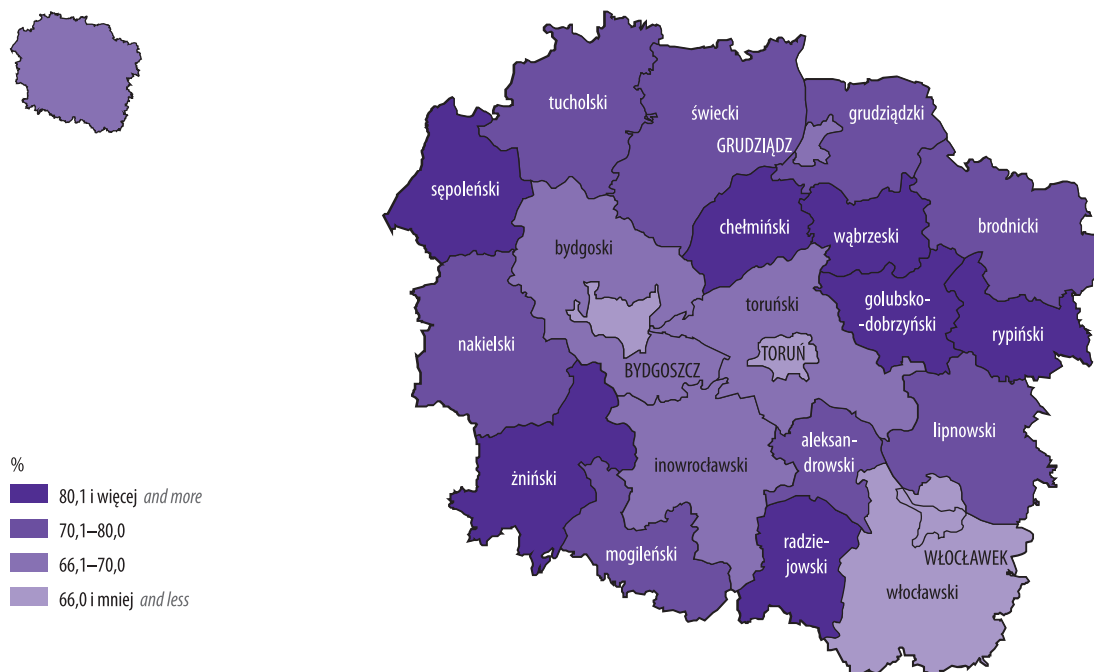
Źródło: dane Komendy Głównej Policji.

a Including ascertained crimes by the prosecutor's office. b Without punishable acts committed by juveniles. c Articles of the Criminal Code.

Source: data of the National Police Headquarters

Mapa 18. Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r.

Map 18. The rate of detectability of delinquents ascertained crimes by the police in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016

Najniższy wskaźnik wykrywalności sprawców w 2016 r. zanotowano w miastach na prawach powiatów: Włocławku (55,4%) i Bydgoszczy (60,1%) oraz w powiecie włocławskim (58,0%), najwyższy wskaźnik osiągnięto w powiecie rypińskim (89,8%).

Rozdział 4

Chapter 4

Infrastruktura techniczna

Technical infrastructure

Infrastruktura techniczna, jako zbiór obiektów, służących przemieszczaniu ludzi, dóbr i energii, tworzy fundament rozwoju społeczno-gospodarczego regionu. Rozwój infrastruktury powinien podążać za zmieniającymi się potrzebami mieszkańców, uwzględniając zasady racjonalnego gospodarowania przestrzenią. Dostęp do urządzeń zaliczanych do tej kategorii wpływa m.in. na dostępność rynków pracy i zasobów kulturowych, a w rezultacie na ocenę warunków życia ludności.

Charakterystyka infrastruktury technicznej w województwie kujawsko-pomorskim

Characteristics of technical infrastructure in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship

Zasoby mieszkaniowe

Dwelling stocks

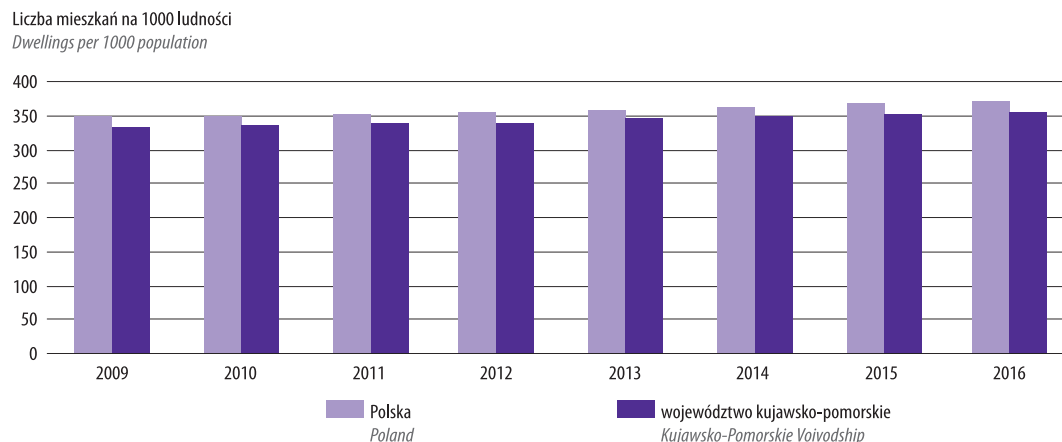
Według bilansu na koniec 2016 r. zasoby mieszkaniowe w województwie kujawsko-pomorskim obejmowały 738,5 tys. mieszkań, co dawało 9 lokatę w rankingu województw. Na przestrzeni lat 2010-2016 z każdym kolejnym rokiem następował stały wzrost liczby mieszkań w zasobach o 0,8% wartości z roku poprzedniego (jedynie w 2010 r. wzrost o 1,6%). W 2016 r. w odniesieniu do 2009 r. liczba mieszkań w zasobach mieszkaniowych w 2016 r. wzrosła o 6,6%, a w Polsce o 7,3% – najczęściej w województwach: mazowieckim (o 11,4%) i pomorskim (o 10,8%), a najmniej w śląskim – o 2,4%.

Od 2009 r. pod względem liczby mieszkań znajdujących się w zasobach mieszkaniowych w przeliczeniu na 1000 ludności, województwo kujawsko-pomorskie utrzymywało się na 11 pozycji w rankingu województw, natomiast w 2016 r. przesunęło się na 12 lokatę. W odniesieniu do 2009 r. przybyło blisko 20 mieszkań w przeliczeniu na 1000 ludności; na wsi zmiana wskaźnika była większa (wzrost o 28) niż w mieście (wzrost o 11). W końcu 2016 r. wskaźnik dla województwa kujawsko-pomorskiego wyniósł 354 (w Polsce 371). Niższy wskaźnik odnotowano w 4 województwach: świętokrzyskim, małopolskim, wielkopolskim i podkarpackim.

W województwie kujawsko-pomorskim w końcu 2016 r. najczęściej mieszkań w zasobach mieszkaniowych w przeliczeniu na 1000 ludności odnotowano w miastach na prawach powiatu: Toruniu (437) i Bydgoszczy (421) oraz w powiatach: inowrocławskim i aleksandrowskim (po 355) oraz brodnickim (326). W stosunku do 2009 r. największą pozytywną zmianę odnotowano w Toruniu (wzrost wskaźnika o 40) i Grudziądzu (o 38), a wśród powiatów – w toruńskim i inowrocławskim (odpowiednio wzrost o 23 i o 22). Najmniejszy wzrost liczby mieszkań na 1000 ludności w odniesieniu do 2009 r. wystąpił w powiecie grudziądzkim (o 1).

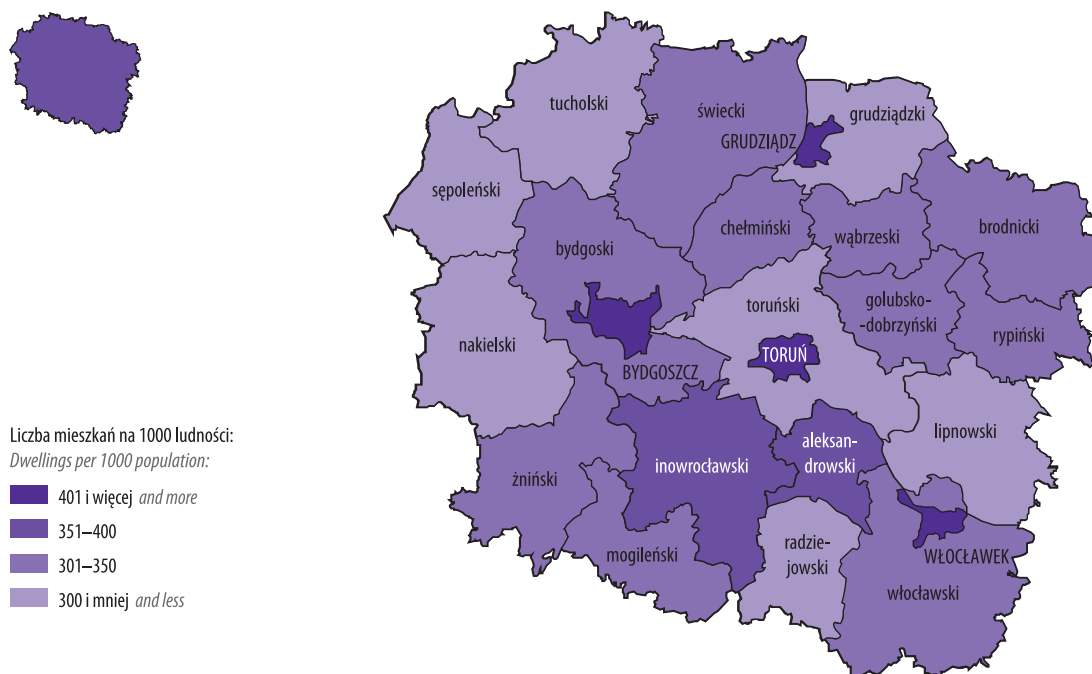
**Wykres 28. Mieszkania w zasobach mieszkaniowych na 1000 ludności
Stan w dniu 31 XII**

*Chart 28. Dwellings in dwellings stocks per 1000 population
As of 31 XII*

**Mapa 19. Mieszkania w zasobach mieszkaniowych na 1000 ludności w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r.
Stan w dniu 31 XII**

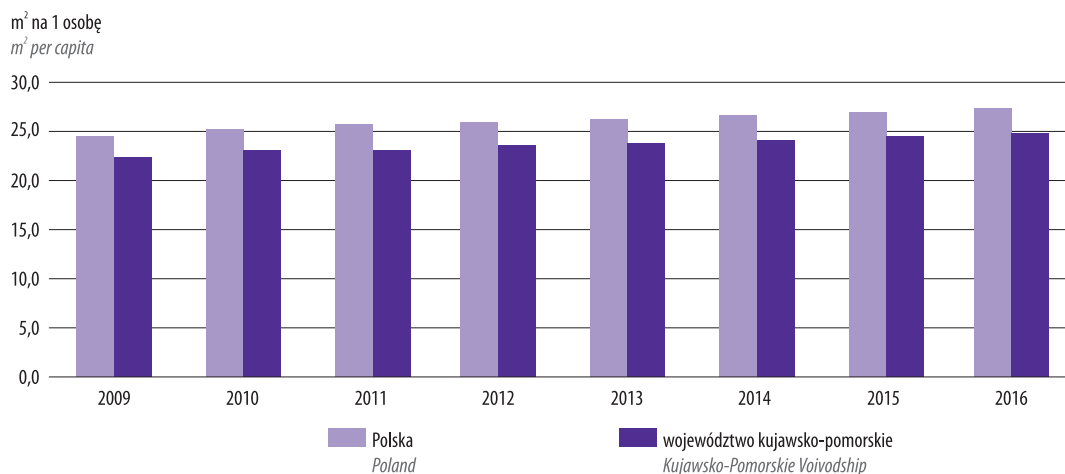
*Map 19. Dwellings in dwellings stocks per 1000 population in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016
As of 31 XII*

W województwie kujawsko-pomorskim przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania w zasobach mieszkaniowych na 1 osobę w 2016 r. wyniosła 24,8 m² (w kraju 27,4 m²), a w odniesieniu do 2009 r. wzrosła o 2,5 m² (średni wzrost w Polsce o 2,8 m²). Na wsi odnotowano wzrost o 2,8 m² a w miastach o 2,2 m². Wskaźnik rósł z każdym rokiem, jednak największy wzrost nastąpił w 2010 r. (o 0,7 m²). Pomimo to, niezmiennie od 2009 r. przeciętna powierzchnia użytkowa na 1 osobę w województwie kujawsko-pomorskim była mniejsza niż w pozostałych województwach (z wyjątkiem województwa warmińsko-mazurskiego).

**Wykres 29. Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę
Stan w dniu 31 XII**

Chart 29. Average useful floor area of dwellings per person
As of 31 XII

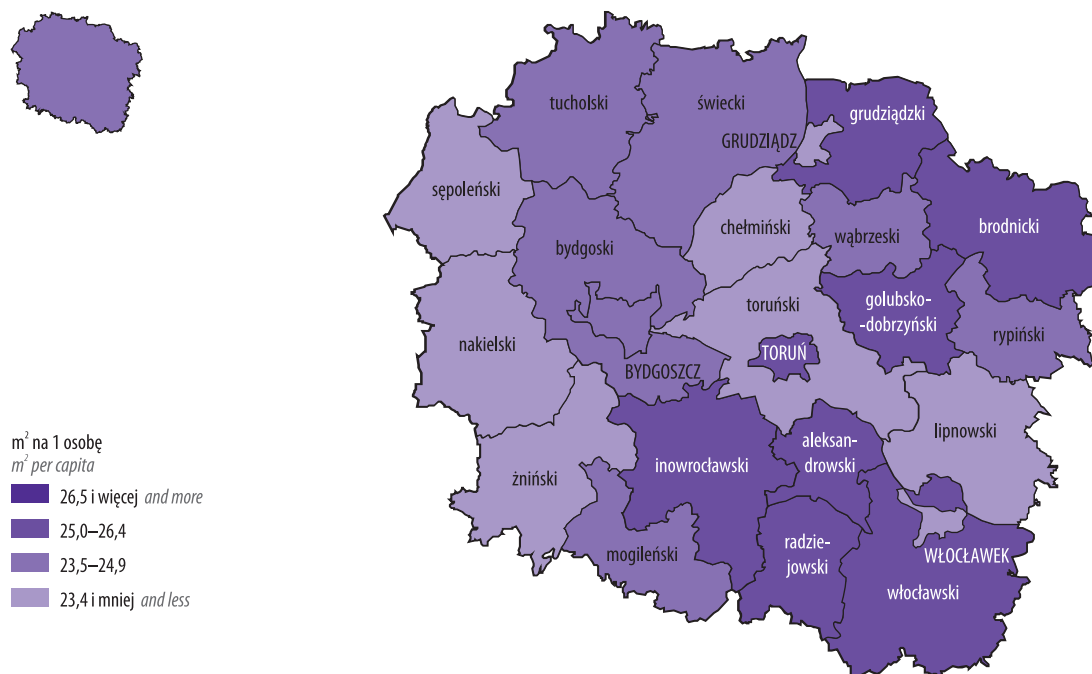

Spośród miast na prawach powiatu mieszkania o największej przeciętnej powierzchni w przeliczeniu na 1 osobę występowały w Toruniu (25,7 m²) i w Bydgoszczy (24,4 m²), natomiast mieszkania we Włocławku i w Grudziądzu należały do najmniejszych (w przeliczeniu na 1 osobę) jakie oddano w województwie kujawsko-pomorskim (odpowiednio 23,0 m² i 23,1 m²). Wśród powiatów największą powierzchnię przypadającą na 1 osobę odnotowano w powiecie bydgoskim (30,4 m²) oraz aleksandrowskim (28,7 m²). Najmniejszą w powiatach nakielskim (22,1 m²) oraz sępoleńskim (22,6 m²).

Mapa 20. Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r.

Stan w dniu 31 XII

Map 20. Average useful floor area of dwellings per person in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016
As of 31 XII

W końcu 2016 r. omawiany wskaźnik w województwie kujawsko-pomorskim wynosił na obszarach wiejskich 25,6 m² i był wyższy niż w mieście o 1,4 m². W odniesieniu do 2009 r. największy wzrost przeciętnej powierzchni użytkowej mieszkania na 1 osobę odnotowano w powiatach bydgoskim oraz toruńskim (w obu po 4,3 m²). Niezmiennie od 2009 r. najwyższą wartość wskaźnika notuje się w powiecie bydgoskim, a najniższą w powiecie nakielskim.

Infrastruktura komunalna

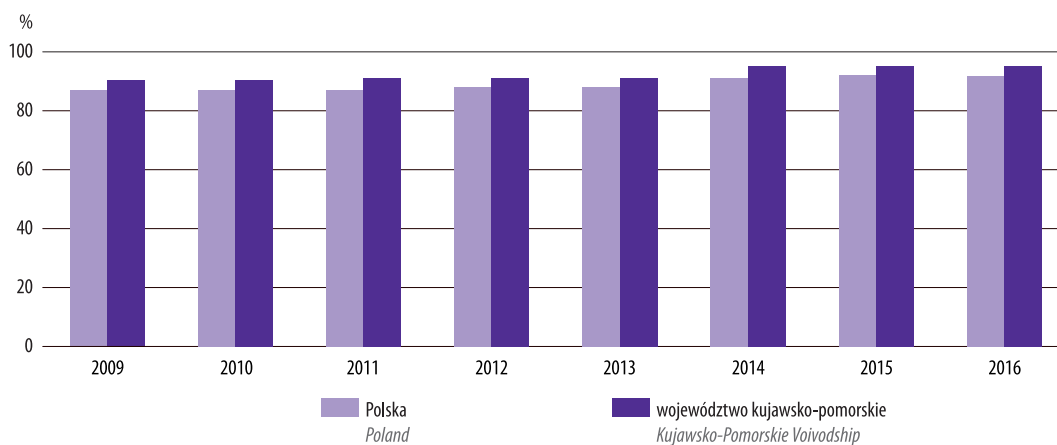
Municipal infrastructure

W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim 95,3% ludności korzystało z sieci wodociągowej (w mieście 96,8% ludności, na wsi 93,1%) i było to więcej niż średnio w kraju (91,9%, odpowiednio w mieście – 96,5% i na wsi – 85,0%). Województwo kujawsko-pomorskie plasowało się na 6 lokacie pod względem odsetka ludności korzystającej z sieci wodociągowej, najwyższy wskaźnik wystąpił w województwie opolskim (96,8%), a najniższy w województwie podkarpackim (80,9%).

W 2016 r. odsetek osób korzystających z sieci wodociągowej w odniesieniu do 2009 r. w województwie kujawsko-pomorskim wzrósł o 4,7 p. proc. (w tym samym czasie w Polsce wzrósł o 4,6 p. proc.).

Wykres 30. Odsetek ludności korzystającej z sieci wodociągowej

Chart 30. Percentage of population connected to water supply system

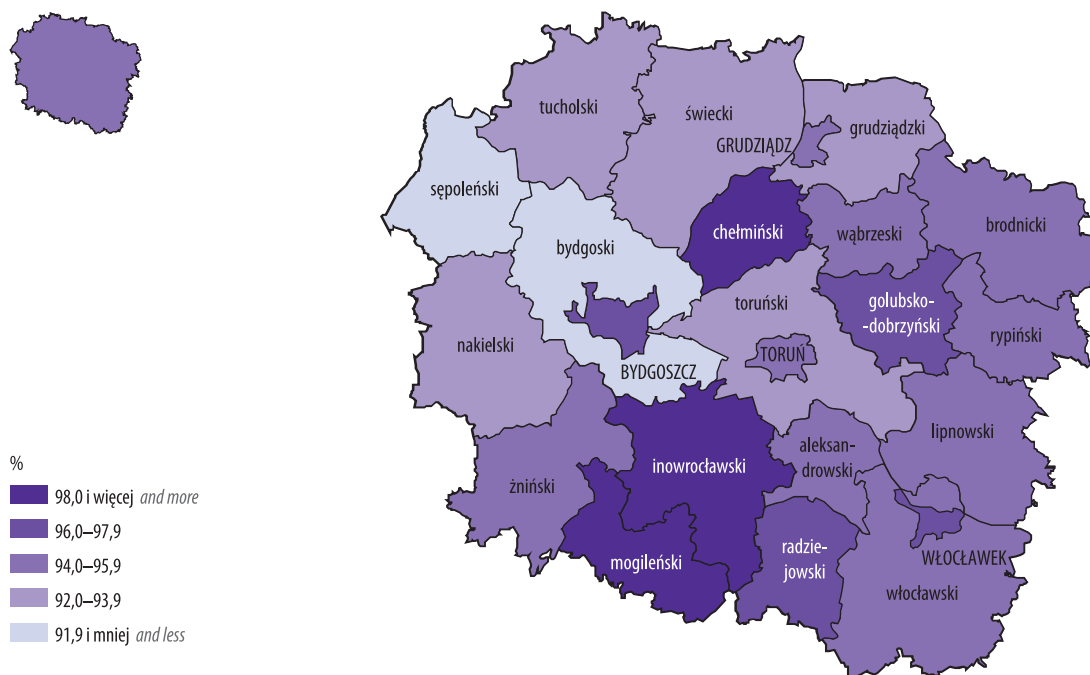
W 2016 r. we wszystkich miastach na prawach powiatu odsetek ludności korzystającej z sieci wodociągowej był zbliżony: we Włocławku – 97,1%, w Bydgoszczy – 96,9%, w Grudziądzu – 96,0% i w Toruniu – 95,0%.

W 2016 r. największy odsetek korzystających z sieci wodociągowej odnotowano w powiecie mogileńskim (99,5%), a najniższy w powiecie sępoleńskim (83,8%).

Mapa 21. Odsetek ludności korzystającej z sieci wodociągowej w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r.

Map 21. Percentage of population connected to water supply system in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016

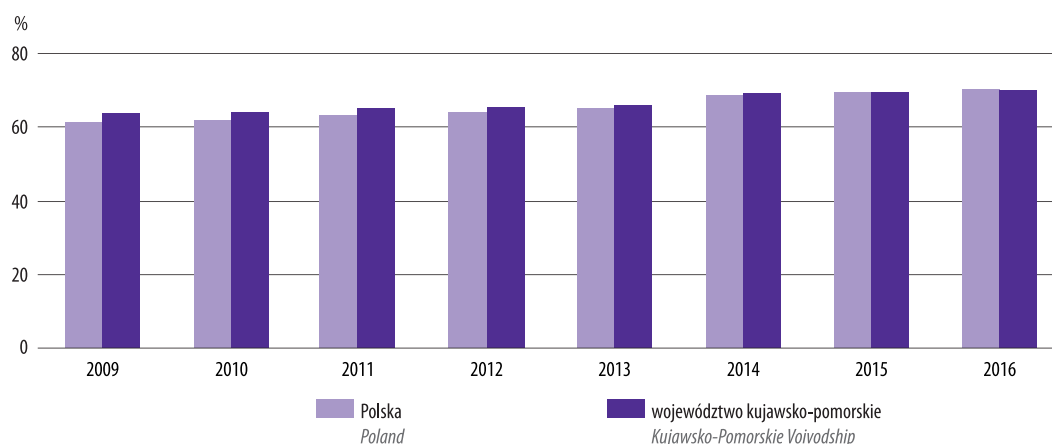

Pod względem zagęszczenia sieci wodociągowej (tj. długości sieci rozdzielczej przypadającej na 100 km² powierzchni województwa) województwo kujawsko-pomorskie w 2016 r. zajęło 3 lokatę w kraju z wynikiem 130,0 km, po województwach: śląskim i małopolskim (odpowiednio 173,0 km i 133,0 km). Najmniejszą gęstość sieci wodociągowej odnotowano w województwie zachodniopomorskim i lubuskim (49,0 km).

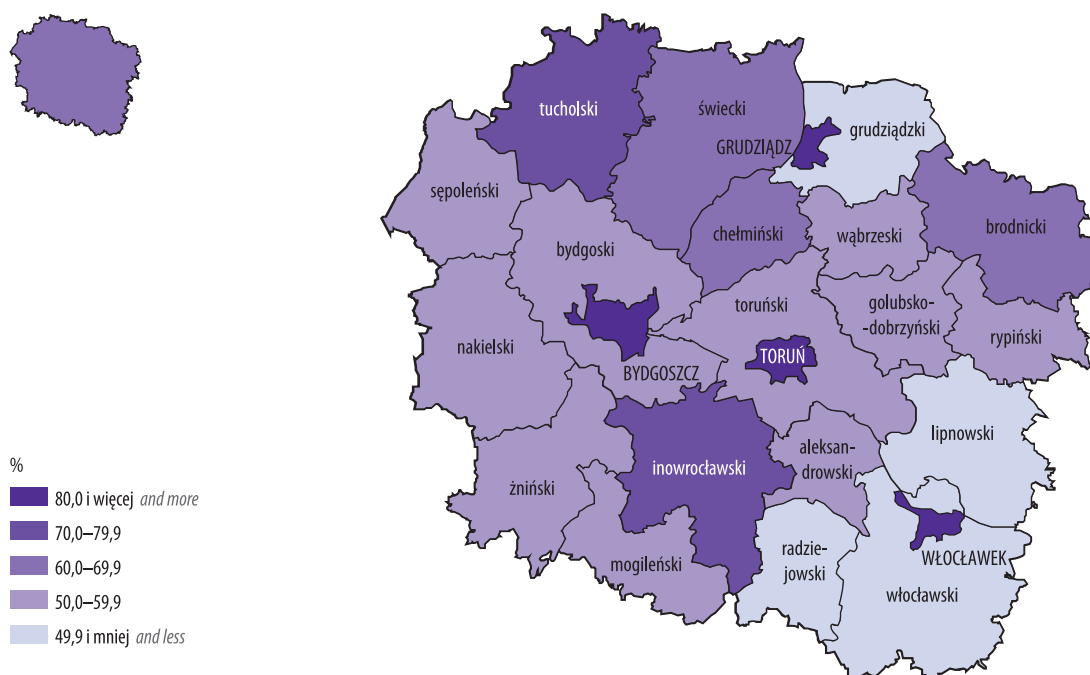
Gęstość sieci rozdzielczej na niższym szczeblu terytorialnym województwa kujawsko-pomorskiego, oprócz miast na prawach powiatu, gdzie oscylowała między 356,0 km w Bydgoszczy a 244,0 km we Włocławku, była największa w powiatach: aleksandrowskim (185,0 km) i golubsko-dobrzyńskim (179,0 km).

W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim 69,9% ludności korzystało z sieci kanalizacyjnej (zdecydowanie więcej w mieście – 91,3% niż na wsi – 38,4%); to niewiele mniej niż średnio w kraju (70,2%, w mieście – 90,0% i na wsi – 40,3%). Spośród województw najwyższy wskaźnik wystąpił w województwie pomorskim (82,9%), a najniższy w województwie lubelskim (52,5%).

Mimo, iż w 2016 r. odsetek osób korzystających z sieci kanalizacyjnej w odniesieniu do 2009 r. w województwie wzrósł o 6,0 p. proc. (w tym samym czasie w Polsce wzrost o 8,7 p. proc.), to wskaźnik z województwa kujawsko-pomorskiego obniżył się z 6 lokaty w 2009 r. w rankingu województw na 9 lokatę w 2016 r.

Wykres 31. Odsetek ludności korzystającej z sieci kanalizacyjnej Chart 31. *Percentage of population connected to sewage system*

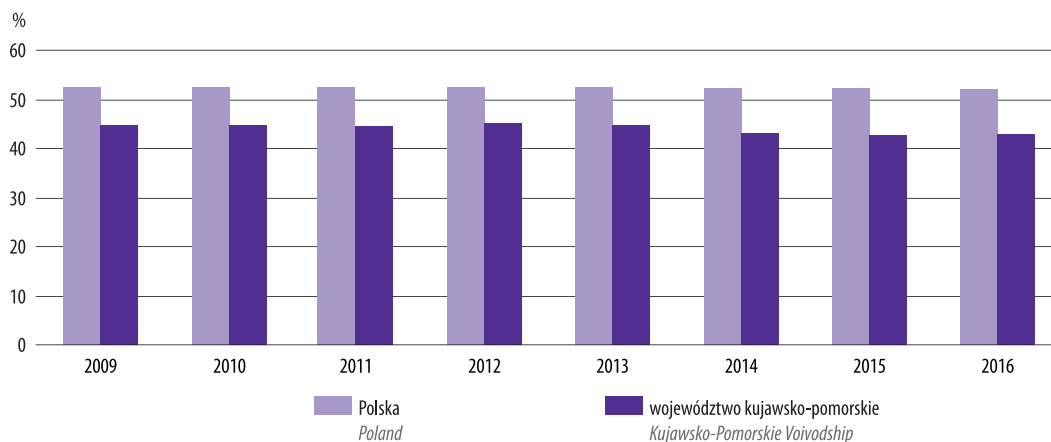
W 2016 r. największy odsetek korzystających z sieci kanalizacyjnej odnotowano w miastach na prawach powiatu: Bydgoszczy i Włocławku (po 93,1%), Grudziądzu (91,9%) i Toruniu (91,4%), a spośród powiatów: w tucholskim (71,4%) i inowrocławskim (71,4%). Najniższy wskaźnik odnotowano w powiecie lipnowskim (35,4%).

Mapa 22. Odsetek ludności korzystającej z sieci kanalizacyjnej w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. Map 22. *Percentage of population connected to sewage system in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016*

Pod względem długości rozdzielczej sieci kanalizacyjnej przypadającej na 100 km² powierzchni województwo kujawsko-pomorskie w 2016 r. z wynikiem 45,0 km zajęło 9 lokatę w rankingu województw. Największe zagęszczenie sieci wystąpiło w województwie śląskim (130,0 km/100 km²), a najniższe w województwie podlaskim (17,0 km/100 km²).

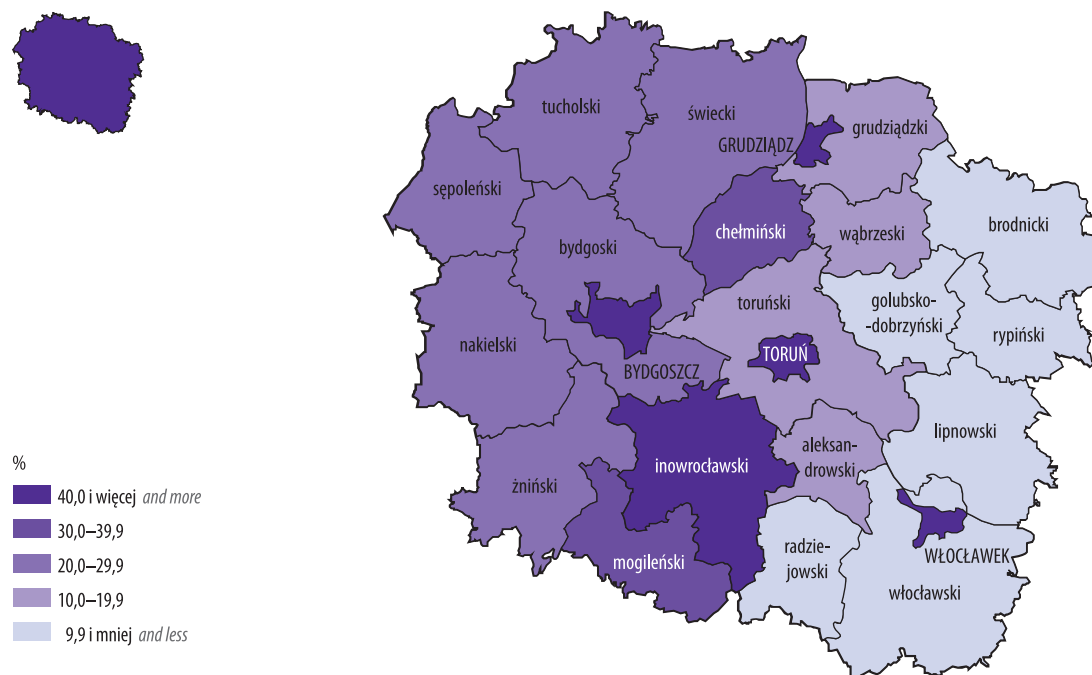
W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim pod względem gęstości sieci kanalizacyjnej wśród miast na prawach powiatu dominowały Toruń i Bydgoszcz (429,0 km oraz 399,0 km na 100 km²). W powiatach wskaźnik ten był kilkakrotnie niższy, w przeliczeniu na 100 km² największe jego wartości odnotowano w powiatach: aleksandrowskim (55,0 km), toruńskim (53,0 km).

Wykres 32. Odsetek ludności korzystającej z sieci gazowej
Chart 32. *Percentage of population connected to gas supply system*

W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim 42,9% ludności korzystało z sieci gazowej, zdecydowanie więcej w mieście (69,2%) niż na wsi (4,4%). Wartość dla województwa była niższa niż średnia krajowa (52,1%, w mieście – 71,6% i na wsi – 23,0%). Województwo kujawsko-pomorskie uplasowało się na 10 lokacie pod względem odsetka ludności korzystającej z sieci gazowej w rankingu województw; najwyższy wskaźnik wystąpił w województwie podkarpackim (72,2%), a najniższy w województwie podlaskim (28,3%).

Mapa 23. Odsetek ludności korzystającej z sieci gazowej w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r.
Map 23. *Percentage of population connected to gas supply system in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016*

W 2016 r. odsetek osób korzystających z sieci gazowej w odniesieniu do 2009 r. w województwie kujawsko-pomorskim obniżył się o 1,9 p. proc. (w tym samym czasie w Polsce obniżył się o 0,5 p. proc.), natomiast zużycie gazu z sieci w gospodarstwach domowych na 1 mieszkańca w 2016 r. wzrosło w stosunku do 2009 r. o 7,1 p. proc. (w kraju o 5,4 p. proc.).

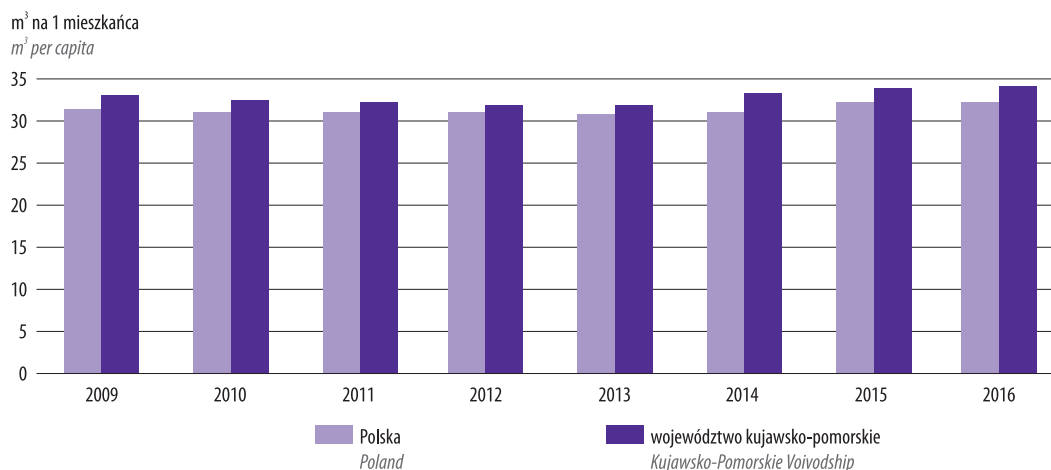
W 2016 r. najwyższy odsetek ludności korzystającej z sieci gazowej odnotowano w miastach na prawach powiatu: w Grudziądzu (89,5%), Toruniu i Bydgoszczy (81,5%), Włocławku (73,6%) oraz w powiecie inowrocławskim (44,6%). Najniższy odsetek ludności korzystającej z sieci gazowej wystąpił w powiatach: rypińskim i lipnowskim (wyniósł odpowiednio: 0,1% i 0,6%).

W 2016 r. województwo kujawsko-pomorskie plasowało się wśród województw jako 12 w kolejności rosnącej pod względem zużycia wody w gospodarstwach domowych w przeliczeniu na mieszkańca, które wyniosło 34,1 m³ (w Polsce – 32,2 m³); najmniejszą wartość wskaźnika odnotowano w województwie podkarpackim (23,4 m³), a największą w mazowieckim (37,9 m³).

Niezmiennie od 2009 r. średnie zużycie wody w Polsce w przeliczeniu na 1 mieszkańca jest wyższe w miastach niż na obszarach wiejskich, ale z każdym kolejnym rokiem ta dysproporcja zmniejsza się (w 2016 r. zużycie w mieście wyniosło 34,2 m³, a na wsi 29,2 m³). W przeciwieństwie do Polski, w województwie kujawsko-pomorskim od 2013 r. obserwujemy wyższy wskaźnik zużycia wody na wsi niż w mieście i ta tendencja pogłębia się z każdym kolejnym rokiem – w 2016 r. różnica wyniosła 4,5 m³ (odpowiednio 36,8 m³ i 32,3 m³).

W odniesieniu do 2009 r. w województwie kujawsko-pomorskim zużycie wody w gospodarstwach domowych w przeliczeniu na mieszkańca zwiększyło się o 1,1 m³ (w Polsce zwiększyło się o 0,9 m³).

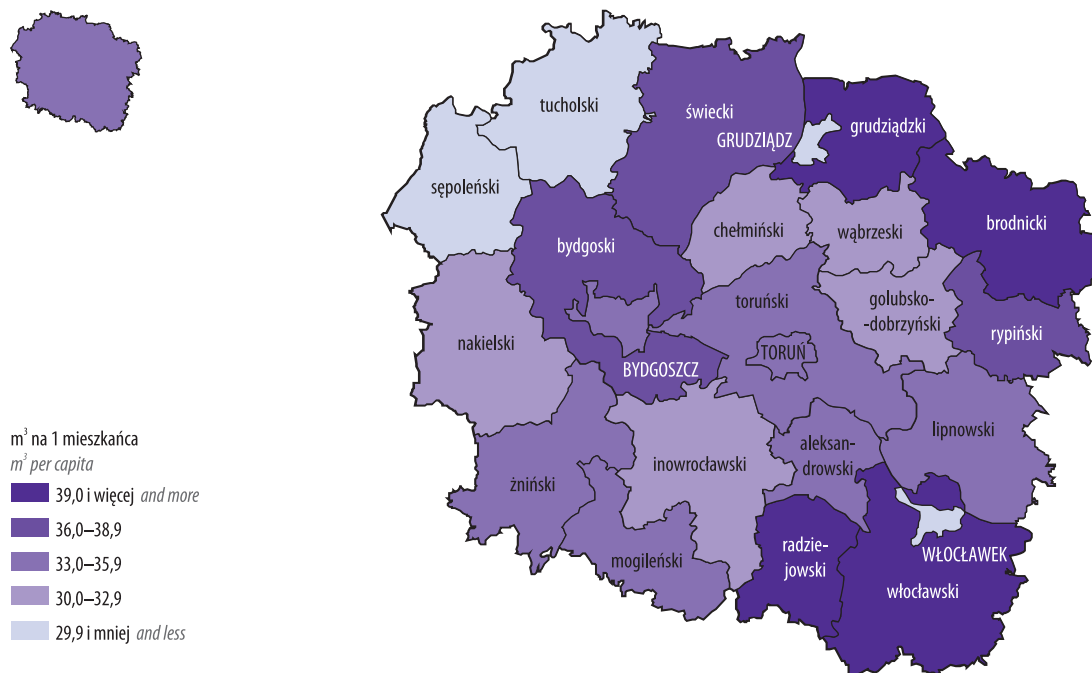
Wykres 33. Zużycie wody w gospodarstwach domowych na 1 mieszkańca
 Chart 33. Consumption of water from water supply system in households per capita

W 2016 r. najwyższe zużycie wody w gospodarstwach domowych w przeliczeniu na 1 mieszkańca województwa odnotowano w powiatach: grudziądzkim (43,7 m³), włocławskim (41,5 m³), radziejowskim (40,9 m³) i brodnickim (40,5 m³). Natomiast najniższy wskaźnik wystąpił w powiatach sępoleńskim i tucholskim (odpowiednio 27,2 m³ i 28,2 m³) oraz w Grudziądzu i we Włocławku (kolejno 29,1 m³ i 29,2 m³).

Mapa 24. Zużycie wody w gospodarstwach domowych na 1 mieszkańca w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r.

Map 24. Consumption of water from water supply system in households per capita in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016

Transport

Transport

Na warunki życia ma również wpływ infrastruktura transportowa, pozwalająca na swobodne przemieszczanie się mieszkańców, m.in. w celu dotarcia do miejsca pracy. Na terenie województwa kujawsko-pomorskiego w 2016 r. długość linii komunikacji miejskiej (1829,5 km) zwiększyła się w porównaniu z poprzednim rokiem o 69 km. Spośród województw największą długość linii komunikacji miejskiej zarejestrowano w województwie śląskim (11848,7 km), a najmniejszą w województwie opolskim (694,3 km).

Na przestrzeni ostatnich lat odnotowano w województwie kujawsko-pomorskim niewielki wzrost taboru autobusowego, tj. do stanu 514 sztuk w 2016 r. (o 8,0% w porównaniu z 2009 r.). W tej liczbie 86,2% autobusów przystosowanych było do przewozu osób niepełnosprawnych. Zarejestrowano również wzrost taboru tramwajowego do 222 sztuk (tj. o 12,1% więcej niż w 2009 r.), z czego 14,0% przystosowane było do przewozu osób niepełnosprawnych.

Sieć drogową istniejącą w województwie kujawsko-pomorskim tworzyły drogi o nawierzchni twardej: krajowe (6,8% wszystkich dróg w województwie), drogi wojewódzkie (10,0%), powiatowe (37,8%) oraz gminne (45,3%). Wymienione drogi ogółem w 2016 r. liczyły 17676,5 km (o 16,8% więcej niż w roku 2009), z czego 88,9% stanowiły drogi o nawierzchni ulepszonej (o 0,4 p. proc. więcej niż w 2009 r.).

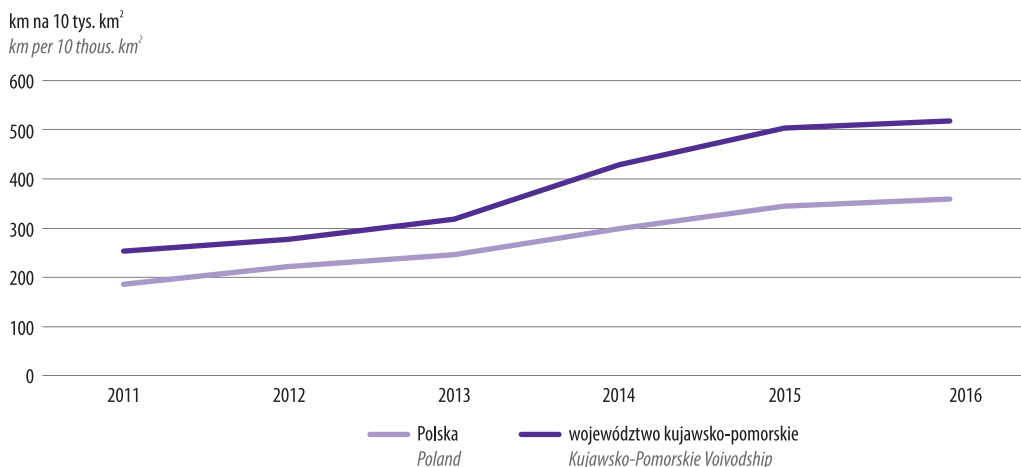
Na 100 km² powierzchni przypadało średnio 98,4 km dróg o nawierzchni twardej (w kraju 94,1 km). Najwięcej, tj. 177,0 km na 100 km², było w województwie śląskim, najmniej w województwie warmińsko-mazurskim (55,3 km na 100 km² powierzchni województwa).

Długość eksploatowanych linii kolejowych normalnotorowych w porównaniu z 2009 r. zmalała o 7,8% i w końcu 2016 r. wyniosła 1199 km. Na 100 km² powierzchni przypadało 6,7 km linii kolejowych (w 2015 r. – 6,7 i w 2009 r. – 7,2 km); w kraju było to 6,1 km. Najwięcej kilometrów linii kolejowych na 100 km² zanotowano w województwie śląskim (15,9), najmniej natomiast w województwie podlaskim (3,2 km na 100 km² powierzchni województwa).

Długość ścieżek rowerowych w 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim wyniosła 933,1 km i wzrosła w stosunku do 2015 r. o 28,9 km, a w stosunku do 2011 r. o 479,5 km (tj. o 105,7% więcej). Podobnie jak w województwie kujawsko-pomorskim, tak i w całym kraju z roku na rok następował gwałtowny rozwój tego typu tras komunikacyjnych.

Wykres 34. Gęstość ścieżek rowerowych na 10 tys. km²

Chart 34. Density of bicycle paths for 10 thous. km²

Analizując wskaźnik pokazujący długość ścieżek rowerowych na 10 tys. km², w 2016 r. województwo kujawsko-pomorskie z wynikiem 519,2 km zajęło 3 lokatę w rankingu województw. Dla kraju wskaźnik ten wyniósł 360,1 km, największe zagęszczenie ścieżek rowerowych zarejestrowano w województwie śląskim (635,4 km na 10 tys. km²), a najmniejsze w województwie świętokrzyskim (196,6 km na 10 tys. km²).

Spośród miast na prawach powiatu, gdzie zagęszczenie ścieżek rowerowych było dużo wyższe niż w pozostałych powiatach województwa kujawsko-pomorskiego, wskaźnik osiągnął największe wartości w Grudziądzu (9366,3 km ścieżek na 10 tys. km²) i w Toruniu (9073,6 km). Powiaty, w których zagęszczenie ścieżek rowerowych było znacznie większe niż w pozostałych jednostkach terytorialnych, to powiat bydgoski (1058,7 km ścieżek na 10 tys. km²) oraz powiat toruński (1038,7 km). Najmniejszą długość ścieżek rowerowych na 10 tys. km² zanotowano w powiecie lipnowskim (4,9 km).

Rozdział 5

Chapter 5

Stan środowiska naturalnego

The condition of the natural environment

Oprócz opisywanych czynników infrastrukturalno-ekonomicznych, na warunki życia ludności znacząco wpływa również jakość środowiska naturalnego. Stąd podkreślić należy rolę wszelkich zachowań i działań, zarówno organów administracji publicznej, jak i pojedynczych jednostek, podejmowanych w celu ochrony i ulepszenia środowiska dla obecnych i przyszłych pokoleń, zachowania ich prawa do korzystania z zasobów środowiska i utrzymania jego wartości. Ochroną winny być objęte wszystkie elementy środowiska przyrodniczego i kulturowego, które wraz z pozostałymi elementami środowiska życia człowieka, tj. warunkami mieszkaniowymi i socjalnymi, mogą zagwarantować odpowiednio wysoki poziom życia.

Charakterystyka środowiska naturalnego w województwie kujawsko-pomorskim

Characteristics of the natural environment in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship

Leśnictwo

Forestry

Wskaźnik lesistości wyraża udział lasów w ogólnej powierzchni jednostki terytorialnej. Wskaźnik ten jest uwzględniany przy ocenie warunków życia ze względu na funkcje lasów, takie jak zatrzymywanie pyłowych i gazowych zanieczyszczeń powietrza, rola rekreacyjna, regulacja stosunków wodnych, ochrona przed niektórymi klęskami żywiołowymi, wiązanie dwutlenku węgla i produkcja tlenu. W województwie kujawsko-pomorskim na przestrzeni lat 2009-2016 lesistość pozostawała na ustabilizowanym poziomie. W tym okresie wskaźnik wzrósł o 0,2 p. proc., przy czym dla Polski podniósł się o 0,4 p. proc., najwięcej w województwach: podkarpackim (o 1,0 p. proc.), warmińsko-mazurskim (o 0,9 p. proc.) i mazowieckim (o 0,7 p. proc.).

Lasy w 2016 r. stanowiły 23,5% powierzchni województwa, plasując je na 13 miejscu w kraju (w Polsce lesistość była na poziomie 29,5%). Niższy niż w województwie kujawsko-pomorskim wskaźnik lesistości odnotowano jedynie w 3 województwach: łódzkim (o 2,1 p. proc.) oraz lubelskim i mazowieckim (po 0,2 p. proc.). Województwa te charakteryzują się ponadto większym niż w województwie kujawsko-pomorskim i jednocześnie największym w kraju udziałem użytków rolnych w strukturze użytkowanych gruntów.

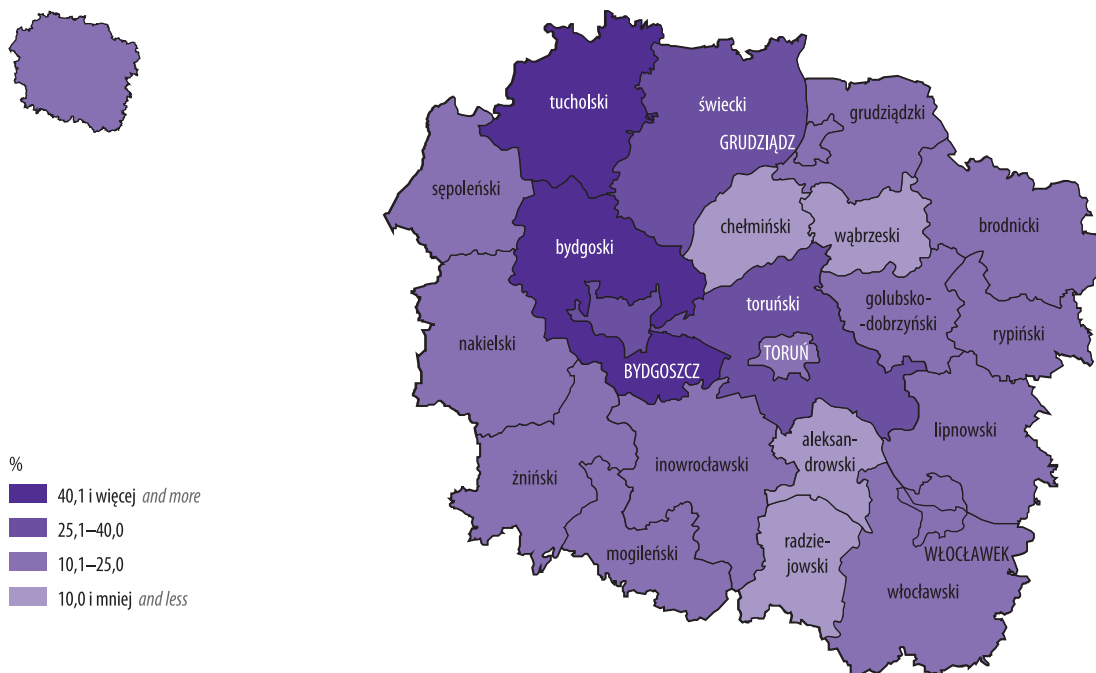
Daleka lokata województwa kujawsko-pomorskiego pod względem wartości wskaźnika lesistości wiąże się z rolniczym charakterem gospodarki województwa. Zarówno w miastach, jak i na wsiach województwa kujawsko-pomorskiego użytki rolne przeważały nad gruntami leśnymi. Udział lasów w powierzchni obszarów wiejskich w 2016 r. był o 7,1 p. proc. większy niż w powierzchni miast. Użytki ekologiczne (ok. 5 tys. ha) również zlokalizowane były głównie na terenach wiejskich, z wyjątkiem 3 ha w Tucholi oraz 1 ha we Włocławku.

Między powiatami województwa kujawsko-pomorskiego występowało jeszcze większe zróżnicowanie wskaźnika lesistości niż obserwowane między województwami. Lasy miały największy udział w powierzchni powiatów: tucholskiego (48,6%), bydgoskiego (40,8%), świeckiego (35,6%) i toruńskiego (33,7%). W powiatach o najmniejszym udziale lasów w ogólnej powierzchni (radziejowskim, chełmińskim,

aleksandrowskim i wąbrzeskim – wartość wskaźnika od 4,9% do 8,4%) jest on rekompensowany największym w województwie areałem użytków rolnych.

**Mapa 25. Lesistość w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r.
Stan w dniu 31 XII**

Map 25. Forest cover in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016
As of 31 XII

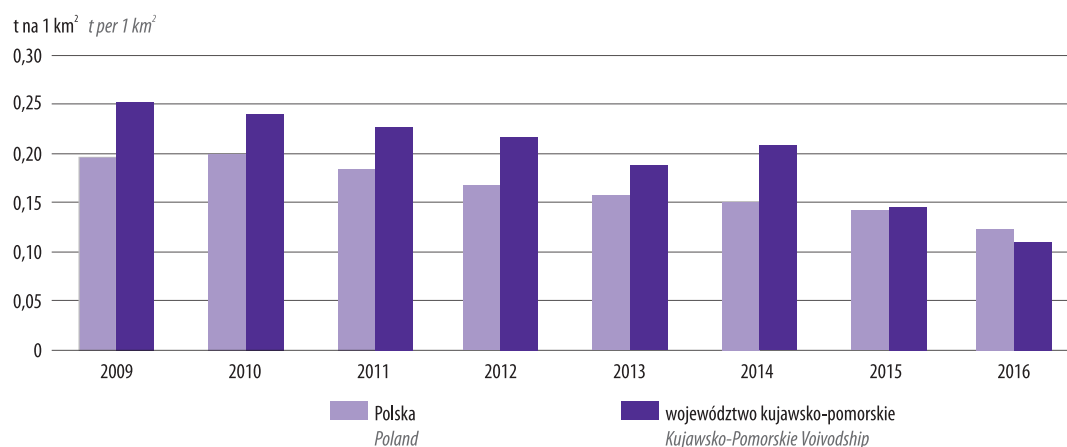
Na poziomie powiatów wskaźnik lesistości w latach 2009–2016 pozostawał stabilny z delikatną tendencją wzrostową. Spadek zaobserwowano jedynie w powiecie toruńskim (o 0,3 p. proc.), a także w Grudziądzu (o 1,2 p. proc.).

Emisja zanieczyszczeń

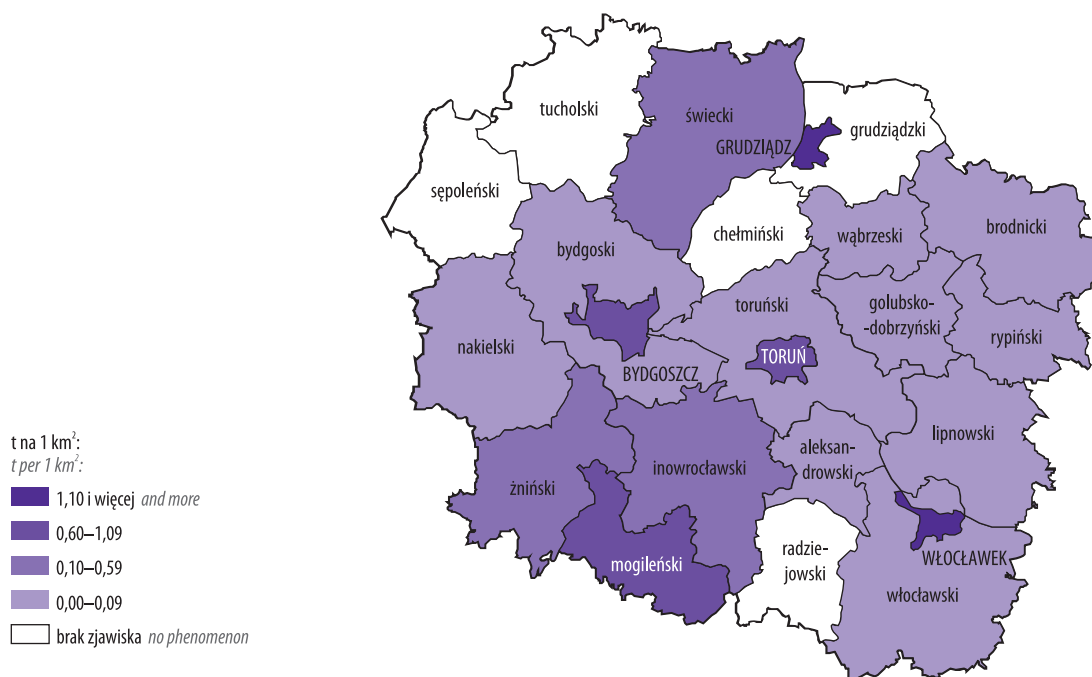
Emission of pollutants

Poważnym problemem środowiskowym, mającym istotny wpływ na warunki życia i zdrowie mieszkańców województwa kujawsko-pomorskiego jest zanieczyszczenie powietrza. Źródeł emisji uciążliwych dla ludzi jest wiele, najważniejsze to nieekologiczne piece domowe oraz zakłady przemysłowe. Zanieczyszczenia powietrza pochodzące z zakładów szczególnie uciążliwych cechuje szeroki zasięg, ponadto stężenia zanieczyszczeń z innych źródeł emisji są trudniej mierzalne, m.in. tzw. niska emisja pyłów i gazów z palenisk oraz transport. W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim emisja pyłów z zakładów klasyfikowanych jako szczególnie uciążliwe dla środowiska wynosiła 0,11 tony/rok w przeliczeniu na 1 km² powierzchni województwa. W 2016 r. z porównaniu z 2009 r. emisja pyłów w województwie kujawsko-pomorskim zmniejszyła się o 56,3%. Uzyskano wówczas najniższą od 2009 r. emisję zanieczyszczeń pyłowych. Emisja pyłów na 1 km² powierzchni w województwie kujawsko-pomorskim utrzymywała się na poziomie zbliżonym do większości województw. W porównaniu z województwami o skrajnych wartościach, była ona 7-krotnie niższa niż w województwie śląskim, natomiast 4-krotnie wyższa niż w warmińsko-mazurskim. Województwo kujawsko-pomorskie sąsiaduje z dwoma województwami o wyższej emisji – wielkopolskim i łódzkim. Pozostałe sąsiednie regiony odnotowały niższy poziom emisji na 1 km² powierzchni, a warmińsko-mazurskie najniższą wartość w kraju.

Wykres 35. Emisja zanieczyszczeń pyłowych na 1 km² powierzchni Chart 35. *Emission of particulates pollutants per 1 km² of area*

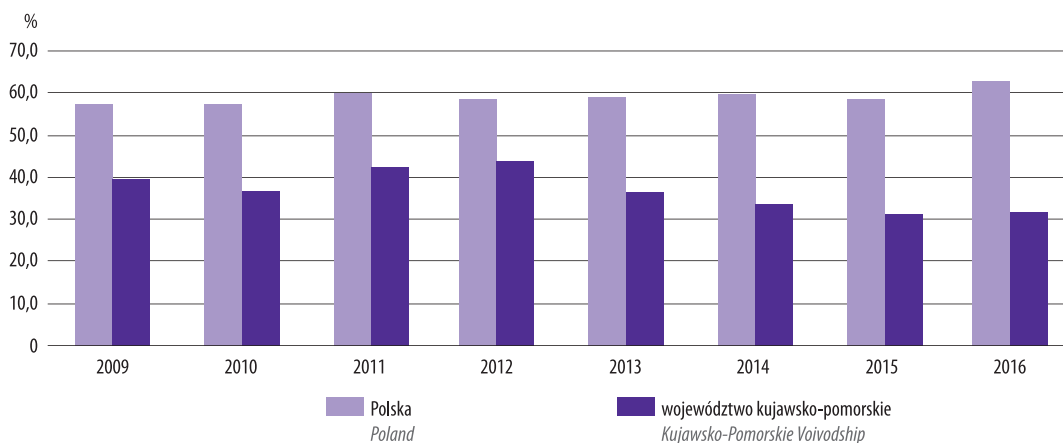
Spośród powiatów i miast na prawach powiatu, w których w 2016 r. odnotowano najwyższe poziomy zanieczyszczeń pyłowych zatrzymanych w urządzeniach do redukcji, najwyższy odsetek tych zanieczyszczeń w ilości zanieczyszczeń wytworzonych wystąpił w zakładach położonych w powiecie żnińskim (99,9%). Wysoki stopień redukcji wystąpił też w Bydgoszczy (99,8%) oraz w Toruniu i powiatach inowrocławskim oraz świeckim (w każdej z wymienionych jednostek terytorialnych po 99,6%). Pomimo tak wysokiego odsetka zatrzymanych zanieczyszczeń pyłowych, najwyższą ich emisję w przeliczeniu na jednostkę powierzchni zmierzono we Włocławku, Grudziądzu, Toruniu i Bydgoszczy, a wśród powiatów: w inowrocławskim, żnińskim i świeckim.

Mapa 26. Emisja zanieczyszczeń pyłowych na 1 km² powierzchni w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. Map 26. *Emission of particulates pollutants per 1 km of area in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016*

Na terenie województwa kujawsko-pomorskiego w zakładach szczególnie uciążliwych zatrzymano 31,6% wytworzonych zanieczyszczeń gazowych – to dwukrotnie mniej niż w kraju, a także mniej niż w województwie w 2009 roku (39,6%). W 2016 r. tylko w 4 województwach: warmińsko-mazurskim, podlaskim, podkarpackim i śląskim udział zatrzymanych zanieczyszczeń gazowych był niższy niż w województwie kujawsko-pomorskim. Z zakładów położonych na terenie województwa kujawsko-pomorskiego emitowanych było mniej zanieczyszczeń gazowych niż w województwach: łódzkim, mazowieckim i wielkopolskim. Mniejszym emiterym niż w województwie kujawsko-pomorskim były zakłady na terenie województw: warmińsko-mazurskiego i pomorskiego. Emisja zanieczyszczeń gazowych w województwie kujawsko-pomorskim przy zatrzymaniu lub zneutralizowaniu na poziomie 31,6% zanieczyszczeń w urządzeniach do redukcji lokowała województwo na 7 pozycji w kraju (w kolejności malejącej). Emisja była 14-krotnie niższa niż w województwie śląskim i 6-krotnie wyższa niż w województwie lubuskim.

W urządzeniach oczyszczających głównie zatrzymywane były węglowodory (91,2%), tlenki azotu (13,9%) oraz dwutlenek siarki (11,7%). Emisja dwutlenku siarki w województwie kujawsko-pomorskim była wyższa niż w 10 województwach, a tlenków azotu wyższa niż w 8 województwach. W województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. w porównaniu z 2009 r. nastąpił najwyższy, po województwach: śląskim i warmińsko-mazurskim, wzrost emisji zanieczyszczeń gazowych (bez dwutlenku węgla) o 2,8%. Wpłynęło to na zmianę pozycji województwa kujawsko-pomorskiego w rankingu województw pod względem najmniejszej emisji z 8 na 10 miejsce w 2016 r.

Wykres 36. Zanieczyszczenia gazowe zatrzymane lub zneutralizowane w zakładach szczególnie uciążliwych
Chart 36. Gases pollutants retained or neutralized in plants of significant nuisance

Najwięcej zanieczyszczeń gazowych emitowały zakłady z powiatów: inowrocławskiego, świeckiego, żnińskiego, a wśród miast na prawach powiatu – z Włocławka i Bydgoszczy. Urządzenia do zatrzymywania zanieczyszczeń gazowych były najwydajniej eksploatowane w powiatach golubsko-dobrzyńskim, wąbrzeskim oraz we Włocławku, gdzie zatrzymały odpowiednio: 75,8%, 70,1% i 64,3% zanieczyszczeń wytworzonych. Zakłady dysponowały mniejszą liczbą urządzeń do redukcji zanieczyszczeń gazowych niż do redukcji zanieczyszczeń pyłowych.

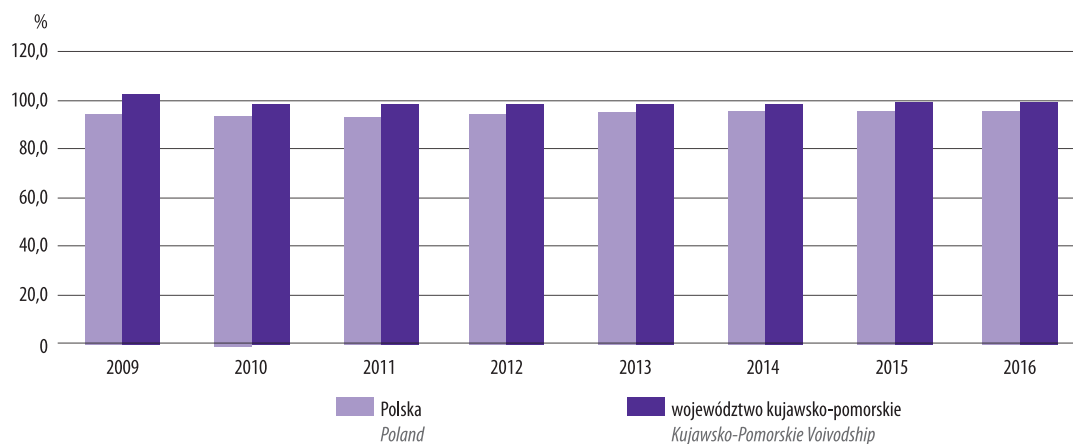
W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim ochrona powietrza atmosferycznego i klimatu była priorytetem, na który przeznaczono 62,6% nakładów na ochronę środowiska. Z kolei na finansowanie zadań z zakresu gospodarki ściekowej i ochrony wód przeznaczono 22,9% nakładów.

W 2016 r. w przeliczeniu na 1 km² powierzchni województwa odprowadzono bezpośrednio do wód lub do ziemi 7,1 dam³ ścieków przemysłowych i komunalnych wymagających oczyszczania, była to 5 w kolejności malejącej wartość w kraju. W Polsce w analizowanym roku odprowadzono 6,9 dam³/km² ścieków. W porównaniu z 2009 r. większy niż w województwie kujawsko-pomorskim przyrost dla tej wartości (na poziomie 1,0 dam³/km²) zaobserwowano tylko w województwach świętokrzyskim i wielkopolskim. Od

2009 roku ilość odprowadzanych do wód lub do ziemi ścieków komunalnych i przemysłowych wymagających oczyszczenia wzrosła o 16,2%, ścieków oczyszczanych o 12,3%, natomiast ilość ścieków nieoczyszczonych spadła w skali 6 lat o 33,6%.

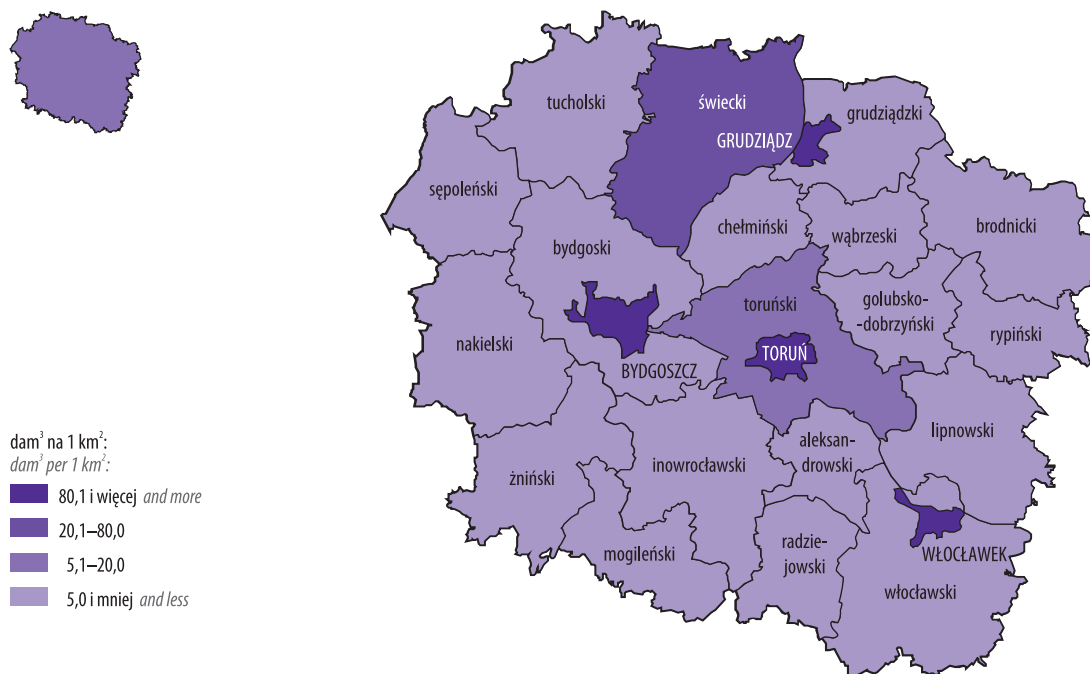
Wykres 37. Udział ścieków przemysłowych i komunalnych oczyszczanych w ściekach wymagających oczyszczenia

Chart 37. Industrial and municipal wastewater treated in wastewater requiring treatment

Mapa 27. Ścieki przemysłowe i komunalne odprowadzone do wód lub do ziemi wymagające oczyszczenia, na 1 km² powierzchni w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r.

Map 27. Industrial and municipal wastewater discharged into waters or into the Ground requiring treatment, per 1 km of area in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016

Udział ścieków oczyszczonych w ogólnej ilości ścieków wytworzonych przez lata utrzymywał się na ustalonym poziomie. W 2016 r. wyniósł 98,4%, tj. o 3,2 p. proc. więcej niż średnio w Polsce. Ilość ścieków oczyszczanych mechanicznie w województwie w porównaniu z 2009 r. wzrosła o 26,1%, natomiast o 9,0% zwiększyło się oczyszczanie z podwyższonym usuwaniem biogenów oraz o 6,4% metodami biologicznymi. Trzykrotnie zwiększyła się ilość ścieków oczyszczanych metodami chemicznymi, które stosowane są wyłącznie do oczyszczania ścieków przemysłowych.

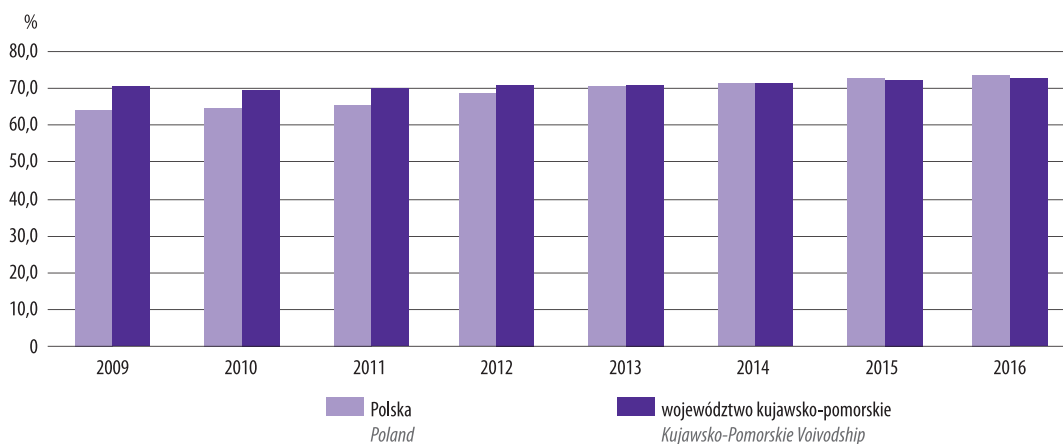
Najwięcej ścieków wymagających oczyszczania powstało w powiatach: świeckim i toruńskim, w których oczyszczaniu poddano 100% z nich, a także w Bydgoszczy, gdzie oczyszczono 92,6% ścieków. Najmniejszy udział ścieków oczyszczanych w wymagających oczyszczania odnotowano właśnie w Bydgoszczy, a także w powiatach bydgoskim (95,2%) i aleksandrowskim (95,9%). Wyższy niż średnio dla województwa odsetek ścieków oczyszczanych odnotowano w 14 spośród 19 powiatów oraz w 3 spośród 4 miast na prawach powiatu.

W województwie kujawsko-pomorskim od 2009 r. o 2,5 p. proc. zwiększył się odsetek ludności korzystającej z oczyszczalni ścieków komunalnych, natomiast w Polsce o 9,3 p. proc., co wpłynęło na spadek pozycji województwa kujawsko-pomorskiego z 6 w 2009 r. na 9 w 2016 r.

W 2016 r. 72,8% ludności w województwie kujawsko-pomorskim korzystało z oczyszczalni ścieków, z czego w miastach 96,6%, a na wsiach 37,8%. Różnice między ludnością miast i wsi poszczególnych powiatów mieściły się w zakresie od ok. 30,0 p. proc. w powiecie tucholskim po przekraczającą 70,0 p. proc. różnicę w powiatach rypińskim i lipnowskim.

Pod względem udziału ludności miast korzystającej z oczyszczalni ścieków województwo kujawsko-pomorskie zajęło 1 miejsce w Polsce (w 2009 r. 6 pozycja), natomiast na obszarach wiejskich wskaźnik ten uplasował województwo na 11 lokacie (wobec 5 pozycji w 2009 r.).

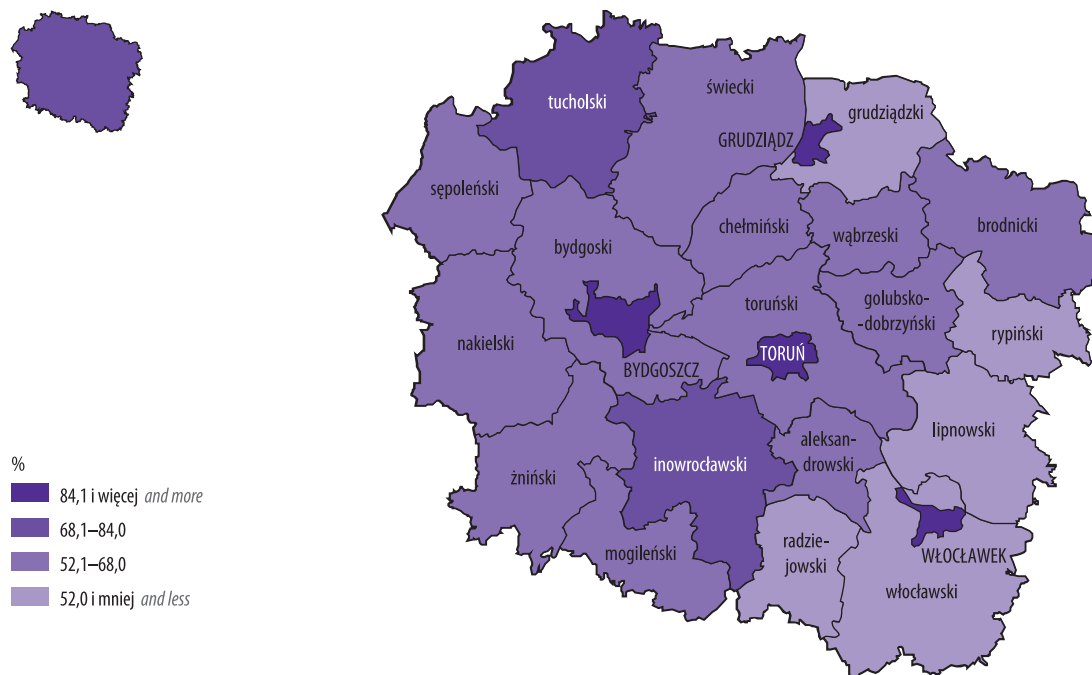
Wykres 38. Udział ludności korzystającej z oczyszczalni ścieków
Chart 38. Share of population connected to wastewater treatment plants

Najwyższe wskaźniki odnotowano dla miast na prawach powiatu, a szczególnie Bydgoszczy, w której 100% ludności było obsługiwanych przez oczyszczalnie ścieków. Wśród powiatów zróżnicowanie było większe, od 74,9% w powiecie tucholskim do 36,4% w powiecie radziejowskim.

Mapa 28. Udział ludności korzystającej z oczyszczalni ścieków w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r.

Map 28. Share of population connected to wastewater treatment plants in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016

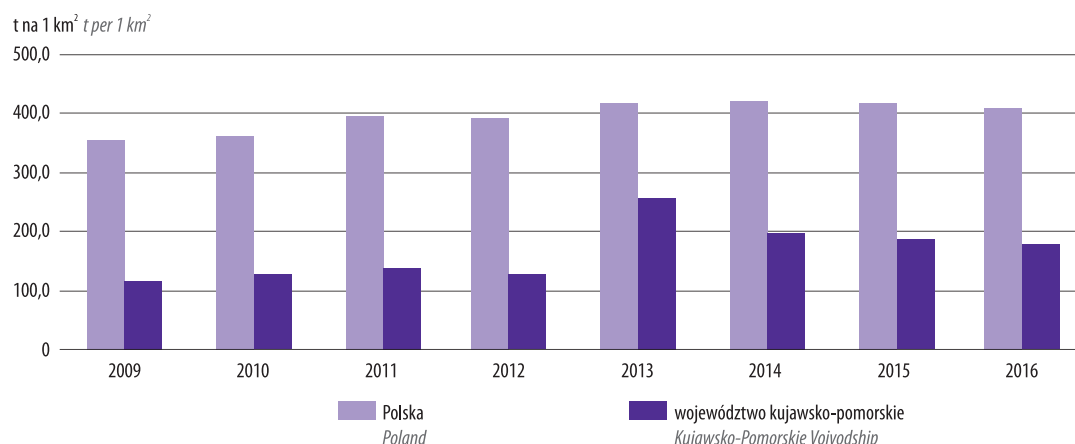

Obowiązek zagospodarowania odpadów wytworzonych, nie obejmujący odpadów komunalnych, nałożony jest ustawowo na przedsiębiorstwa w których one powstają lub przez które są przejmowane. W 2016 r. w województwie kujawsko-pomorskim wytworzono 3,2 mln ton odpadów, o 54,3% więcej niż w 2009 r. W 2016 r. większość odpadów wytworzonych była unieszkodliwiona w zakładzie (44,7%) lub przekazana innym odbiorcom w celu odzysku lub unieszkodliwienia (42,2%). Pozostałe 9,9% odpadów wytworzonych zostało poddane odzyskowi w zakładach, a 3,2% - magazynowane czasowo. W kraju najczęściej odpady były przekazywane innym odbiorcom (58,0%). Poza tym zakłady własnymi siłami unieszkodliwiły 20,5% odpadów, odzyskowi poddały 19,7%, a magazynowały czasowo 1,8%.

W województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r. wytworzono 177,1 ton odpadów na 1 km² powierzchni (w 2009 r. 114,8 t/km²), w Polsce – 410,3 tony na 1 km². Wśród województw sytuacja była bardzo zróżnicowana. Województwo kujawsko-pomorskie zajęło 8 lokatę licząc od województwa z najniższą ilością odpadów, przy czym ilość wytworzona w województwie kujawsko-pomorskim była 5 razy wyższa niż w województwie podlaskim i jednocześnie 15 razy mniejsza niż w śląskim.

Analizując wskaźnik w przekroju miasto/wieś można zauważyć, że większość odpadów była wytworzona w miastach (w województwie 1774,8 t/km², w kraju – 4059,4 t/km²). Ilość odpadów przypadająca na 1 km² terenów wiejskich to 99,8 ton w województwie oraz 136,7 ton w kraju.

Wykres 39. Odpady wytworzone w ciągu roku (z wyłączeniem odpadów komunalnych)
 Chart 39. Waste generated during the year (excluding municipal waste)

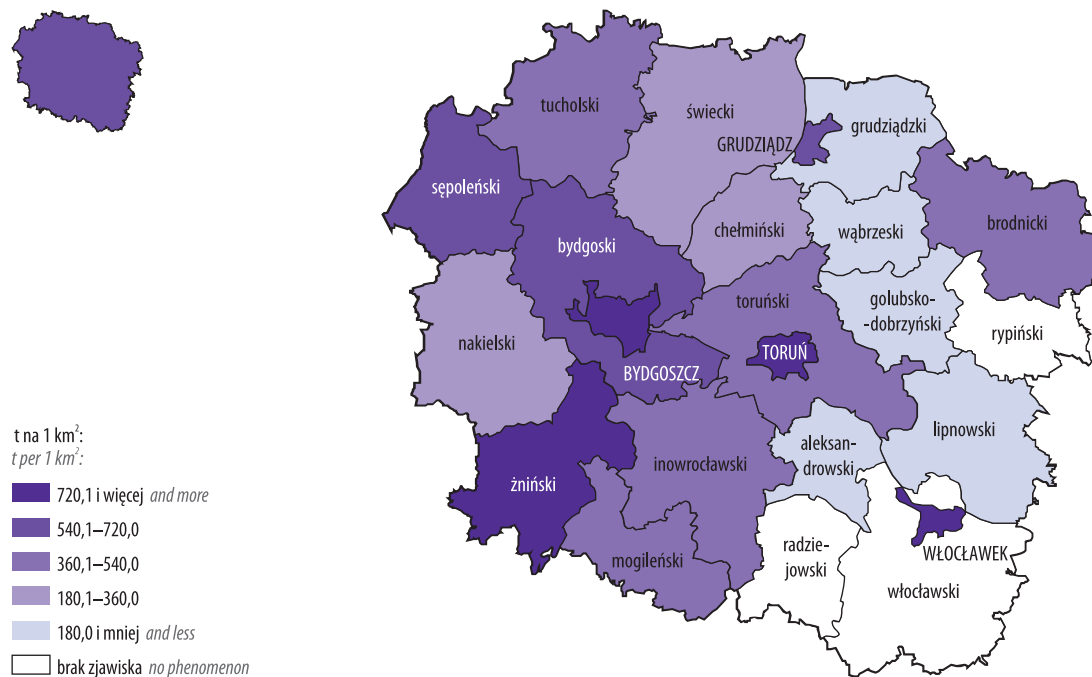

Najwięcej odpadów na 1 km² powierzchni wytworzyły zakłady w powiatach żnińskim (1434,9 t/km²) oraz inowrocławskim (605,5 t/km²), a wśród miast na prawach powiatu w Grudziądzu (940,1 t/km²) oraz we Włocławku (812,4 t/km²).

Największą część odpadów poddano odzyskowi w powiatach inowrocławskim (39,7% odpadów poddanych odzyskowi w województwie) oraz grudziądzkim (15,7%) i nakielskim (14,2%). Natomiast unieszkodliwienie 97,4% odpadów odbyło się w powiecie żnińskim. Z kolei wśród odpadów przekazywanych innym odbiorcom najwięcej pochodziło z powiatu inowrocławskiego (41,5%) oraz świeckiego (21,0%).

Mapa 29. Odpady wytworzone (z wyłączeniem odpadów komunalnych) w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 r.

Map 29. Waste generated during the year (excluding municipal waste) in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in 2016

Podsumowanie

Summary

W literaturze badań nad warunkami i poziomem życia ludności pojęcie warunków życia jest utożsamiane z warunkami bytu i opisuje całokształt czynników determinujących zaspokojenie potrzeb człowieka lub stan ich zaspokojenia. W badaniach GUS zasadnicze obszary badań warunków życia dotyczą kondycji materialnej, zabezpieczenia egzystencjonalnego i środowiskowego życia jednostek, a więc opisują obiektywne warunki o charakterze infrastrukturalnym, w jakich żyje społeczeństwo, gospodarstwo domowe lub jednostka. W niniejszym opracowaniu warunki życia ludności w województwie kujawsko-pomorskim scharakteryzowano w oparciu o dostępne dane statystyczne, opisujące materialną sytuację gospodarstw domowych i ekonomiczne uwarunkowania regionu.

W analizie warunków życia istotne są nie tylko wartości dobranych cech, opisujących natężenie zjawisk, ale także ich dynamika. Obserwowane w województwie kujawsko-pomorskim procesy, ich stan i zmiany, skłaniają do uznania przedstawionych warunków życia w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 roku za gorsze niż przeciętne w Polsce. Z przeprowadzonych analiz wynika, że wartość większości przytoczonych mierników wzrosła w stosunku do roku 2013, tj. do stanu opisanego w poprzednim opracowaniu¹, jednak w przeważającej części nadal pozostają one na poziomie poniżej średniej dla Polski. Obrazuje to tabela 11.

Najbardziej syntetycznym miernikiem warunków życia jest przyrost rzeczywisty ludności, ponieważ we względnie otwartych systemach polityczno-społecznych, pozwalających na przemieszczanie się ludzi z i na zewnątrz układu, o wyborze miejsca zamieszkania decyduje najczęściej racjonalnie umotywowana ocena warunków życia oraz możliwości rozwoju jednostek i grup społecznych. Indywidualna ocena warunków życia i szans na pomyślne trwanie leży zatem u podstaw decyzji migracyjnych oraz prokreacyjnych w ramach danej kultury. Dowodził tego już pod koniec XIX wieku Ernst Georg Ravenstein, który twierdził, że najważniejszym czynnikiem migracji jest naturalna dla człowieka chęć życia w lepszych warunkach materialnych. Twierdzenie to jest nadal aktualne – współcześnie głównym źródłem migracji na świecie są motywy ekonomiczne i dążenie do poprawy warunków życia. Wartości składowych przyrostu rzeczywistego pozwalają wejść w głąb kwestii demograficznych. Kombinacja przyrostu naturalnego ludności (PN) i salda migracji (wewnętrznych i zagranicznych - SM) charakteryzuje stan demograficzny terytorium i tendencje rozwoju ludności. John Webb na podstawie relacji wartości przyrostu naturalnego i salda migracji przeliczanych na 1000 mieszkańców wyróżnił 8 klas rozwoju demograficznego². Metoda pozwala określić kierunek i główny czynnik zmiany liczby ludności, syntetyzuje także sytuację demograficzną w analizowanej przestrzeni.

¹ Warunki życia w województwie kujawsko-pomorskim w 2013 r., Seria Informacje i opracowania statystyczne, Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2014.

² Webb J.W., 1963, The natural and migration components of population changes in England and Wales 1921-1931, *Economic Geography*, 39 (2), 130-148.

Tabela 11. Zmiany wybranych wskaźników charakteryzujących warunki życia mieszkańców województwa kujawsko-pomorskiego

Table 11. Changes in selected indicators characterizing the living conditions in Kujawsko-Pomorskie Voivodship

L.p.	Wyszczególnienie Specification	Poprawa lub pogorszenie zjawiska w 2016 roku w relacji do roku 2009 Improvement or deterioration of the phenomenon in 2016 in relation to 2009	Poprawa lub pogorszenie zjawiska w 2016 roku w relacji do roku 2013 Improvement or deterioration of the phenomenon in 2016 in relation to 2013	Stan zjawiska w 2016 roku w relacji do stanu przeciętnego dla całej Polski (2016) State of the phenomenon in 2016 in relation to the average for Poland (2016)
aspekt ekonomiczny economic aspect				
1	Podmioty gospodarki narodowej wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności Entities of the national economy entered in the REGON register per 10 thous. population	↗	↗	<
2	Stopa bezrobocia rejestrowanego Registered unemployment rate	↗	↗	<
3	Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto Average monthly gross wages and salaries	↗	↗	<
4	Mieszkania oddane do użytkowania na 1000 ludności Dwellings completed per 1000 population	↘	↘	<
infrastruktura społeczna social infrastructure				
5	Liczba ludności przypadająca na 1 lekarza Population per doctor	↗	↗	<
6	Dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego, przypadające na 1000 dzieci w wieku od 3 do 5 lat Children attending pre-primary education establishments per 1000 children from 3 to 5 years old	↗	↗	<
7	Studenci szkół wyższych na 10 tys. ludności w wieku 19-24 lata Students of higher education institutions per 10 thous. population aged 19-24	↘	↘	<
8	Imprezy organizowane przez instytucje kultury na 10 tys. ludności Events organized by cultural institutions per 10 thous. population	↗	↗	<
infrastruktura techniczna technical infrastructure				
9	Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania w zasobach mieszkaniowych na 1 osobę w m ² Average useful floor area of dwellings in dwellings stock per person in m ²	↗	↗	<
10	Odsetek ludności korzystającej z sieci wodociągowej Percentage of population using water supply network	↗	↗	>
11	Długość eksploatowanych linii kolejowych normalnotorowych w km na 100 km ² powierzchni Length of standard gauge railway lines operated in km per 100 km ² of area	↘	↗	>
12	Długość ścieżek rowerowych na 10 tys. km ² powierzchni Length of bicycle lane per 10 thous. km ² of area	↗	↗	>
stan środowiska naturalnego state of the natural environment				
13	Wskaźnik lesistości (%) Forest cover (%)	↗	↗	<
14	Emisja zanieczyszczeń pyłowych na 1 km ² powierzchni Emission of particulates pollutants per 1 km ² of area	↗	↗	>
15	Ludność korzystająca z oczyszczalni ścieków (%) Population connected to wastewater treatment plants (%)	↗	↗	<
16	Odpady wytworzone w ciągu roku w tonach (z wyłączeniem odpadów komunalnych) na km ² powierzchni Waste generated during the year in tonnes (excluding municipal waste) per km ² of area	↘	↗	>

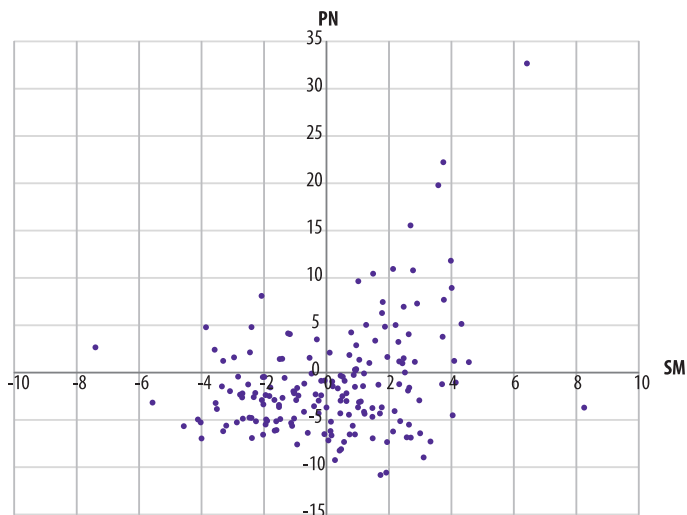
Objaśnienie: ↗ poprawa lub ↘ pogorszenie wskaźnika między rokiem 2009/2013 a 2016; < gorszy stan lub > lepszy stan zjawiska w relacji do poziomu ogólnopolskiego.

Explanation: ↗ improvement or ↘ deterioration of the indicator between 2009/2013 and 2016, < worse condition or > better condition of the phenomenon in relation to the national level.

Wykres 40. Średni roczny przyrost naturalny i saldo migracji w gminach województwa kujawsko-pomorskiego w latach 2014-2016

Chart 40. Average annual natural increase and net migration in gminas of Kujawsko-Pomorskie Voivodship in the years 2014-2016

Uzyskane wyniki analizy zmian demograficznych pokazały, że w latach 2014-2016³ ok. 45% gmin województwa kujawsko-pomorskiego miało ujemny średni roczny przyrost naturalny, oraz że niemal 70% gmin wykazywało ujemne saldo migracji. Najwyższy średni przyrost naturalny na 1000 ludności w województwie kujawsko-pomorskim w tym okresie odnotowano w gminach położonych w bezpośredniej bliskości Bydgoszczy (np. na terenie wiejskim gminy Solec Kujawski: 8 osób na 1000 ludności) i Torunia (w gminie wiejskiej Obrowo: 6 osób/1000 ludności). Najniższy przyrost naturalny wystąpił w południowej części województwa w gminie wiejskiej Zakrzewo: minus 7 osób na 1000 ludności. Rekordowe roczne wartości salda migracji dla lat 2014-2016 zanotowano w strefach oddziaływania stolic województwa, w tym zwłaszcza w gminach wiejskich: Obrowo (33 osoby na 1000 ludności), Osielsko (22 osoby/1000 ludności) i Białe Błota (20 os./1000 ludn.). W efekcie na wymienionych terenach wystąpił najwyższy w województwie średni roczny przyrost rzeczywisty ludności. Do rozwojowych demograficznie obszarów należała też gmina wiejska Brodnica. Największy średni ubytek ludności w przeliczeniu na 1000 mieszkańców miał miejsce w małych miastach: Nowe (etnograficzne Kociewie) i Barcin (historyczne Pałuki), a także w położonych w okolicach Włocławka gminach wiejskich Skrwilno, Koneck i Boniewo.

Biorąc pod uwagę zróżnicowanie przyrostu rzeczywistego w jednostkach terytorialnych województwa kujawsko-pomorskiego wydzielono 4 typy:

typ I, rozwoju demograficznego, który obejmował gminy o średnim rocznym wzroście liczby ludności spowodowanym dodatnim przyrostem naturalnym i dodatnim saldem migracji;

typ II, wymiany demograficznej – o średnim rocznym wzroście liczby ludności, o którym decydował albo przyrost naturalny albo saldo migracji;

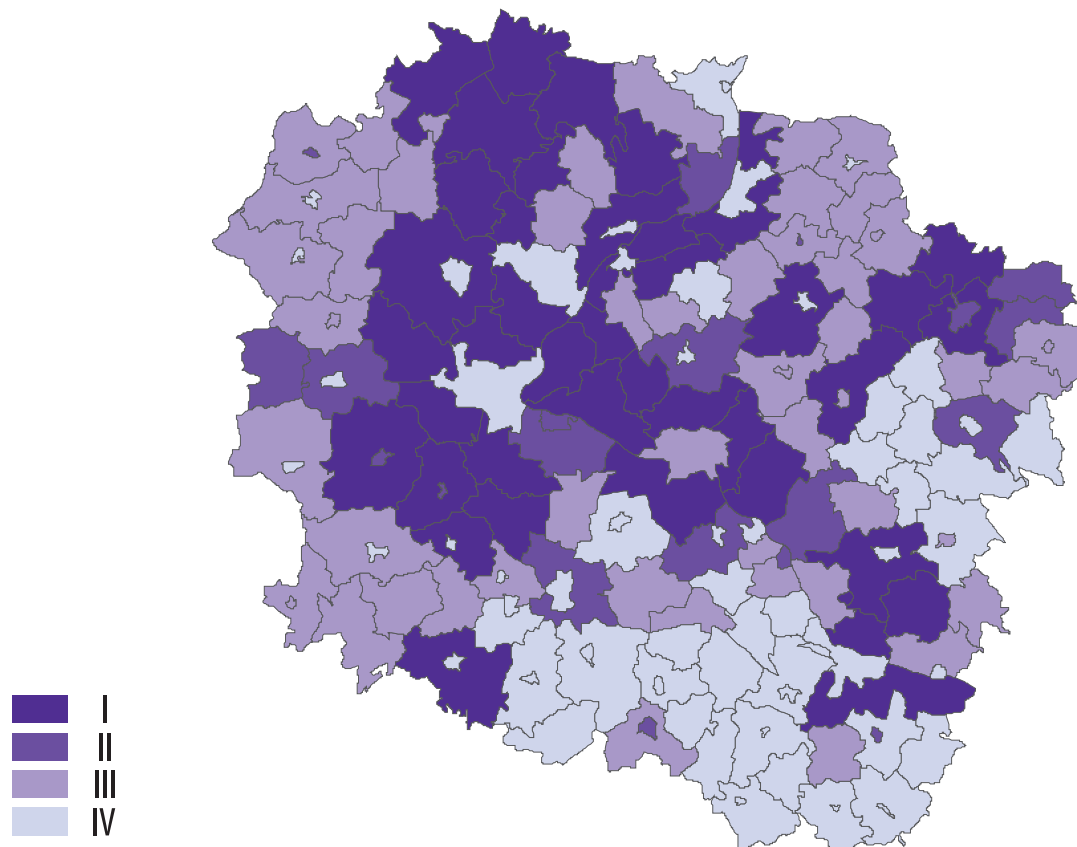
typ III, stagnacji demograficznej, charakteryzujący gminy o rocznym spadku liczby ludności, o którym decydował albo przyrost naturalny albo saldo migracji;

typ IV, regresji demograficznej, cechujący gminy, w których występował spadek liczby ludności, powodowany ujemnym przyrostem naturalnym i ujemnym saldem migracji.

³ Dla wyeliminowania incydentalnych, rocznych wahań parametrów demograficznych, w analizie aktualnego stanu zjawisk ludnościowych uwzględniono, jako minimalne dla tego rodzaju badań, okresy 3-letnie. Dlatego w analizie sytuacji demograficznej dla roku 2016 odwołano się do danych z lat 2014-2016.

Mapa 30. Typologia rozwoju demograficznego gmin województwa kujawsko-pomorskiego – stan na koniec 2016 r.

Map. 30. Typology of demographic development of gminas in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship – at the end of 2016

Typ I rozwoju demograficznego był reprezentowany przez 22% ogółu gmin w województwie. Były one położone głównie wokół największych miast województwa, przy czym same miasta reprezentowały: typ regresyjny (Bydgoszcz, Włocławek, Grudziądz) lub stagnacyjny (Toruń). Demograficznie rozwijały się także gminy położone w dolinach rzek lub w ich sąsiedztwie, w których lasy mają znaczący udział w powierzchni. Może to wskazywać na preferencje mieszkańców w wyborze miejsc zamieszkania, tzn. zainteresowanie osiedlaniem się na obszarach o wysokich walorach przyrodniczych i świadczyć tym samym o wysokiej randze czynnika środowiskowego w zachowaniach migracyjnych ludności.

Typ II (wymiany demograficznej – wzrost liczby ludności) objął 11% badanych gmin. Były to głównie tereny wiejskie gmin miejsko-wiejskich oraz gminy wiejskie rozmieszczone w różnych częściach województwa.

Większa część obszaru województwa (niemal 2/3 gmin) wykazywała w analizowanych latach ubytek ludności. Oznaki regresji demograficznej (typ IV) wystąpiły w 37% gmin, a stagnacji (typ III) w niemal 30% jednostek samorządu gminnego. Typy te występowały głównie w południowej części województwa, na obszarach rolniczych dawnego zaboru rosyjskiego. Zjawisko odpływu ludności z tych terenów jest echem i konsekwencją dawnego przeludnienia agrarnego i jednocześnie przejawem naturalnego procesu dostosowywania liczby ludności do struktury agrarnej oraz możliwości ekonomicznych małych gospodarstw rolnych, charakteryzujących ten obszar.

Znaczny zasięg zjawisk depopulacyjnych pozwala wnioskować, że w województwie kujawsko-pomorskim w 2016 roku występowały niezadawalające warunki do życia. Wydaje się to potwierdzać analiza pozademograficznych cech statystycznych. W 2016 roku wartości przeważającej części z nich były na poziomie niższym niż w większości województw. Taka sytuacja daje niewątpliwie asumpt do migracji mieszkańców poza granice regionu w poszukiwaniu lepszych warunków materialnych, zabezpieczenia egzystencjonalnego czy środowiskowego. Kontynuacja analiz z użyciem klasyfikacji Webba w kolejnych latach i porównanie ich wyników mogłyby wskazać kierunki przemian demograficznych oraz miejsca koniecznych interwencji województwa w zakresie polityki rozwoju społeczno-gospodarczego.

Uwagi metodyczne

Definicje pojęć i źródła danych

1. Dane dotyczące ludności opracowano na podstawie:
  - 1) bilansów stanu i struktury ludności na terenie gminy. Bilanse ludności sporządzane są dla okresów międzyspisowych w oparciu o wyniki ostatniego spisu powszechnego, przy uwzględnieniu:
    - a) zmian w danym okresie spowodowanych ruchem naturalnym (urodzenia, zgony) i migracjami ludności (zameldowania i wymeldowania na pobyt stały z innych gmin i z zagranicy), a także przesunięciami adresowymi ludności z tytułu zmian administracyjnych,
    - b) różnicy między liczbą osób zameldowanych na pobyt czasowy ponad 3 miesiące (do 2005 r. – ponad 2 miesiące) na terenie gminy a liczbą osób czasowo nieobecnych, uzyskiwanej z cyklicznie przeprowadzanych badań;
  - 2) rejestrów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji – o migracjach wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały (od 2006 r. źródłem tych danych jest rejestr PESEL – Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności);
  - 3) sprawozdawczości urzędów stanu cywilnego – o zarejestrowanych małżeństwach, urodzeniach i zgonach;
  - 4) sprawozdawczości sądów – o prawomocnie orzeczonych rozwodach.
2. **Dane o ludności**, a także współczynniki demograficzne oraz przeliczenia na 1 mieszkańca (1000 ludności itp.) opracowano przy przyjęciu liczby ludności zbilansowanej:
  - do 2009 r. – w oparciu o wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002 (według każdorazowego podziału administracyjnego),
  - od 2010 r. – w oparciu o wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 (dla lat 2010 i 2011 zastosowano podział administracyjny z dnia 31 XII 2011 r.).
3. Przez ludność **w wieku produkcyjnym** rozumie się ludność w wieku zdolności do pracy. Dla mężczyzn przyjęto wiek 18-64 lata, dla kobiet 18-59 lat.
Przez ludność **w wieku nieprodukcyjnym** rozumie się ludność **w wieku przedprodukcyjnym**, tj. do 0-17 lat oraz ludność **w wieku poprodukcyjnym**, tj. mężczyźni — 65 lat i więcej, kobiety — 60 lat i więcej.
4. **Współczynnik obciążenia demograficznego** jest to liczba ludności w wieku nieprodukcyjnym przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym.
5. **Współczynnik feminizacji** jest to przeciętna liczba kobiet przypadająca na 100 mężczyzn.
6. Dane o **ruchu naturalnym ludności** w podziale terytorialnym opracowano w następujący sposób: małżeństwa — wszystkie te małżeństwa, w których dla jednej ze stron (mężczyzny lub kobiety) miejscem stałego zamieszkania przed zawarciem związku małżeńskiego była Polska. Jako kryterium podziału na województwa (powiaty, miasto, wieś) przyjęto województwo zamieszkania męża lub — gdy mąż mieszkał za granicą — województwo zamieszkania żony; rozwody — według miejsca zamieszkania osoby wnoszącej powództwo o rozwód, jako kryterium podziału na województwa (powiaty, miasto, wieś) przyjęto województwo zamieszkania osoby wnoszącej powództwo o rozwód lub — w przypadku gdy pozew wniosła osoba zamieszkała za granicą — rozwód został zaliczony do województwa, które stanowi miejsce zamieszkania współmałżonka. W podziale terytorialnym nie uwzględnia się przypadków, gdy oboje małżonkowie w momencie wniesienia powództwa zamieszkiwali za granicą; separacje — według miejsca zamieszkania osoby wnoszącej powództwo, a w przypadku zgodnego wniosku stron — według miejsca zamieszkania męża. Jako kryterium podziału na województwa (powiaty, miasto, wieś) przyjęto województwo zamieszkania osoby wnoszącej powództwo o separację lub — w przypadku gdy pozew wniosła osoba zamieszkała za granicą — separacja została zaliczona do województwa, w którym zamieszkiwał współmałżonek. W podziale

terytorialnym nie uwzględnia się przypadków, gdy oboje małżonkowie w momencie wniesienia powództwa mieszkali za granicą; urodzenia — według miejsca zamieszkania matki noworodka; zgony — według miejsca zamieszkania osoby zmarłej.

Przyrost naturalny ludności stanowi różnicę między liczbą urodzeń żywych i zgonów w danym okresie.

Dane o urodzeniach i zgonach prezentowane są zgodnie z kryteriami definicji urodzenia i zgonu noworodka rekomendowanej przez Światową Organizację Zdrowia.

7. Współczynnik dzietności oznacza liczbę dzieci, które urodziłaby przeciętnie kobieta w ciągu całego okresu rozrodczego (15 - 49 lat) przy założeniu, że w poszczególnych fazach tego okresu rodziłaby z intensywnością obserwowaną w badanym roku, tzn. przy przyjęciu cząstkowych współczynników płodności z tego okresu za niezmiennie.
8. Mediana wieku (wiek środkowy) ludności (w tym przypadku wieku matek) jest parametrem wyznaczającym granicę wieku, którą połowa ludności już przekroczyła, a druga połowa jeszcze nie osiągnęła.
9. Dane o **migracjach** ludności opracowano na podstawie informacji o zameldowaniach na pobyt stały. Informacje te nie uwzględniają zmian adresu w obrębie tej samej gminy (miasta), z wyjątkiem gmin miejsko-wiejskich, dla których został zachowany podział na tereny miejskie i wiejskie.
10. Współczynniki dotyczące ruchu naturalnego i migracji ludności w podziale terytorialnym obliczono jako iloraz liczby faktów określonego rodzaju i liczby ludności według stanu w dniu 30 VI.
11. **Przeciętne dalsze trwanie życia** wyraża średnią liczbę lat, jaką ma jeszcze do przeżycia osoba w wieku „x” lat, przy założeniu stałego poziomu umieralności z okresu, dla którego opracowano tablice trwania życia.
12. Informacje dotyczące budżetów jednostek samorządu terytorialnego opracowano w Głównym Urzędzie Statystycznym na podstawie sprawozdań Ministerstwa Finansów.

Podstawę prawną gospodarki finansowej samorządów województw stanowiły:

- ustawa z dnia 27 VIII 2009 r. o finansach publicznych (tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r. poz. 1870 z późn. zm.),
- przepisy wprowadzające ustawę o finansach publicznych (Dz.U. z 2009 r. Nr 157, poz. 1241 z późn. zm.),
- ustawa z dnia 5 VI 1998 r. o samorządzie województwa (tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r. poz. 486 z późn. zm.),
- ustawa z dnia 13 XI 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego (tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r. poz. 198 z późn. zm.),
- rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 16 I 2014 r. w sprawie sprawozdawczości budżetowej (Dz.U. z 2016 r. poz. 1015 z późn. zm.).

Dochody i wydatki budżetów jednostek samorządu terytorialnego grupuje się zgodnie z zasadami określonymi w ustawie o finansach publicznych, tj. na działy — określające rodzaj działalności oraz paragrafy — określające rodzaj dochodu, przychodu lub wydatku. Prezentowane dane opracowano zgodnie z rozporządzeniem Ministra Finansów z dnia 2 III 2010 r. w sprawie szczegółowej klasyfikacji dochodów, wydatków, przychodów i rozchodów oraz środków pochodzących ze źródeł zagranicznych (Dz.U. z 2014 r. poz. 1053 z późn. zm.).

13. Prezentowane dane dotyczące **podmiotów gospodarki narodowej** w rejestrze REGON obejmują osoby prawne, jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej oraz osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, zaklasyfikowane do poszczególnych sekcji PKD 2007 według przeważającego rodzaju działalności.

14. **Przeciętne miesięczne wynagrodzenie (nominalne)** przypadające na 1 zatrudnionego obliczono przyjmując:

- wynagrodzenia osobowe, bez wynagrodzeń osób wykonujących pracę nakładczą oraz uczniów, a także osób zatrudnionych za granicą,
- wypłaty z tytułu udziału w zysku i w nadwyżce bilansowej w spółdzielniach,
- dodatkowe wynagrodzenia roczne dla pracowników jednostek sfery budżetowej,
- honoraria wypłacone niektórym grupom pracowników za prace wynikające z umowy o pracę, np. dziennikarzom, realizatorom filmów, programów radiowych i telewizyjnych.

Dane o przeciętnych wynagrodzeniach dotyczą osób pełnozatrudnionych oraz niepełnozatrudnionych w przeliczeniu na pełnozatrudnionych.

Dane o wynagrodzeniach podaje się w ujęciu brutto, tj. łącznie z zaliczkami na poczet podatku dochodowego od osób fizycznych oraz ze składkami na obowiązkowe ubezpieczenia społeczne (emerytalne, rentowe i chorobowe) płaconymi przez ubezpieczonego pracownika, wprowadzonymi ustawą z dnia 13 X 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych (Dz. U. nr 137, poz. 887 z późniejszymi zmianami).

15. Dane o **bezrobotnych zarejestrowanych** obejmują osoby, które zgodnie z ustawą z dnia 20 IV 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, obowiązującą od 1 VI 2004 r. (jednolity tekst Dz. U. z 2016 poz. 645, z późniejszymi zmianami), określone są jako bezrobotne.

Pod pojęciem **bezrobotnego** należy rozumieć osobę, która ukończyła 18 lat i nie osiągnęła wieku emerytalnego, jest osobą niezatrudnioną i niewykonującą innej pracy zarobkowej, zdolną i gotową do podjęcia zatrudnienia w pełnym wymiarze czasu pracy (bądź jeśli jest osobą niepełnosprawną – zdolną i gotową do podjęcia zatrudnienia co najmniej w połowie tego wymiaru czasu pracy), nieuczącą się w szkole, z wyjątkiem szkół dla dorosłych (lub przystępującą do egzaminu eksternistycznego z zakresu programu nauczania tej szkoły) lub szkół wyższych w systemie studiów niestacjonarnych, zarejestrowaną we właściwym dla miejsca zameldowania (stałego lub czasowego) powiatowym urzędzie pracy oraz poszukującą zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej, z dodatkowymi wyłączeniami dotyczącymi źródeł dochodów, zapisanymi w ustawie.

Stopę bezrobocia rejestrowanego obliczono jako stosunek liczby bezrobotnych zarejestrowanych do liczby cywilnej ludności aktywnej zawodowo, tj. bez osób odbywających czynną służbę wojskową oraz pracowników jednostek budżetowych prowadzących działalność w zakresie obrony narodowej i bezpieczeństwa publicznego.

16. Dane dotyczące **Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL)** opracowano na podstawie reprezentacyjnego badania przeprowadzanego w cyklu kwartalnym metodą obserwacji ciągłej. Badaniem objęte są osoby w wieku 15 lat i więcej, będące członkami gospodarstw domowych w wylusowanych mieszkaniach, z wyjątkiem osób nieobecnych 12 miesięcy i więcej, tj. bezdomnych, przebywających w obiektach zbiorowego zakwaterowania oraz za granicą. Dane zaprezentowane od 2010 r. zostały uogólnione z wykorzystaniem wyników narodowego Spisu Ludności i Mieszkań 2011, w związku z czym dane za 2009 r. nie są w pełni porównywalne.

Do **aktywnych zawodowo** zaliczono osoby pracujące i bezrobotne zgodnie z poniższymi definicjami.

Do **pracujących** zaliczono osoby, które w badanym tygodniu:

- wykonywały, przez co najmniej 1 godzinę, pracę przynoszącą zarobek lub dochód albo pomagały (bez wynagrodzenia) w prowadzeniu rodzinnego gospodarstwa w rolnictwie lub rodzinnej działalności gospodarczej poza rolnictwem,
- formalnie miały pracę, ale jej nie wykonywały (np. z powodu choroby, urlopu, przerwy w działalności zakładu, trudnych warunków atmosferycznych), jeżeli przerwa w pracy wynosiła mniej niż 3 miesiące; ponadto w BAEL przyjmuje się, że jeżeli przerwa w pracy wynosiła ponad 3 miesiące, dodatkowym kryterium w przypadku pracowników najemnych (zatrudnieni na podstawie sto-

sunku pracy oraz osoby wykonujące pracę nakładczą) był fakt otrzymywania co najmniej 50% dotychczasowego wynagrodzenia.

Podział na pracujących w pełnym i niepełnym wymiarze czasu pracy dokonany został na podstawie deklaracji osoby badanej w odniesieniu do głównego miejsca pracy.

Za **bezrobotne** uznano osoby w wieku 15—74 lata, które spełniały jednocześnie trzy warunki:

- w okresie badanego tygodnia nie były osobami pracującymi,
- w ciągu 4 tygodni (wliczając jako ostatni tydzień badany) aktywnie poszukiwały pracy,
- były gotowe podjąć pracę w ciągu 2 tygodni następujących po tygodniu badanym.

Do bezrobotnych zaliczono także osoby, które znalazły pracę i oczekiwały na jej rozpoczęcie w okresie 3 miesięcy oraz były gotowe tę pracę podjąć.

Do **biernych zawodowo** zaliczono osoby, które nie zostały zakwalifikowane jako pracujące lub bezrobotne.

Współczynnik aktywności zawodowej obliczono jako udział aktywnych zawodowo (ogółem lub danej grupy) w liczbie ludności w wieku 15 lat i więcej (ogółem lub danej grupy).

Wskaźnik zatrudnienia obliczono jako udział pracujących (ogółem lub danej grupy) w liczbie ludności w wieku 15 lat i więcej (ogółem lub danej grupy).

Stopę bezrobocia obliczono jako udział bezrobotnych (ogółem lub danej grupy) w liczbie ludności aktywnej zawodowo (ogółem lub danej grupy).

17. Informacje o **budżetach gospodarstw domowych** pochodzą z badania prowadzonego metodą rotacji miesięcznej w cyklu kwartalnym.

Gospodarstwo domowe **jednoosobowe** stanowi osoba utrzymująca się samodzielnie, tzn. niełącząca swoich dochodów z dochodami innych osób bez względu na to, czy mieszka sama, czy z innymi osobami. Przez gospodarstwo domowe **wielooosobowe** rozumie się zespół osób zamieszkujących razem i wspólnie utrzymujących się.

Dochód rozporządzalny obejmuje bieżące dochody pieniężne i niepieniężne (w tym wartość spożycia naturalnego, tj. wartość towarów i usług konsumpcyjnych pobranych na potrzeby gospodarstwa domowego z działalności gospodarczej na własny rachunek – rolniczej i pozarolniczej oraz wartość towarów i usług otrzymanych bezpłatnie), bez zaliczek na podatek dochodowy od osób fizycznych płaconych z tytułu dochodów (z pracy najemnej, ze świadczeń społecznych – z ubezpieczeń społecznych, pozostałych świadczeń społecznych), bez składek na obowiązkowe ubezpieczenie społeczne płacone przez ubezpieczonego pracownika oraz bez podatków płaconych przez osoby pracujące na własny rachunek.

Wydatki obejmują wydatki na towary i usługi konsumpcyjne oraz pozostałe wydatki.

Wydatki na towary i usługi konsumpcyjne przeznaczone są na zaspokojenie potrzeb gospodarstwa domowego. Obejmują wydatki na towary i usługi zakupione za gotówkę, również przy użyciu karty płatniczej lub kredytowej i na kredyt, wartość artykułów otrzymanych bezpłatnie oraz wartość spożycia naturalnego. Towary konsumpcyjne obejmują dobra nietrwałego użytkowania (np. żywność, napoje, artykuły farmaceutyczne), półtrwałego użytkowania (np. odzież, książki, zabawki) i trwałego użytkowania (np. samochody, pralki, lodówki, telewizory). Do wydatków nie zalicza się funduszu remontowego.

Pozostałe wydatki obejmują m.in. kwoty przekazane innym gospodarstwom domowym i instytucjom niekomercyjnym, w tym dary, koszty zakwaterowania młodzieży i studentów uczących się poza domem, alimenty od osób prywatnych, niektóre podatki, np.: od nieruchomości, od spadków i darowizn, od dochodów z własności, z wynajmu i sprzedaży nieruchomości oraz straty pieniężne.

Wydatki na towary i usługi konsumpcyjne od 2013 r. zagregowano zgodnie z przyjętą w badaniu budżetów gospodarstw domowych nomenklaturą Klasyfikacji Spożycia Indywidualnego według Celu (COICOP), uwzględniając wydatki na ubezpieczenia na życie w pozycji „inne towary i usługi”, o które skorygowano wydatki za lata poprzednie.

Zagrożenie ubóstwem — gospodarstwo domowe (a tym samym wszystkie osoby wchodzące w jego skład) zostało uznane za ubogie, jeżeli poziom jego wydatków (obejmujących także wartość artykułów otrzymanych bezpłatnie oraz wartość spożycia naturalnego) był niższy od wartości przyjętej za granicę ubóstwa.

Relatywna granica ubóstwa to 50% średnich miesięcznych wydatków ustalonych na poziomie wszystkich gospodarstw domowych z uwzględnieniem tzw. oryginalnej skali ekwiwalentności OECD.

„Ustawowa” granica ubóstwa to kwota, która zgodnie z obowiązującą ustawą o pomocy społecznej (tekst jednolity Dz. U. z 2016 r. poz. 930) uprawnia do ubiegania się o przyznanie oświadczenia pieniężnego z systemu pomocy społecznej. Od IV kwartału 2015 r. obowiązywały kwoty progowe ustalone na poziomie odpowiednio: 634 zł dla gospodarstw 1-osobowych oraz 514 zł na 1 osobę dla gospodarstw wieloosobowych.

Minimum egzystencji, uznawane za granicę ubóstwa skrajnego, wyznacza poziom zaspokojenia potrzeb, poniżej którego występuje biologiczne zagrożenie życia oraz rozwoju psychofizycznego człowieka. Przy ustalaniu granic ubóstwa skrajnego przyjmuje się poziom minimum egzystencji obliczany przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych dla 1-osobowego gospodarstwa pracowniczego. Granice ubóstwa szacowane są dla poszczególnych kwartałów; w IV kwartale 2016 r. progi te wyniosły odpowiednio 550 zł dla gospodarstw 1-osobowych oraz 1486 zł dla gospodarstw 4-osobowych (2 osoby dorosłe z 2 dziećmi poniżej 14 lat).

18. Dane o **świadczeniach pomocy społecznej** prezentuje zgodnie z ustawą o pomocy społecznej z dnia 12 III 2004 r.

Zasiłek stały przysługuje osobie całkowicie niezdolnej do pracy z powodu wieku lub niepełnosprawności.

Zasiłek okresowy przysługuje osobie lub rodzinie ze względu na długotrwałą chorobę, niepełnosprawność, bezrobocie, możliwość utrzymania lub nabycia uprawnień do świadczeń z innych systemów zabezpieczenia społecznego.

Zasiłek celowy przyznawany jest w celu m.in.: zaspokojenia niezbędnej potrzeby bytowej, pokrycia części lub całości wydatków na świadczenia zdrowotne, pokrycia kosztów pogrzebu. Może być przyznany osobie lub rodzinie, które poniosły straty w wyniku zdarzenia losowego, klęski żywiołowej lub ekologicznej.

19. Podstawę do opracowania **wskaźników cen towarów i usług konsumpcyjnych** stanowi obserwacja cen reprezentantów towarów i usług. Wskaźniki cen obliczono przy przyjęciu systemu wag opracowanego na podstawie struktury wydatków (bez spożycia naturalnego i wydatków na ubezpieczenie na życie) poszczególnych grup gospodarstw domowych na zakup towarów i usług konsumpcyjnych z roku poprzedzającego rok badany, uzyskanej z badania budżetów gospodarstw domowych. Grupowania towarów i usług konsumpcyjnych dokonano na podstawie Klasyfikacji Spożycia Indywidualnego według Celu (COICOP, do 2013 r. — COICOP/HICP).
20. Informacje o **zasobach mieszkaniowych i mieszkaniach oddanych do użytkowania** dotyczą mieszkań, a także izb i powierzchni użytkowej w tych mieszkaniach, znajdujących się w budynkach mieszkalnych i niemieszkalnych. Dane nie obejmują lokali zbiorowego zamieszkania (hotele pracowniczych, domów studenckich internatów, domów opieki społecznej i in.) i pomieszczeń nie przeznaczonych na cele mieszkalne, a z różnych względów zamieszkanymi (pomieszczeń inwentarskich, barakozów, statków, wagonów i in.).

Mieszkanie jest to lokal składający się z jednej lub kilku izb łącznie z pomieszczeniami pomocniczymi, wybudowany lub przebudowany dla celów mieszkalnych, konstrukcyjnie wydzielony (trwałymi ścianami) w obrębie budynku, do którego to lokalu prowadzi niezależne wejście z klatki schodowej, ogólnego korytarza, wspólnej sieni bądź bezpośrednio z ulicy, podwórza lub ogrodu.

Izba jest to pomieszczenie w mieszkaniu oddzielone od innych pomieszczeń stałymi ścianami, o powierzchni co najmniej 4 m², z bezpośrednim oświetleniem dziennym, tj. oknem lub oszklonymi drzwiami w ścianie zewnętrznej budynku. Za izbę uważa się zarówno pokój, jak i kuchnię — jeśli odpowiada warunkom określonym w definicji.

Dane o **liczbie izb w mieszkaniach** uwzględniają także izby użytkowane stale i wyłącznie do prowadzenia działalności gospodarczej, jeżeli izby te znajdowały się w obrębie mieszkania konstrukcyjnego i nie miały dodatkowego, oddzielnego wejścia z podwórza lub z ogólnie dostępnej części budynku.

Powierzchnia użytkowa mieszkania jest to łączna powierzchnia pokoi, kuchni, przedpokoi, łazienek i wszystkich innych pomieszczeń wchodzących w skład mieszkania.

Informacje o **mieszkaniach, powierzchni użytkowej mieszkań** oraz o **izbach oddanych do użytkowania** dotyczą mieszkań w budynkach nowo wybudowanych i rozbudowanych (w części stanowiącej rozbudowę) oraz uzyskanych w wyniku przebudowy pomieszczeń niemieszkalnych.

Podziału na mieszkania w budynkach spółdzielni mieszkaniowych, indywidualnych (tj. realizowanych przez osoby fizyczne, fundacje, kościoły i związki wyznaniowe) oraz realizowanych z przeznaczeniem na sprzedaż lub wynajem dokonano na podstawie sposobu finansowania budowy lub przeznaczenia mieszkań. Informacje o budownictwie spółdzielni mieszkaniowych dotyczą mieszkań oddanych do użytkowania przez wszystkie typy spółdzielni, łącznie z jednorodinnym budownictwem spółdzielczym.

Mieszkania według stosunków własnościowych sklasyfikowano według następujących form własności:

- 1) **spółdzielni mieszkaniowych** – mieszkania własnościowe (zajmowane na podstawie spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu mieszkalnego) lub lokatorskie (zajmowane na podstawie stosunku najmu);
- 2) **gmin** (komunalne) – mieszkania stanowiące własność gminy lub powiatu (lokalnej wspólnoty samorządowej), a także mieszkania przekazane gminie, ale pozostające w dyspozycji jednostek użyteczności publicznej, takich jak: zakłady opieki zdrowotnej, ośrodki pomocy społecznej, jednostki systemu oświaty, instytucje kultury;
- 3) **zakładów pracy** (sektora publicznego i prywatnego);
- 4) **Skarbu Państwa** – mieszkania pozostające w zasobie lub zarządzie Agencji Nieruchomości Rolnych, Wojskowej Agencji Mieszkaniowej oraz organów administracji państwowej, np. ministerstw;
- 5) **osób fizycznych** – mieszkania, do których prawo własności posiada osoba fizyczna (jedna lub więcej), przy czym osoba ta:
  - może być właścicielem całej nieruchomości np. indywidualny dom jednorodzinny,
  - może posiadać udział w nieruchomości wspólnej jako właściciel lokalu mieszkalnego, np. znajdującego się w budynku wielomieszkaniowym objętym wspólnotą mieszkaniową. Zaliczono tu również mieszkania w budynkach spółdzielni mieszkaniowych, dla których zostało ustanowione odrębne prawo własności na rzecz osoby fizycznej (osób fizycznych) ujawnione w księdze wieczystej.

Pojęcie **wspólnoty mieszkaniowej** odnosi się do budynku wielomieszkaniowego, w którym część lub wszystkie lokale stanowią wyodrębnioną własność, potwierdzoną wpisem do księgi wieczystej. Wspólnotę mieszkaniową tworzy ogół właścicieli lokali (mieszkalnych i użytkowych) w danym budynku;

- 6) **towarzystw budownictwa społecznego;**
- 7) **innych podmiotów** – mieszkania stanowiące własność instytucji budujących dla zysku – przeznaczone na sprzedaż, ale jeszcze niesprzedane osobom fizycznym lub na wynajem, mieszkania stanowiące własność instytucji wyznaniowych, stowarzyszeń, fundacji, partii, związków zawodowych itp.
21. Dane o **ochronie zdrowia** – jeśli nie zaznaczono inaczej – podaje się łącznie z danymi o placówkach podległych resortom obrony narodowej i spraw wewnętrznych oraz od 2011 r. Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego; z wyłączeniem ochrony zdrowia w zakładach karnych.
22. Dane o pracownikach medycznych dotyczą pracujących w: placówkach wykonujących działalność leczniczą, praktykach zawodowych, aptekach oraz domach pomocy społecznej, żłobkach i klubach dziecięcych. Dane dotyczą pracujących bezpośrednio z pacjentem, tj. bez osób, dla których głównym miejscem pracy jest uczelnia, jednostka administracji państwowej, samorządu terytorialnego lub NFZ.
- Dane obejmują osoby pracujące w wymiarze pełnego etatu, w wymiarze godzin przekraczającym pełny etat oraz w niepełnym wymiarze godzin w stosunku do czasu pracy określonego obowiązującymi przepisami dla danego rodzaju pracy, w przypadku jeśli ta praca ma dla nich charakter podstawowy, łącznie z osobami odbywającymi staż. Osoby te niezależnie od wymiaru czasu pracy są liczone raz.
23. Podstawę prezentowanych danych o ochronie zdrowia stanowi ustawa z dnia 15 IV 2011 r. o działalności leczniczej (jednolity tekst Dz. U. 2015 poz. 618), która zastąpiła ustawę o zakładach opieki zdrowotnej – określa m.in. zasady wykonywania działalności leczniczej oraz zasady funkcjonowania placówek leczniczych.
24. Zgodnie z ustawą z dnia 4 II 2011 r. o **opiece nad dziećmi do lat 3** (Dz.U. Nr 45, poz. 235) opieka może być organizowana w formie żłobka, klubu dziecięcego, sprawowana przez dziennego opiekuna oraz nianię. Przed wejściem w życie ww. ustawy żłobki działały na podstawie ustawy z dnia 30 VIII 1991 r. o zakładach opieki zdrowotnej.
25. System **edukacji** w Polsce funkcjonuje zgodnie z ustawą z dnia 7 IX 1991 r. o systemie oświaty (tekst jednolity Dz. U. 2004 Nr 256, poz. 2572, z późniejszymi zmianami) oraz ustawą z dnia 27 VII 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz. U. Nr 164, poz. 1365) z późniejszymi zmianami.
26. Prezentowane dane dotyczą wychowania przedszkolnego, szkół dla dzieci i młodzieży oraz policealnych.
- Dane dotyczące szkół dla dzieci i młodzieży – jeśli nie zaznaczono inaczej – podaje się łącznie ze szkołami specjalnymi. Dane dotyczące szkół policealnych podaje się łącznie ze szkołami dla dorosłych.
- Dane obejmują szkoły i placówki prowadzone przez jednostki administracji centralnej (rządowej), jednostki samorządu terytorialnego (gminy, powiaty i województwa) oraz inne osoby prawne i fizyczne.
27. Podana liczba miejsc w przedszkolach odpowiada liczbie zadeklarowanych miejsc w arkuszu organizacyjnym placówki.
28. Dane dotyczące:
- 1) wychowania przedszkolnego, szkół (poza szkołami wyższymi) podano według stanu na początku roku szkolnego; dane o absolwentach - na koniec roku szkolnego;
  - 2) szkół wyższych – prezentuje się według stanu w dniu 30 XI; studenci są wykazywani tyle razy, na ilu kierunkach studiuje; dane o absolwentach dotyczą liczby wydanych dyplomów ukończenia studiów wyższych; absolwenci wykazani są z poprzedniego roku akademickiego.
29. Współczynnik skolaryzacji brutto – jest to relacja liczby osób uczących się (stan na początku roku szkolnego) na danym poziomie kształcenia (niezależnie od wieku) do liczby ludności (stan w dniu 31 XII) w grupie wieku określonej jako odpowiadająca temu poziomowi nauczania.

30. **Szkoły wyższe** realizują kształcenie w formie studiów stacjonarnych i niestacjonarnych.

Informacje z zakresu szkół wyższych:

- podano łącznie z nauczycielskimi kolegiami języków obcych, w których absolwentom nadaje się tytuł licencjata;
- obejmują cudzoziemców studiujących w Polsce;
- nie obejmują Polaków studiujących za granicą.

Studentów i absolwentów wykazano zgodnie z siedzibą poszczególnych szkół wyższych łącznie z filiami, wydziałami i instytutami zamiejscowymi oraz punktami konsultacyjnymi.

Dane nie obejmują szkół resortu obrony narodowej oraz szkół resortu spraw wewnętrznych i administracji.

31. Prezentowane informacje dotyczące szkolnictwa, z wyjątkiem danych o szkołach wyższych, opracowano na podstawie systemu informacji oświatowej administrowanego przez Ministerstwo Edukacji Narodowej.
32. Informacje o działalności **centrów kultury, domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic** opracowano na podstawie sprawozdawczości na formularzu o symbolu K-07.
33. Informacje o **teatrach i instytucjach muzycznych** dotyczą profesjonalnych jednostek artystycznych i rozrywkowych prowadzących regularną działalność sceniczną.
34. Informacje dotyczące **muzeów** obejmują jednostki, nie nastawione na osiągnięcie zysku, których celem jest sprawowanie opieki nad zabytkami, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie kontaktu ze zbiorami.
35. Informacje dotyczące **galerii sztuki** obejmują jednostki, których podstawowym rodzajem działalności jest wystawiennictwo.
36. Informacje o działalności **bibliotek** opracowano na podstawie sprawozdawczości na formularzu o symbolu K-03.
37. Księgozbiór obejmuje wydawnictwa nieperiodyczne (książki i broszury wydane po 1800 r.) i wydawnictwa periodyczne (gazety i czasopisma). Jednostką obliczeniową księgozbioru jest wolumin, czyli tom (zawartość jednej okładki), zarejestrowany w księdze inwentarzowej. W przypadku periodyków za wolumin uważa się zbiór (zazwyczaj roczny) numerów jednego tytułu gazety lub czasopisma stanowiący jedną pozycję inwentarzową.
- Czytelnik (użytkownik aktywnie wypożyczający) – to użytkownik zarejestrowany, który wypożyczył na zewnątrz co najmniej jedną pozycję w okresie sprawozdawczym.
38. Informacje o **kinach** dotyczą działalności kin ogólnie dostępnych, tj. powołanych do publicznego udostępniania filmów w formie projekcji na seansach filmowych, bez względu na rodzaj nośnika filmu (światłoczuły, magnetyczny, cyfrowy). Informacje o działalności kin opracowano na podstawie sprawozdawczości na formularzu o symbolu K-08.
39. Kina stałe, tj. prowadzące działalność w jednym obiekcie przystosowanym na stałe do publicznego wyświetlania filmów z określoną częstotliwością; w grupie tej znajdują się też kina sezonowe/czasowe. Wśród kin stałych wyróżnia się: minipleksy – posiadające od 3 do 7 sal i multipleksy – posiadające 8 sal i więcej.
40. Informacje o łączności w ujęciu rzeczowym w zakresie usług pocztowych dotyczą operatora wyznaczonego (do 2012 r. obowiązywał termin „operator publiczny” zgodnie z ówczesnie obowiązującymi przepisami ustawy Prawo pocztowe).

Operator wyznaczony jest to operator pocztowy obowiązany do świadczenia usług powszechnych, obecnie jest to Poczta Polska S.A.

Placówkę pocztową stanowi jednostka organizacyjna operatora wyznaczonego do 2012 r. operatora publicznego) lub jego agenta, w której nadawca może zawrzeć umowę o świadczenie usług pocztowych lub która doręcza adresatom przesyłki lub kwoty pieniężne określone w przekazach pocztowych.

41. Informacje dotyczące **bezpieczeństwa publicznego** pochodzą z systemu informacyjnego Komendy Głównej Policji.

Przestępstwo stwierdzone jest to zdarzenie, co do którego w zakończonym postępowaniu przygotowawczym potwierdzono, że jest przestępstwem. Przestępstwo - zgodnie z Kodeksem karnym z 1997 r. obowiązującym od 1 IX 1998 r. (ustawa z dnia 6 VI 1997 r., tekst jednolity Dz. U. 2016 poz. 1137) - jest to zbrodnia lub występki ścigany z oskarżenia publicznego lub z oskarżenia prywatnego, zgodnie z Kodeksem karnym skarbowym jest to przestępstwo skarbowe.

Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw jest to stosunek liczby przestępstw wykrytych w danym roku (łącznie z wykrytymi po podjęciu z umorzenia) do liczby przestępstw stwierdzonych w danym roku, powiększonej o liczbę przestępstw stwierdzonych w podjętych postępowaniach, a umorzonych w latach poprzednich z powodu niewykrycia sprawców.

42. Dane o sieci **wodociągowej, kanalizacyjnej i gazowej** obejmują sieć obsługującą gospodarstwa domowe i innych użytkowników.

Informacje o **długości sieci wodociągowej i gazowej** dotyczą sieci rozdzielczej (bez przyłączy prowadzących do budynków mieszkalnych i innych obiektów) oraz sieci przesyłowej (magistralnej), tj. przewodów doprowadzających do sieci rozdzielczej wodę i gaz.

Dane o **długości sieci kanalizacyjnej**, oprócz przewodów ulicznych uwzględniają kolektory, tj. przewody odbierające ścieki z sieci ulicznej; nie uwzględniają natomiast kanałów przeznaczonych wyłącznie do odprowadzania wód opadowych.

Przez przyłącza wodociągowe, kanalizacyjne i gazowe prowadzące do budynków mieszkalnych (łącznie z budynkami zbiorowego zamieszkania jak np.: hotele pracownicze, domy studenckie i internaty, domy opieki społecznej) rozumie się odgałęzienia łączące poszczególne budynki z siecią rozdzielczą lub w przypadku kanalizacji – z siecią ogólnospławną.

Dane o **korzystających** z wodociągu i kanalizacji obejmują ludność zamieszkałą w budynkach mieszkalnych dołączonych do określonej sieci.

Dane o korzystających z gazu dotyczą ludności w mieszkaniach wyposażonych w instalacje gazu z sieci. Dane o ludności korzystającej z wodociągu, kanalizacji i gazu obejmują również ludność w budynkach zbiorowego zamieszkania.

Dane o liczbie odbiorców i zużyciu **energii elektrycznej** dotyczą gospodarstw domowych od 2005 r. obejmują gospodarstwa domowe, których głównym źródłem utrzymania jest dochód z użytkowanego gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie.

Zużycie energii elektrycznej i gazu z sieci w gospodarstwach domowych ustala się na podstawie zaliczkowego systemu opłat.

Dane o **liczbie odbiorców gazu** podano łącznie z odbiorcami korzystającymi z gazomierzy zbiorczych.

Dane o **zużyciu gazu** odnoszą się do wszystkich gospodarstw domowych.

43. Wskaźnik lesistości (lesistość) obliczono jako stosunek procentowy powierzchni lasów do ogólnej powierzchni województwa.

44. Dane o **ściekach wymagających oczyszczenia** dotyczą ścieków odprowadzanych siecią kanałów lub rowów otwartych bezpośrednio do wód lub do ziemi, lub do sieci kanalizacyjnej z jednostek produkcyjnych (łącznie z zanieczyszczonymi wodami z odwadniania zakładów górniczych i chłodniczymi), z innych jednostek oraz z gospodarstw domowych.

Dane o **ściekach oczyszczanych** dotyczą ścieków oczyszczanych mechanicznie, chemicznie, biologicznie oraz z podwyższonym usuwaniem biogenów i odprowadzonych do wód lub do ziemi.

Występują sytuacje, gdy ilość ścieków oczyszczanych jest większa od ilości ścieków ogółem, wynika to z szacunkowych metod określania ilości ścieków komunalnych odprowadzonych siecią kanalizacyjną, a także z sytuacji, gdy ścieki odprowadzone są z zakładów do oczyszczalni odrębnym kolektorem tj. z pominięciem sieci kanalizacyjnej.

45. Informacje o źródłach i wielkości **emisji zanieczyszczeń powietrza** z zakładów szczególnie uciążliwych dla czystości powietrza oraz o stanie **wyposażenia i efektach eksploatacji urządzeń do redukcji tych zanieczyszczeń** dotyczą jednostek organizacyjnych ustalonych przez Ministra Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych na podstawie określonej wysokości opłat wniesionych w 1986 r. za roczną emisję substancji zanieczyszczających powietrze według stawek określonych w rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 13 I 1986 r. w sprawie opłat za gospodarcze korzystanie ze środowiska i wprowadzanie w nim zmian (Dz. U. nr 7 , poz. 40 z późniejszymi zmianami). Ustalona zbiorowość badanych jednostek utrzymywana jest corocznie, co zapewnia m. in. porównywalność wyników badań i może być powiększona jedynie w szczególnych przypadkach, np. o jednostki nowo uruchomione lub rozbudowane o wysokiej skali progowej emisji zanieczyszczeń.
46. Dane o **emisji pyłów** dotyczą: pyłów ze spalania paliw, cementowo-wapienniczych i materiałów ogniotrwałych, krzemowych, nawozów sztucznych, węglowo-grafitowych, sadzy oraz innych rodzajów zanieczyszczeń pyłowych.

Dane o **emisji gazów** dotyczą: dwutlenku siarki, tlenku węgla, tlenków azotu, węglowodorów oraz innych rodzajów zanieczyszczeń gazowych (bez dwutlenku węgla).

Dane o emisji pyłów i gazów obejmują emisję zorganizowaną (z urządzeń technologicznych i ogrzewczych) oraz niezorganizowaną (z hałd, składowisk, w toku przeładunku substancji sypkich lub lotnych, z hal produkcyjnych itp.). Ze względu na to, że wielkość emisji dwutlenku węgla charakteryzuje się dużymi bezwzględными wartościami, wskaźnik dotyczący stopnia redukcji zanieczyszczeń gazowych został wyliczony i przedstawiony bez uwzględnienia emisji dwutlenku węgla.

Odpady oznaczają każdą substancję lub przedmiot, których posiadacz pozbywa się, zamierza się pozbyć lub do których pozbycia się jest zobowiązany. Dane o odpadach od 2013 r. zostały opracowane w oparciu o ustawę z dnia 14 XI 2012 r. odpadach (Dz. U. 2013 poz. 21) zmieniającą ustawę z dnia 27 IV 2001 r. obowiązującą do 2012 r.

Informacje o **odpadach** opracowane zostały zgodnie z katalogiem odpadów wprowadzonym rozporządzeniem Ministra Środowiska z dnia 9 XII 2014 r. (DZ. U. 2014, poz. 1923).

Dane od roku 2014 dotyczące odpadów poddanych odzyskowi i unieszkodliwionych obejmują odpady zagospodarowane przez wytwórcę we własnym zakresie. Dane za lata poprzednie dotyczą odpadów poddanych odzyskowi i unieszkodliwionych zarówno we własnym zakresie, jak i przekazanych innym odbiorcom w celu odzysku lub unieszkodliwienia.

Informacje o **ilości i rodzaju odpadów** dotyczą zakładów, które wytworzyły w ciągu roku powyżej 1 tys. odpadów lub nagromadziły 1 mln t i więcej odpadów (z wyłączeniem odpadów komunalnych).

Przez **odzysk odpadów** rozumie się jakikolwiek proces, którego głównym wynikiem jest to, a by odpady służyły użytecznemu zastosowaniu przez zastąpienie innych materiałów. Pełna definicja odzysku odpadów zawarta jest w ustawie z dnia 14 XII 2012 r. o odpadach.

Przez **unieszkodliwianie odpadów** rozumie się proces niebędący odzyskiem, nawet jeśli wtórnym skutkiem takiego procesu jest odzysk substancji lub energii.

Magazynowanie odpadów to czasowe przechowywanie odpadów, które obejmuje: wstępne magazynowanie odpadów przez ich wytwórcę, tymczasowe magazynowanie odpadów przez prowadzącego zbieranie odpadów, magazynowanie odpadów przez prowadzącego przetwarzanie odpadów.

Przez **odpady składowane** należy rozumieć odpady umieszczone na składowiskach i w obiektach unieszkodliwiania odpadów (w tym w hałdach, stawach osadowych własnych i innych).

Dane o **odpadach dotychczas składowanych (nagromadzonych)** dotyczą ilości odpadów zdeponowanych na terenach zakładów w wyniku składowania w roku sprawozdawczym i w latach poprzednich.

47. Przez **linię komunikacyjną** rozumie się trasę łączącą krańcowe punkty przebiegu wozów oznaczonych tym samym numerem lub znakiem literowym. Jako długość linii komunikacyjnych przyjęto sumę długości wszystkich stałych dziennych linii autobusowych, tramwajowych i trolejbusowych, po których kursują wozy oznaczone odrębnymi numerami lub znakami literowymi.
48. **Drogi publiczne** ze względu na funkcje w sieci drogowej dzielą się według przepisów ustawy z dnia 21 III 1985 r. o drogach publicznych (tekst jednolity Dz. U. z 2015 r. poz. 460), na następujące kategorie: drogi krajowe, wojewódzkie, powiatowe i gminne. Do dróg o nawierzchni twardej zalicza się drogi o nawierzchni twardej ulepszonej (z kostki kamiennej, klinkieru, betonu, z płyt kamienno-betonowych, bitumu) oraz drogi o nawierzchni nieulepszonej (o nawierzchni tłuczniowej i brukowej).
49. Dane dotyczące ogólnej długości **linii kolejowych eksploatowanych** w dniu 31 XII ustalono jako sumę długości linii kolejowych normalnotorowych, wąskotorowych i szerokotorowych (dane o długości tych linii ujęto w długości linii normalnotorowych) czynnych w tym dniu. Linia kolejowa jest to element sieci kolejowej pomiędzy dwiema stacjami węzłowymi (lub krańcowymi).
50. **Ścieżka rowerowa** (droga dla rowerów) - droga lub jej część przeznaczona do ruchu rowerów jednośladowych, oznaczona odpowiednimi znakami drogowymi (ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. Prawo o ruchu drogowym (Dz. U. z 2012 r. poz. 1137). Począwszy od roku 2013 dane uwzględniają długość ścieżek rowerowych będących odpowiednio w obszarze właściwości gminy, starostwa i urzędu marszałkowskiego (bez długości szlaków rowerowych), czyli: samodzielnych dróg dla rowerów (położonych w pasie drogi); dróg wydzielonych z jezdni; dróg wydzielonych z chodnika; dróg zawartych w ciągach pieszo-rowerowych.
51. Za długość ścieżek rowerowych należy uważać długość dróg dla rowerów przebiegających w jednym kierunku. Długość ścieżek położonych po dwóch stronach drogi jest liczona odrębnie. Ujęto ścieżki rowerowe służące głównie do celów komunikacyjnych, a nie turystycznych, tzw. szlaków rowerowych (np. położonych w lesie).
52. W stosunku do obowiązującej Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD 2007) w publikacji zastosowano skróty. Zestawienie zastosowanych skrótów i pełnych nazw podaje się poniżej:

skrót	pełna nazwa
Sekcje PKD 2007	
wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną i gorącą wodę dostawa wody; gospodarowanie ściekami i odpadami; rekultywacja	wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych dostawa wody; gospodarowanie ściekami i odpadami oraz działalność związana z rekultywacją
handel; naprawa pojazdów samochodowych	handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle
zakwaterowanie i gastronomia	działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi
obsługa rynku nieruchomości	działalność związana z obsługą nieruchomości
administrowanie i działalność wspierająca	działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca

53. Miasto (źródło słownik pojęć GUS)

Definicja:

Jednostka osadnicza o przewadze zwartej zabudowy i funkcjach nierolniczych, posiadająca prawa miejskie bądź status miasta nadany w trybie określonym odrębnymi przepisami.

Wieś:

Jednostka osadnicza o zwartej lub rozproszonej zabudowie i istniejących funkcjach rolniczych lub związanych z nimi usługowych lub turystycznych nieposiadająca praw miejskich lub statusu miasta.

54. Liczby względne (wskaźniki, odsetki) obliczono z reguły na podstawie danych bezwzględnych wyrażonych z większą dokładnością niż podano w tablicach.
55. Przy przeliczaniu na 1 mieszkańca (1000 ludności itp.) danych według stanu w końcu roku (np. liczba aptek) przyjęto liczbę ludności według stanu w dniu 31 XII, a przy przeliczaniu danych charakteryzujących wielkość zjawiska w ciągu roku (np. ruch naturalny, produkcja, spożycie) – według stanu w dniu 30 VI.
56. Ze względu na elektroniczną technikę przetwarzania danych, w niektórych przypadkach sumy składników mogą się różnić od podanych wielkości „ogółem”.
57. Rozszerzone wyjaśnienia dotyczące poszczególnych dziedzin statystyki Czytelnik znajdzie w publikacjach tematycznych oraz w serii „Zeszyty metodyczne i klasyfikacje”.

Metody badania

Warunki, w jakich żyje ludność oraz wpływ tych warunków na zaspokojenie potrzeb człowieka stanowi przedmiot zainteresowania wielu badaczy (m.in. Warunki życia... 1984¹, Warunki życia... 1988², Łagodziński 1989³, Jakość życia... 1991⁴, Rodzina polska... 2000⁵, Zawada 2002⁶, Przemiany... 2004⁷, Diagnostyka... 2007⁸, Życie... 2009⁹). Z przeprowadzonej analizy literatury przedmiotu wynika jednak wiele nieścisłości natury merytorycznej, związanych przede wszystkim ze stosowaniem pojęć opisujących warunki życia i zjawiska im pochodne, np. warunki bytu, poziom życia, jakość życia, dobrobyt społeczny, standard życia, stopa życiowa. Pojęcia te często w opracowaniach w ogóle nie są definiowane i używane jako synonimy do opisywania różnych aspektów życia ludności.

Podjęta w kontekście niniejszej publikacji próba systematyzacji aparatu pojęciowego w tym zakresie skłania do przyjęcia założenia, że warunki życia są tożsame z warunkami bytu i opisują całokształt czynników determinujących zaspokojenie potrzeb człowieka (Misiaszek 1975¹⁰, Hodoly 1975¹¹) lub stan ich zaspoko-

¹ Warunki życia i potrzeby społeczeństwa polskiego 1982, 1984, pod red. Beskid L., Polska Akademia Nauk Instytut Filozofii i Socjologii, Warszawa.

² Warunki życia i bytu mieszkańców aglomeracji górnośląskiej, 1988, pod red. Frąckiewicz L., Śląski Instytut Naukowy, Katowice.

³ Łagodziński W., 1989, Warunki życia i potrzeby młodzieży, Materiały Statystyczne, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.

⁴ Jakość życia i warunki bytu, 1991, Materiały Statystyczne, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.

⁵ Rodzina polska: warunki bytu i funkcjonowanie w świetle badań Instytutu Gospodarstwa Społecznego w latach 1994-1998, 2000, pod red. Rakowskiego W., Oficyna Wydawnicza, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.

⁶ Zawada A., 2002, Warunki życia i kondycja Polaków lokujących się w sferze ubóstwa (na podstawie badań w Bielsku-Białej i Kielcach), Uniwersytet Śląski, Filia w Cieszynie, Cieszyn.

⁷ Przemiany demograficzne i jakość życia ludności miast, 2004, pod red. nauk. Słodczyka J. i Rajchela D., Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.

⁸ Diagnostyka społeczna 2007: warunki i jakość życia Polaków, 2007, Rada Monitoringu Społecznego, Vizja Press&IT, Warszawa.

⁹ Życie po zmianie: warunki życia i satysfakcje Polaków, 2009, pod red. Zagórskiego K., Centrum Badania Opinii Społecznej, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.

¹⁰ Misiaszek Z., 1975, Z zagadnień terminologicznych i metodologicznych badania warunków bytu i poziomu życia, Problemy Ekonomiczne nr 1, Kraków, s. 36-37.

¹¹ Hodoly A., 1975, Spożycie i formy jego realizacji w rozwoju gospodarki społeczeństwa socjalistycznego, Biblioteka IHW, nr 118, Warszawa, s. 12.

jenia (Liszewski 1995¹²). W badaniach GUS zasadnicze obszary badań warunków życia dotyczą kondycji materialnej, zabezpieczenia egzystencjonalnego i środowiskowego życia jednostek, a więc opisują całokształt obiektywnych warunków o charakterze infrastrukturalnym, w jakich żyje społeczeństwo, gospodarstwo domowe lub jednostka. Stąd w niniejszym opracowaniu warunki życia ludności w województwie kujawsko-pomorskim scharakteryzowano w oparciu o dostępne dane statystyczne uwzględniające zarówno materialną sytuację gospodarstw domowych, jak i niematerialne aspekty życia mieszkańców. Biorąc pod uwagę wielość i różnorodność informacji statystycznych opisujących potrzeby ludności podjęto próbę ich uporządkowania według zaproponowanych przez Markowskiego (1987)¹³ czterech grup potrzeb opisujących:

- 1) poziom rozwoju ekonomicznego, gwarantujący określony poziom zaspokojenia potrzeb materialnych,
- 2) wyposażenie w infrastrukturę techniczną (m.in. wyposażenie mieszkania w c.o., gaz),
- 3) wyposażenie w infrastrukturę społeczną (np. kultura, ochrona zdrowia),
- 4) warunki środowiska naturalnego, w których żyje człowiek (np. stopień zanieczyszczenia wód, powietrza itp.).

Określenie stanu uwarunkowań determinującym zaspokojenie potrzeb ludności było podstawą analizy poziomu życia ludności, rozumianego jako stopień zaspokojenia potrzeb ludzkich, w województwie kujawsko-pomorskim na tle pozostałych województw. Takie ujęcie poziomu życia zostało zawarte już w definicji opracowanej w Instytucie Badawczym Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju Społecznego (United Nations Research for Social Development – UNRISD) z 1954 r. wskazującej, że „pojęcie poziomu życia obejmuje całokształt rzeczywistych warunków życia ludzi oraz stopień ich materialnego i kulturalnego zaspokojenia potrzeb poprzez strumień dóbr i usług odpłatnych, a także pochodzących z funduszy społecznych”. Konceptyjnie dopracowana w końcu lat 60. XX wieku przez J. Drewnowskiego i W. Scotta¹⁴, została następnie przekształcona i opublikowana przez Drewnowskiego (1974)¹⁵. Zakładała ona, że poziom życia to „poziom zaspokojenia potrzeb w jednostce czasu następujący jako rezultat dóbr, usług i warunków życia, którymi cieszy się ludność w tej jednostce czasu”. W 1972 r. na podstawie definicji poziomu życia dostosowanej do polskich warunków sformułował A. Luszniwicz (1982)¹⁶, który określił poziom życia jako stopień zaspokojenia materialnych i kulturalnych potrzeb gospodarstw domowych realizowany przez strumienie towarów i usług odpłatnych oraz przez strumienie funduszy konsumpcji zbiorowej. Jednocześnie, obok wspomnianych, pojawiło się w literaturze także wiele innych opisów definiujących poziom życia, m.in. w pracach W. Rakowskiego (1976)¹⁷, J. Fourastie (1962)¹⁸, P.G. Ołdaka (1963)¹⁹. W kolejnych dekadach rosnące zainteresowanie problematyką poziomu życia ludności wśród przedstawicieli świata nauki z różnych dziedzin skutkowało dalszą dywersyfikacją rozumienia tego pojęcia. Podjęta przez F. Hronský (1978)²⁰ próba systematyzacji funkcjonujących w literaturze przedmiotu definicji opisujących poziom życia doprowadziła do wyodrębnienia kilku ich typów, m.in. opisujących poziom życia jako:

- poziom (stan) spożycia dóbr i usług oraz warunki pracy i warunki życia w czasie wolnym,
- stopień zaspokojenia potrzeb,
- warunki egzystencji człowieka,

¹² Liszewski S., 1995, Zróżnicowanie przestrzenne poziomu i jakości warunków życia ludności w aglomeracjach miejskich, *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Geographica* 20, Łódź, s. 207-217.

¹³ Markowski T., 1987, Lokalna polityka kształtowania warunków bytowych w świetle teorii efektów zewnętrznych, *Acta Universitatis Lodzianensis*, Łódź.

¹⁴ Drewnowski J., Scott W., 1966, *The level of living index*, UN, Research Institute for Social Development, Geneva.

¹⁵ Drewnowski J., 1974, *On Measuring and Planning the Quality of life*, Mouton, Hague-Paris.

¹⁶ Luszniwicz A. 1982: *Statystyka społeczna. Podstawowe problemy i metody*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

¹⁷ Rakowski M., 1976, *Pojęcie, wycena i analiza poziomu życia*, *Ekonomista* nr 3, Warszawa.

¹⁸ Fourastie J., 1962, *Maschinisme et bien-être*, Les editions de Minuit, Paris.

¹⁹ Ołdak P.G., 1963, *Ekonomiczne problemy powyszenia urownja zizni*, Izdat. Mysl., Moskwa.

²⁰ Hronský F., 1978, *Teoria zivotnej urovne a jej uplatňovanie v procese budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti*, Bratislava, przytoczone za: Bywalec C., 1991, *Wzrost gospodarczy a poziom życia społeczeństwa polskiego*, Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji, Warszawa, s. 23.

- utożsamiany z dobrobytem ekonomicznym,
- czynnik reprodukcji siły roboczej.

Współcześnie poziom życia nadal wzbudza duże zainteresowanie, ale też wiele kontrowersji definicyjnych, ponieważ ujmuje szerokie spektrum zagadnień ekonomicznych, społecznych i socjologicznych. Badacze, jak zauważyli Z. Chojnicki i T. Czyż (1991)²¹, często posługują się własnymi definicjami poziomu życia, z którym wiążą pojęcia pokrewne, jedne zbliżone, zaś inne różniące się istotnie swą treścią. Problem ten podniósł w swoich rozważaniach także A. Zborowski (2004)²², który jako odrębne kategorie wyróżnił: warunki bytu (życia), standard życia, stopę życiową oraz dobrobyt i konsumpcję.

W polskiej literaturze próby doprecyzowania znaczenia pojęcia poziomu życia podejmował m.in. C. Bywalec (1991)²³, który przyjął, że poziom życia to stopień zaspokojenia potrzeb ludzkich zaspokajanych przez konsumpcję dóbr materialnych i usług. Zwrócił przy tym uwagę, że poziom życia nie ma charakteru konkretnego aktu, ani procesu społecznego, lecz jest kategorią abstrakcyjną, która wyraża relacje pomiędzy potrzebami człowieka, a użytymi do ich zaspokojenia dobrami. Kolejne modyfikacje tej definicji (C. Bywalec, S. Wydymus 1992²⁴, C. Bywalec, L. Rudnicki 2002²⁵), prowadziły do uściślenia poziomu życia jako stopnia zaspokojenia potrzeb ludności wynikających z konsumpcji wytworzonych przez człowieka dóbr materialnych i usług oraz wykorzystania walorów środowiska naturalnego i społecznego. Badacze ci do grup potrzeb wpływających na poziom życia, obok żywieniowych, mieszkaniowych, bezpieczeństwa (publicznego i socjalnego), komunikacyjnych, zdrowotnych, edukacyjnych, kulturalnych, zaliczyli także potrzeby związane ze środowiskiem przyrodniczym i społecznym.

Biorąc pod uwagę wieloaspektowość poziomu życia oraz wielość i różnorodność funkcjonujących w literaturze przedmiotu definicji poziomu życia, w niniejszej publikacji przyjmuje się za S. Liszewskim (2004)²⁶, że poziom życia to stopień zaspokojenia potrzeb materialnych i duchowych. W oparciu o tę definicję dokonano, po raz pierwszy, analizy poziomu życia ludności województwa kujawsko-pomorskiego na tle pozostałych województw w 2009 r. poprzez pryzmat wyodrębnionych dla warunków życia grup potrzeb.

²¹ Chojnicki Z., Czyż T., 1991, Struktura społeczno-gospodarcza a poziom życia ludności, [w:] Chojnicki Z., Czyż T. (red.), Zróżnicowanie przestrzenne poziomu i warunków życia ludności, Biuletyn KPZK PAN, z. 153, Warszawa s. 47-77.

²² Zborowski A., 2004, Wybrane aspekty badań poziomu i jakości życia w dużym mieście, [w:] Jażdżewska I. (red.), Zróżnicowanie warunków życia ludności w mieście, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 19-30.

²³ Bywalec C., 1991, Wzrost gospodarczy a poziom życia społeczeństwa polskiego, Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji, Warszawa.

²⁴ Bywalec C., Wydymus S., 1992, Poziom życia ludności Polski w porównaniu z krajami Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, Ekonomista nr 5-6, Warszawa.

²⁵ Bywalec C., Rudnicki L., 2002, Konsumpcja, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

²⁶ Liszewski S., 2004, Rola i zadania geografii w badaniach zróżnicowania przestrzennego warunków życia mieszkańców miast. Założenia teoretyczne i program badań, [w:] Jażdżewska I. (red.), Zróżnicowanie warunków życia ludności w mieście, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 7-17.

Bibliografia

Bibliography

1. Bywalec C., 1991, Wzrost gospodarczy a poziom życia społeczeństwa polskiego, Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji, Warszawa.
2. Bywalec C., Wydymus S., 1992, Poziom życia ludności Polski w porównaniu z krajami Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, *Ekonomista* nr 5-6, Warszawa.
3. Bywalec C., Rudnicki L., 2002, Konsumpcja, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
4. Chojnicki Z., Czyż T., 1991, Struktura społeczno-gospodarcza a poziom życia ludności, [w:] Chojnicki Z., Czyż T. (red.), *Zróżnicowanie przestrzenne poziomu i warunków życia ludności*, Biuletyn KPZK PAN, z. 153, Warszawa s. 47-77.
5. *Diagnoza społeczna 2007: warunki i jakość życia Polaków, 2007*, Rada Monitoringu Społecznego, Vizja Press&IT, Warszawa.
6. Drewnowski J., Scott W., 1966, *The level of living index*, UN, Research Institute for Social Development, Geneva.
7. Drewnowski J., 1974, *On Measuring and Planning the Quality of life*, Mouton, Hague-Paris.
8. Fourastie J., 1962, *Maschinizme et bien-être*, Les editions de Minuit, Paris.
9. Hodoly A., 1975, Spożycie i formy jego realizacji w rozwoju gospodarki społeczeństwa socjalistycznego, *Biblioteka IHW*, nr 118, Warszawa, s. 12.
10. Hronský F., 1978, *Teoria zivotnej urovne a jej uplatòovanie w procese budovania rozvinutej socialistickej spoloènosti*, Bratislava, przytoczone za: Bywalec C., 1991, *Wzrost gospodarczy a poziom życia społeczeństwa polskiego*, Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji, Warszawa, s. 23.
11. *Jakość życia i warunki bytu, 1991*, Materiały Statystyczne, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
12. Kupiszewski M., Durham H., Rees P., 1996, *Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe: Polish Case Study*, Report prepared for the Council of Europe and for the European Commission.
13. Liszewski S., 1995, Zróżnicowanie przestrzenne poziomu i jakości warunków życia ludności w aglomeracjach miejskich, *Acta Universitatis Lodzianis, Folia Geographica* 20, Łódź, s. 207-217.
14. Liszewski S., 2004, Rola i zadania geografii w badaniach zróżnicowania przestrzennego warunków życia mieszkańców miast. Założenia teoretyczne i program badań, [w:] Jażdżewska I. (red.), *Zróżnicowanie warunków życia ludności w mieście*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 7-17.
15. Luszniwicz A. 1982, *Statystyka społeczna. Podstawowe problemy i metody*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
16. Łagodziński W., 1989, *Warunki życia i potrzeby młodzieży*, Materiały Statystyczne, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
17. Markowski T., 1987, *Lokalna polityka kształtowania warunków bytowych w świetle teorii efektów zewnętrznych*, *Acta Universitatis Lodzianis*, Łódź.
18. Męczyński M., Konecka-Szydłowska B., Gadziński J., 2010, *Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego i klasyfikacja małych miast w Wielkopolsce. Ekspertyza na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego w Poznaniu, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej*, <http://www.wrot.umww.pl/wp-content/uploads/2015/09/4.Poziom-rozwoju-spo%C5%82ecznie-gospodarczego-i-klasyfikacja-ma%C5%82ych-miast-w-Wiel.pdf>; dostęp: 7.02.2018.
19. Misiaszek Z., 1975, *Z zagadnień terminologicznych i metodologicznych badania warunków bytu i poziomu życia*, *Problemy Ekonomiczne* nr 1, Kraków, s. 36-37.
20. Ołdak P.G., 1963, *Ekonomiczneskie problemy powyszenija urownja žizni, Izdat. Mysl., Moskwa*.

21. Praszalowicz D., 2002, Teoretyczne koncepcje procesów migracji, "Przegląd Polonijny", z. 4, PAN Warszawa.
22. Przemiany demograficzne i jakość życia ludności miast, 2004, pod red. nauk. Słodczyka J. i Rajchela D., Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
23. Rakowski M., 1976, Pojęcie, wycena i analiza poziomu życia, Ekonomista nr 3, Warszawa.
24. Rodzina polska: warunki bytu i funkcjonowanie w świetle badań Instytutu Gospodarstwa Społecznego w latach 1994-1998, 2000, pod red. Rakowskiego W., Oficyna Wydawnicza, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.
25. Ustawa z dnia 29 czerwca 1995 r. o statystyce publicznej (Dz.U. z 2012 r. , poz. 591, z późn. zm.).
26. Warunki życia i bytu mieszkańców aglomeracji górnośląskiej, 1988, pod red. Frąckiewicz L., Śląski Instytut Naukowy, Katowice.
27. Warunki życia i potrzeby społeczeństwa polskiego 1982, 1984, pod red. Beskid L., Polska Akademia Nauk Instytut Filozofii i Socjologii, Warszawa.
28. Webb J.W., 1963, The natural and migration components of population changes in England and Wales 1921-1931, Economic Geography, 39 (2), 130-148.
29. Zawada A., 2002, Warunki życia i kondycja Polaków lokujących się w sferze ubóstwa (na podstawie badań w Bielsku-Białej i Kielcach), Uniwersytet Śląski, Filia w Cieszynie, Cieszyn.
30. Zborowski A., 2004, Wybrane aspekty badań poziomu i jakości życia w dużym mieście, [w:] Jażdżewska I. (red.), Zróżnicowanie warunków życia ludności w mieście, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 19-30.
31. Życie po zmianie: warunki życia i satysfakcje Polaków, 2009, pod red. Zagórskiego K., Centrum Badań Opinii Społecznej, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.